

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SZIJJ FERENC verse 681
VÖRÖS ISTVÁN versei 685
KERESZTESI JÓZSEF verse 691
DARVASI LÁSZLÓ: Fejezetek egy vándorkozmetikus életéből
(*regényrészlet*) 693
GRECSÓ KRISZTIÁN: Bovary úr (*novella*) 709
JÁNOSSY LAJOS: Egy őszi kék (*elbeszélés*) 712
TÓTH MARCSI: Pofon (*novella*) 727
TÁBOR ÁDÁM verse 733
SCHEIN GÁBOR versei 734
DÉKÁNY DÁVID verse 736
CSORDÁS GÁBOR: Válságban (*Lengyel napló, 1983 – I. rész*) 737
MARTA FÜLÖPOVÁ: Mikszáth Kálmán, a tót atyafi (*tanulmány*) 756
SÁNDOR IVÁN: (Meg)érintések (4.) (*esszé*) 768
DÉRCZY PÉTER: Történet és történelem (*Sándor Iván regényeiről*) 775

Géher István 1940–2012

- SZABÓ T. ANNA: Rítus és rutin 780
G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 786

*

- GETTO KATALIN: A szemlélődés tere (*A Zsolnay Kulturális Negyedről*)
789
MÁRTA ISTVÁN–PATARTICS ZORÁN–SZALAY TAMÁS: Elmozdulás
(*Ágoston Zoltán beszélgetése*) 802

*

- SZÉNÁSI ZOLTÁN: A megformált idő (*Schein Gábor: Éjszaka, utazás*)
810
KELEVÉZ ÁGNES: „Mily nehéz a könnyű” (*Kosztolányi Édes Annájának
kritikai kiadásáról*) 814

2012

JULIUS-AUGUSZTUS

JELENKOR

LV. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4560,- Ft, a II. félévre 3800,- Ft,
egy évre belföldre: 8360,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

POSZT június 7-e és 16-a között tizenkettő alkalommal rendezték meg a Pécsi Országos Színházi Találkozót. A *Lőrinc Katalin* táncművész, *Rockenbauer Zoltán* művészet-történész, *Zappe László* kritikus, valamint *Bicskey István* színész, rendező, koreográfus által kiválasztott tizennégy versenyelőadás mellett számos OFF-program várta az érdeklődőket. A legjobb előadás díját Székely Csaba *Bányavirág* című darabja nyerte, amelyet a marosvásárhelyi Yorick Stúdió vitt színpadra, *Sebestyén Aba* rendezésében.

*

A 82. ÜNNEPI KÖNYVHÉT alkalmából az Alexandra Kiadócsoport szervezésében könyvvásárt és könyvbemutatókat tartottak a pécsi Kossuth téren június 7-e és 16-a között.

*

MŰVÉSZETI DÍJAK. Az idei Szépíró Díjakat *Bodor Ádám* (próza kategória), *Villányi László* (líra) és *Margócsy István* (esszé) vehette át, a díjazottokról *Selyem Zsuzsa*, *Tábor Ádám* és *Tarján Tamás* mondott laudációt. – A szlovén

Tone Pretnar műfordítóról elnevezett díjat *Gállos Orsolya* vehette át fordítói munkásságáért. Gratulálunk munkatársainknak.

*

SZÁNTÓ T. GÁBOR *Édeshármass* című regényét mutatták be június 5-én a pécsi Cafilisch cukrászdában. A szerzővel *Stark András* és *Schweitzer Gábor* beszélgetett.

*

A JELENKOR KIADÓ két új könyvének pécsi bemutatóját tartották meg június 6-án a Cafilisch cukrászdában. *Miklya Annával* *Eső* című kötetéről és *Horváth Viktorral* *A kis recs* című könyvéről *Kisantal Tamás* beszélgetett.

*

KONOK TAMÁS ÉS HETEY KATALIN kiállításának a Zsolnay Negyedben található Pécsi Galéria adott otthont május 11-e és június 30-a között.

*

VOJNICH ERZSÉBET kiállítását június 9-én nyitották meg a pécsi Nádor Galériában, beszédet mondott *Forgách András*.

Szerzőink

Szijj Ferenc (1958) – költő, író, Budapesten él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Keresztesi József (1970) – kritikus, költő, Pécsen él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Grecsó Krisztián (1976) – író, költő, Budapesten él.

Jánossy Lajos (1967) – író, kritikus, Budapesten él.

Tóth Marcsi (1978) – író, filmgyártási koordinátor, Budapesten él.

Tábor Ádám (1947) – költő, esszéista, kritikus, Budapesten él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Dékány Dávid (1988) – költő, Szegeden és Budapesten él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.

Marta Fülöpová (1982) – doktorandusz hallgató a pozsonyi Komenský Egyetem Szlovák Irodalom és Irodalomtudomány szakán, a csallóközi Csenkén él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Dérczy Péter (1951) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Szabó T. Anna (1972) – költő, műfordító, Budapesten él.

G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

Gettó Katalin (1963) – építészeti kritikus, esztéta, fordító, Pécsen él.

Márta István (1952) – zeneszerző, a Zsolnay Kulturális Negyed igazgatója, a POSZT művészeti vezetője, a Magyar Fesztivál Szövetség elnöke, a Művészetek Völgye igazgatója, Pécsen él.

Patartics Zorán (1968) – építész, publicista, Pécsen él.

Szalay Tamás (1969) – a Zsolnay Kulturális Negyed nemzetközi igazgatója, Pécsen él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Szénási Zoltán (1975) – irodalomtörténész, kritikus, az Irodalomtudományi Intézet munkatársa, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatabányán él.

Kelevéz Ágnes (1953) – irodalomtörténész, textológus, a Petőfi Irodalmi Múzeum Médiatárának fősztályvezetője, Budapesten él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Fedeles Tamás (1974) – történész, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa, Pécsen él.

KISANTAL TAMÁS: Nehéz, szürke nappalok (*Lakatos István: Dobozváros*)
822

FEDELES TAMÁS: Pécs irodalmi műveltségének régmúltja (*Nagy Imre:
A Magyar Athén. Pécs irodalmi műveltsége 1009-től 1780-ig*) 827

KÉPEK

A színes műmellékletben és a fekete-fehér képillusztrációkon Cseri László fotói láthatók.

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a MASZRE
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I, Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

760,- Ft

JELENKOR

Fényleírás / Szürkeség

(1)

*A függőfolyosóra nyíló konyhaajtó kis rombuszaiban,
háromszögeiben és téglalapjaiban kétféle
katedrálüveg van, kétféle szürkeség hajnalban.
Néhol az üveg domborulatain a konyhalámpa fénye
csillog tükröződve – kissé szürkés csillogás
a lámpafénytől amúgy is fakó szürkeségben,
mert ha próbaképp lekapcsolom a lámpát, sokkal élénkebb
az üveg szürkesége, csak akkor nem látok írni,
pedig ennél kevesebbet, hogy leírom a szürkeséget,
mit tudnék csinálni? A baloldali üvegidomokban –
mivel balra nagyobb a tágasság az udvaron, onnan
kap több fényt a konyhaajtó – egyre több a külső csillogás.*

*Csak aztán most ugrott az idő, illetve a számítás,
ugyanaz a szürkeség egy órával később lesz,
illetve egy idő múlva majd megint ugyanakkor,
ahogy egyre korábban kel a nap.*

(2)

*Mi volt az a régi szürkeség? Bádogszürkeség?
Bádog volt a ház és az udvar legfontosabb helyein,
bádog fedte a hajlatokat, szegélyeket, réseket
és a házban, a ház alatt vagy a ház mögött
levő sötétségbe vezető átjárásokat. Mélységes titkok
gyakorlati megoldása, az egyetlen ésszerű megoldás.
Iskolai szürkeség. Az iskoláé a testünk: felkelni reggel,
padban ülni, egy másik testben, vagy szégyen-tornáztatás
tornaórán fekete klottgatyában és fehér atlétatrikóban,
örsgyűlés, de egyébként is mindig gyülekezni,
felvonulni, tornaünnepély, avatás, hivatalos vidámság,
a harcias színek és a bronzemberek szürkesége. Az idő
szürkesége nyáron, napsütésben, ártatlan unalom.
A lovak szürkesége. Szomorú, kocsi elé fogott lovak,
húzzák a szenet vagy a hamut, értelmetlen körforgás,
mint a körhinta-lovaké a Luna-parkban, ahol két körforgás*

vagy kétféle zene a hangszórókból már áttekinthetetlen
zűrzavar. A Luna-park talán leégett vagy teljes felszereléssel
és személyzettel disszidált, mert aztán nem jött,
nem is esett róla szó. Az állomás szürkesége.
A büfepult bádorgborítása, többféle szürke pálinka,
kétféle szürke bor, szürke sör, kismálna,
az volt az egyetlen színes dolog. A hangosbemondóban
többször is felsorolt megállónevek szürkesége (minden
felsorolás szürkesége), erőteljes hang és egyhangú szöveg,
hogy most már tényleg el kéne döntened, mész-e,
vagy maradsz, nem mintha nem lenne mindegy
a vasútnak is, neked is, de itt az állomáson a vasút
a lényeg, a vasútnak lényegesebben mindegy.
Katonai szürkeség. Előbb az egykori huszárlaktanya
piros téglás, légénységi épületei és szürke telephely-épületei
az iskola mellett, ahol kezdődött a laktanya
óriási területe, és az épületek között a vállmagasságig
fehér törzsű fák, mintha valakik rengeteg krétát
csempésztek volna át a testvéri felségterületre,
vagy adtak volna át ajándékba, a hála jeléül,
és mit lehetett volna kezdeni annyi krétával?
Később pedig a zöld egyenruhák belső szürkesége,
vaságyak, vaskályha, a kályhában téli hajnalokon a hamu,
az ablakokban a hajnalok szürkesége, a folyosó végi,
katedrálüveges ablakban hajnali szolgálat idején
a korai derengés, reménykedés, hogy valami változik,
legalább a fény. A különös nyelv, amit kerítésekkel
és őrtornyokkal és magatehetetlen örökkel védtek,
ki ne szökjön, mert az is általános, komolytalan titok volt,
de talán az egyetlen, amit a múholdakról nem lehetett
kitalálni, és önmagában nem, csak a használata volt szürkeség,
az ismétlődése különféle helyzetekben, amelyeket egy
vagy kettő vagy legfeljebb három kaptafára
lehetett húzni, úgymint félelem, hiú remény és tagolatlan bosszú.
A gyávák szürkesége, a kivételezettek gyávaasága.

(3)

És amikor a szürkeség utoléri az időt,
akkor ott tartok gondolatban, hogy a külső csillogás
az ajtóüveg valamelyik lenszójén keresztül,
ha mondjuk lekapcsolom a lámpát, halvány képet
vetít a szemközti falon lógó, nagy méretű képre,
amelynek közepén egy régi, de nem valóságos,
hanem elképzelt és idealizált, mégis tipikusnak szánt

*lóverseny célfotója, vagyis célfestménye látható,
azt pedig egyhangú, csak néhány akadállyal nehezített
játékmezők veszik körül, ott versenyeztek régen
a valóságos bábuk, nyilván lovasok, Start és Cél között,
egyőtől százig.*

*A fontos munka látszata a helyben sürgölődéssel,
és közben a láthatatlan rombolás. Pontos tervek
a rombolásra. A tervek a jóról és szépről szólnak,
de valójában minden jónak és szépnek a lerombolását
tartalmazzák napokra, órákra, percekre bontva
(szigorú, pontos, nem csak olyan általános összeesküvés),
hogy ne legyen olyan perc, amikor nincs rombolás,
mert akkor a feneketlen ürességgel kellene
szembenézni hirtelen, és a nyilvános üresség
milyen színű?*

*Láthatóságicsíkos mellénybe, -kabátba öltöztetett
emberek vonulnak csoportokban munkába reggel,
viszik a seprűt, lapátot, húzzák a kukát, már reggel
megtörten vánszorognak, vagy csak nem sietnek,
mert nem a saját munkájukba indulnak,
aztán vonulnak visszafelé délután, nem sietnek,
mert nem a saját idejük következik,
vagy csak vánszorognak megalázva az ellentétes parancsoktól,
hogy most itt vagy ott, errefelé vagy arrafelé haladva
söpörögessenek minél inkább láthatóan – ez milyen látvány?
És a látványban miért nincs egy pontos kép,
amelyen nem mozog semmi, nincs rajta a folyamatosan
felejtő sürgölődés, az emberekkel mint eszközökkel
és alkatrészekkel fenntartott működés, nincs rajta
a létezők rangsora, a kivétel?*

*Folyamatosan döntenek valamiről, közben pedig
rég el van döntve, hogy minden marad a régiben,
legalábbis a lényegét tekintve, és a lényeg valamiképpen
velük van összefüggésben, még ha nem is lehet
nyíltan kimondani vagy írásba fektetni, hogy ők maguk
lennének a lényeg. Minden döntés felejtés. Mindent
el lehet felejtteni többször is. Még csak nem is úgy,
hogy újból eszükbe jut, és megint elfelejtik,
hanem el van felejtve, és úgy felejtik el megint,
a sötét fehérre fakul, a fehér elsötétül. Fehér ing,
fekete öltöny, fekete cipő, fekete zokni – a gyorsított
állóképen az is szürke lesz, akár az asztalra állított vázában
a virágcsokor vagy hátul a zászlók.*

A láthatatlan rombolás egy végső pillanatban
láthatatlan káosszá sűrűsödik össze, és mindig
lehet végső a pillanat, vagy épp már elmúlt a legutóbbi
végső. Egy félbehagyott építkezés: egymásba zuhanó,
egymásba mértanuló, egymásba számtanuló (per
négyzetméter) üres terek, málló, vetemedő, szürkülő
forgácslapok, azok már egy ideje nem akadályozzák meg,
hogy az üresség és a mozdulatlanság átjárjon
a mi világunkba a legnagyobb dologidőben. Titkos
riadóztatással elrendelt lomtalanítás: utcára kifordult,
mértanilag, lelkileg bejárható pincék, a kiméretlen mohóság
a vas után vagy minden után, amiben bármi kis fém van,
vagy ami koloniál. Az egymásra hányt tárgyakból,
tárgymaradékokból álló kupacok ismétlődő átfordulása,
aztán másnap a kupacmaradékok a járdán, deszka-, papír-
és műanyagtörmelék, néhány szeg, csavar,
talán ezzel is újra lehetne kezdeni az életet, ezt így együtt
egy erszénybe gyűjtve végre megbecsülni.
Vagy ha az emberekkel tömött villamoson
egy élemedett úriember kiüti a mobiltelefont
egy fiatalember kezéből, mert az túl hangosan telefonál,
mire a fiatalember visszaüt, majd némán utaznak tovább:
akkor miféle felelőtlen béketűrés van mindkettejük erőszakos
mozdulatában még egy ideig, amíg le nem szállnak,
talán külön megállóknak, azzal a mozdulattal
mi mindent képesek elfogadni, sőt jóváhagyni egy végső,
már elmúlt és mindent a régiben hagyó pillanatban?

(4)

Madárhangok odakintről, sűrű festékcseppek
a híg szürkességben; keveredés nélkül vegyülnek,
vagy vegyülés nélkül keverednek –

LX. zsoltár

A magyarokhoz

- 1 *Én, a zsoltárparazita,
repedtfazék hangomon
ezt éneklek:*
- 2 *Mikor harcoltunk
a szerbekkel,
a románokkal,
elvetettél és felnégyeltél minket.*
- 3 *Mikor harcoltunk
az osztrákokkal,
az oroszokkal,
veszni hagyta,
de fölmagasztalta minket.*
- 4 *A két múlt században
két nagy szabadság-
vesztő harcunk volt,
és hálás érte a világ.*
- 5 *Mert a szabadságot
néha – valakinek –
látványosan el kell
veszítenie, hogy többen,
mint a valaki, lassan,
lépésről lépésre
tudatára ébredjenek
a sajátjuknak.*
- 6 *Megrendítetted az országot,
sokfelé szakasztottad.
Amikor az akár le
is győzhető ellen
fordultunk, sárba löktél,
úgy vesztettünk,
amikor a legyőzhetetlenek
ellen, a vereségben
nyertünk.*
- 7 *Nehéz dolgokat
láttál velünk,
borral itattál, hogy
mással is lehess.*

8 Add meg egyszer már
nekünk a belső
győzelem megaláztatását!
9 Jelző nélkül le se mertem
írni azt, hogy győzelem.
10 A magyar pusztában
mondta Isten:
Örvendeztetek, kiosztottam
dél és nyugatot.
Bécs csak egy kapu, lépjete be!
Velence az én mosómedencém.
Berlinben az egyszerű életet tanuljátok,
Veronát értetek énekelem meg.
Amszterdamban ismerjétek meg
végre a nőt, Párizsban a férfit,
Rómában a helyettesemet,
Londonban a világot.
Lisszabonon át meneküljete előle,
Compostelán át előlem.
11 Kicsoda vezet engem
az erős városokba?
12 Hatvan éve egy
focimeccsen siránkoztok.
13 Kilencven éve azon,
hogy maradt egyáltalán
országotok.
14 Az én népemnek
2000 éven át nem volt.
Akartok hát a kedvenceim lenni?
15 Istennel győzedelmet
vesztünk, ő tapodja el
bennünk az ellenséget,
az indokolatlan
és az indokolt gőgöt.

XL. zsoltár

A lázadásról

1 Attól, mert ott voltál
a létrejöttüknél, ezek az erők
nem lesznek kíméletesek veled.

2 Az Úr elhajolt tőlem,
nem hallhatta a suttogásomat,
de – csoda – mégis kitalálta,
amit kimondani
amúgy se mertem volna.

3 Régi éneket adott a számba
az Úr. Aztán túlságosan
újat, senkinek se tetszett
rajta kívül. De én
többre vágytam.

4 Azaz többel is beértem
volna, és igazából,
nagyon igazából, kevesebbre
vágytam.

5 Ezek talán nem is erők.
Ezek is csak ezek,
mint az eggyel ezelőtti
változás ezekjei.

6 Röhögve hirdetem
az igazságtalanságot.
Alig hallják. Vagy nem
az, akinek kéne.

7 Lázadjunk föl!
Dicsérjük az Urat
a lázadásban!

8 Legyen nagy gyülekezet
az utcán és a facebookon,
a templomban és a tőzsdén,
a könyvtárban és a boksze-
meccsen, a folyóparton
és a reptéren.

9 Tudja már mindenki,
hogy tévedtünk.
Hogy az is tévedett,
aki nem tévedett,
de most ezt a tévedést
egy újabb tévedéssel

visszavonja.

*10 Ha kiszakad az ajkunk,
akkor is, ha összeég
a telefondrót, akkor
is, mondja és zúgja,
hirdesse és vakogja
mindenki, hogy:*

Elég már!

*11 Miből is? A pénzből
és a pénztelenségből.
Az önsajnálattól és
az öngyűlöletből.
A hűtlenségből és
a féltékenységből.
A vitákból és az
ítélethirdetésből.*

*12 Hé! Ti nem
vagytok erők!
Hé! Nem tudátok
egy másik, egy jobb
világot találni magatoknak?
Hé, ti nem is
vagytok!*

*13 Aki van, az alighanem
egyedül az Úr.*

*14 A félig-lét bajnokai
trappolva végigmennnek
az utcán. Aztán a naplementén
át felgyalogolnak az égre.
Nem sejtik: Nemrég
ott adták át a pokol
új bejáratát, híddal
a Styxen, mágneskártyás
beléptető rendszerrel.*

*15 Új egyenruha
az ördögökön is.
Magánalkalmazásban állnak.
A nyakukban dögcédula.*

LIX. zsoltár

1 A költészet ellenségei
ellepik a világot.

Kérlek, Uram, szabadíts
meg tőlük!

2 Járja egy angyal
karddal a földet,
és akinek a könyvtárában
nem talál verseket,
vágja le!

Akinek nincs könyvtára,
vágja le!

3 Szabadíts meg engemet
az olvasni nem tudóktól,
az érzelgős emberek
ellen tarts meg engemet!

4 Most íme, lelkem után
leselkednek, egybegyűltek
ellenem a semmitmondók
és a nagyhangúak,
az ócskaságkedvelők
és a gondolkodásképtelenek.

5 Ó, Uram, versek és irodalom,
érzések és pontosság Istene,
kultúra bentlakója,
gondolkodás működtetője,
ízlés csiszolója,
vélemény formálója,
szabadság edzője,
fújj bele sípodba!

6 Estenden megjelennek
a botfülűek és botlelkűek,
teletrappolják a várost.

7 Szájukban sarló,
kezüikben horog.

Te pedig, Uram, neveted
őket. És rettenetes a Te
nevetésed, megcsúfol
minden egyformát és formátlant.

8 Szájuk vétke nagyobb
vagy füliük vétke?

Szemük vétke nagyobb
vagy sóhajuk vétke?

9 Hagyd őket egyedül
egy verstelen világban,
zárd be őket

egy irodalom nélküli
időbe. Félni fognak,
sírni és rimánkodni.
Könyörögni fognak,
hogy ostyán szavakat
vehessenek magukhoz.

10 De akkor nem fog
bennük megmaradni a szó!

11 Kegyelmezz nekik
búsulásukban,
estenden megjelennek,
teleszavalják a várost.

Könyvek után barangolnak,
antikváriumba törnek be,
aztán együtt olvasnak
a kikerkező biztonságiakkal.

12 Én pedig énekelek,
mert Isten az én olvasóm,
és én az ő olvasója
vagyok.

Magyarország föltámadása

*Hársfavirágos lomb alatt
A középosztály lóra kap –
heje-huja héj!*

*Vertarany-ékes szép nyereg,
Trendi szülőpár, négy gyerek –
heje-huja héj!*

*Jegenye-háttal, délcegen
Vonulnak át a réteken –
heje-huja héj!*

*Léptük nyomán az ifju föld
Pompás tavasz-palástot ölt –
heje-huja héj!*

*És a mosolygós pórcsalád
Nyújtja feléjük korsaját –
heje-huja héj!*

*Fejük fölött a májuség
Kobaltkemény, jakuzzikék –
heje-huja héj!*

*Harmatos pázsit, vad galopp,
Őrizzék léptük angyalok –
heje-huja héj!*

*Mihály arkangyal, Gábriel,
Nyíljék mennybéli kárrier –
heje-huja héj!*

*Mert ők, hisz ők az élcsapat:
A középosztály lóra kap –
heje-huja héj!*

*Trendi szülőpár, négy gyerek,
Trombita harsog, dob pereg –
heje-huja héj!*

*Lobog kibontott zászlaja,
Zászlaján ott a Szűzanya –
heje-huja héj!*

*A Sárkány búvik, meglapul,
Barlangja mélyén fű vadul –
heje-huja héj!*

*Kövessük egyre, mind tovább
Lovuknak ringó tomporát –
heje-huja héj!*

*Mögöttük szálljunk síkra majd,
Csapjunk zsoltáros harci zajt –
heje-huja héj!*

*S a mennybe szálljon friss husunk,
Ha jó az óra, Krisztusunk –
heje-huja héj!*

Fejezetek egy vándorkozmetikus életéből

Megérkezés

Remegett a világ. Nyári délidőn ilyesmi képét mutatja az a magyar Alföld, a fény fölfordítja a földet, a templomból kiremegi az Istent, a beteg tücsökből trubadúrt csinál. A frissen fejt tej délre megalszik, csak mindig akad benne néhány döglött légy, bögöly vagy megtévedt háziméh. Az emberek elalszanak imádkozás közben, s aztán a fekete öltönyös, fehér inges férfiak arra riadnak, hogy istentelen erekciónk van, az asszonyok meg csak gyűrögetik a hímzett sarkú zsebkendőket.

Néhány pillanattal ezelőtt, még az autóból pillantotta meg a szobrot. Haladt. Még nem tudta pontosan, miféle szobor, kit ábrázol, csak azt látta, hogy valaki, valaki itteni ember nekifeszül, és a homlokával tolja a házak, az árok, a sövények faközöld fala mellett, mert errefelé rendre tujákat ültetnek a házak elé, és tisztas távolból kutyák is követték őket. Mobilszobor volt, hát persze. Egyébként lehetett volna motoros szobor is, távirányítás, csak hogy ez még a kezdetlegesebb fajta volt, tolni, nyomni, húzni kellett. Nos, mint tudható, minden, ami jó, megmozdítható. Az egyik zöldre mázolt, csálé kerítés mögül kislány integetett. A szobor élénk sárgára volt festve, ez még innen is jól látszott, és persze remegett ő is. Tolták a szobrot, mégis remegett.

A görbülő akácfára lógatott hangszóró azonban szürke volt, mint a friss halottak arca, rozsdás huzalok szaladtak belőle a földbe, és kiválóan működött. Szóval nagyon is jól működött. És nem remegett.

– Állj! Azonnal megállni! – rikoltott.

Addig is szinte már lépésben haladt, de most megállt, behúzta a kéziféket, kiszállt az autóból. Pányvázott tehén emelte föl a fejét az út túloldaláról, komótosan rágott. Most, hogy kiszállt az autóból, pontosan látta, hogy miféle dolog az a sárga szobor. Jézust tologatták a város határában.

– Neve? – recsegett rá a hangszóró.

Bólintott, és megmondta.

– Mi célból érkezett hozzánk?

– Kozmetikus vagyok.

– Hogy a lószaros fene enne meg magát, nem azt kérdeztem, mit csal, mit lop, mit hazudik, hanem azt kérdeztem, hogy mi célból érkezett? – a hangszóró különben mindezt nyugodtan mondta még.

– Cejt úr meghívása alapján érkeztem az önök városába.

– Nahát, bassza meg.

A hangszóró láthatóan elgondolkodott. Hallatszott a szuszogás, a harákolás. Köptek is. Vízet vagy pálinkát ihattak, koppant egy pohár feneke, ital lötykölődött. A távolban az egyik kutya ugatni kezdett, és az alak, aki eddig a homlokcsontjával nyomta a szobrot, valami mélyedésbe keveredhetett, most képtelen volt tovább haladni. Az egyik kutya mintha az ugatással próbált volna segíteni neki.

– Nos, kérem, azt mindenki mondhatja, hogy Cejt úr. Hát persze! Cejt úrra hivatkoznak. Miért is ne? – a hangszóró kelletlenül, gúnyosan recsegett. Ő erre a zakójába nyúlt, és elővette a papírost, fölemelte a lábát, a combján óvatosan kihajtotta. Különben nem levél volt. Pecsétes, írásos dokumentum. Igazolvány. Cejt úr kék, körpecsétjével díszítve. Fölmutatta.

– Cejt úr meghívott engem ide, az önök városába – mondta hunyorogva. Érezte, hogy a halántékán izzadság csorog alá, és mintha a remegés kezdte volna megfertőzni őt is. Az arca elé emelte a kezét, nézte az ujjait. A háta nedvesedett, rázogatni kezdte az ingét. A szobor a házaknál még mindig nem mozdult. Valahogy nagyon beakadhatott.

– Bökje már ki, mit akar tenni, ember!

– Cejt úr megbízása szerint fogok dolgozni, uram. Vannak feladataim.

A hangszóró hallgatott. Mintha könnyű, cseh ceruzákat tördeltek volna a másik oldalon.

– Feladatai! Hm. Konkrétan mit fog dolgozni? Mit!

Most ő tűnődött el.

– Cejt úr nem tájékoztatta?

A hangszóró fölfortyant.

– A faszomba, ember! Itt én kérdezek. Én!

Átállt egyik lábáról a másikra, olyan erős volt a fény, hogy tulajdonképpen már nem is látott. Most már úgy érezte, hogy együtt remeg a vidékkel ő is. Különben nem volt ez annyira rossz érzés. Az alak ott a távolban a homlokával feszült neki a szobornak, aztán fordult, a hátával toltta volna, talán bele is rúgott. Igen, megrúgta a szobrot. Kiabált vele.

– Mehetek, vagy sem? – kérdezte végül.

– Jól van, elmehet. De nem ajánlom, hogy bajt keverjen – dünnyögte a hangszóró. Bólintott, hogy hát persze. Elővette a zsebében tartott üveget, beleivott.

– Megmondaná a nevét? – kérdezte aztán.

– Mit?! – hörgött a hangszóró.

– A nevét. Hogy hívják magát? – bólintott ő.

A hangszóró erre üvölni kezdett.

– A jó kurva anyádat kérdezd, ember! Azt! Mit képzelsz te magadról? Hogy kérdéseket tehetsz föl?! Nekem?!

Addigra már a kocsijához lépett, fölhajtotta a csomagtartót, kicsit nézelődött, egy-két dolgot, tárgyat odébbtolt. Visszanyúlt a csomagtartó fedeléhez, hajtogatta le és fel, recsegett, majd meg kell olajozni. A hangszóró közben ordított, egészen fölzaklatták a kellemetlenkedő kérdések. El lehet képzelni, milyen furcsa lehet egy hangszórónak, ha kérdeznek tőle. Már megtalálta, amit keresett. A vashuzalvágó ollót és a nagyobbik fejszét vette elő. Kanadában ilyennel vágják a

fenyőt. A tehénre nézett, bólintott. Aztán az akácfához ballagott. Megkopogtatta, kifordított kézfejjel simogatta a törzset, mint aki bocsánatot kér. Visszább lépett, árnyékolta a szemét. Igen, az akác is remegett. Akkor hozzákezdett.

– Mit csinál! Mit csinál! – ordított a hangszóró, amíg tudott. Ő addigra elvágta az összes huzalt, aztán a dobozt leverte a fáról. Néhány pontos ütéssel tönkerezúzta. A tehén szórakozottan nézte, a farkával csapdosott, és végre a házak mellett is elindult a szobor. A kutyák veszettül ugattak. A hangszóró már nem volt egyéb, mint néhány összetört, rossz vaslemez, görbe szög és csavar, törmelék. De mintha vértett volna. Rozsdás, barna vér szivárgott a száraz földbe. Bólintott.

– Amint mondtam, kozmetikus vagyok – mondta még a szétvert hangszórónak, az autóba ült, és behajtott a városba.

Az irodában

Ha ugyan a kezdet nem csak annyi, hogy a végére akarunk járni annak, mi lesz. Ha ugyan. Az ellopott kezekről Szegény Johann, az egykori könyvtáros tett jelentést 2012. március 20-án, és szóról szóra a következő párbeszéd zajlott le az irodában. Aznap is ő volt a megbízott ügyeletes. Ez persze egyáltalán nem volt meglepő, mert miután a városba érkezett, mert nem vándorolt tovább, nem vitte tovább a nyughatatlan lelke, sőt, hiszen ide jött, ezt akarta, elfogadta Cejt úr invitálását, rá szállt ez a tisztség is, a megbízotti ügyelet, holott egyébként akadt más elfoglaltsága is bőven. Különösen az utóbbi időkben sokasodtak meg a teendői.

– Igen, tessék. Válasszon széket, Johann.

A férfi sorban megnézte a fal mellé állított székeket, aztán az egyikért nyúlt – az ülésrészt fakeretébe előadók, jelentést vagy vallomást tévők vájták idegességükben a körmüket – , majd kicsit vackolódott, akárha kő lenne az ülepe alatt. Az ábrázata viharvert volt, mindazonáltal nem úgy tűnt, mint aki zavartatná magát.

– Bejelentést szeretnék tenni – és kifújta az orrát.

– Hallgatom.

Az irodai ablakból rálátott az udvarra. A por néhány gyöngye szellőkés után lassan fölkavarodott, és ahogy szokta a területre sodort levekkel, porral és újságokkal, eljátszotta Cejt úr alakját. Mintha ő táncolt volna a barakkok és a törpe-raktárak oldalánál. Árnyékba borult a helyiség. Váratlanul Zarathustra Kapitány hajolt be az ablakon. Közben a szájába dobott egy szem bontatlan diót, ráharapott a héjára. Úgy beszélt, hogy jókorákat ropogtatott közben. A megtört dióhéjak fölsebeztek az ínyét és a nyelvét, s az álkapcsában a héj és a dióbél szép, véres körforgássá kerekedett. Árnyékában ott állt Rubinka, világított a kicsi válla, a földet bámulta. Ő, de persze nem nézett. Nem is szólhatott. Csak az ujjja vége fehéredett ki, ahogy szorította a férfi kezét, aki betolta hatalmas mellkasát a nyitott ablakon.

– A kurva mindenségit! – ordította Zarathustra Kapitány.

– Magának is – mondta.

A kapitány gondterhelt képet vágott, megdörzsölte a borostáit.

– Tud-e már valamit?

– Valamennyit, Kapitány, valamennyit.
– Na hiszen, vagy úgy – rágsálta a diót a Kapitány. – És mit gondol?
– Egyelőre magam sem tudom. Osztok és szorzok. Egyelőre.
– Nahát – a Kapitány csalódottan látszott. – Nahát. Mi lesz így velünk, ha maga sem tudja?! Egy kozmetikus, és nem tudja. Cudar világ ez, nekem elhiheti. Nagyon cudar.

– Magának nem szabadna panaszkodnia, Kapitány.

A férfi nagyot nyelt, a testébe került a véres masszával. Megsimogatta a kislány fésületlen, búzaszőke haját. Aztán halkán kérdezte.

– Ez az a doboz a bejárat előtt?

– Igen, ez az a doboz.

– Működik?

– Működik. De nem ajánlom, hogy hamarabb próbálja ki, mert az végzetes lehet.

– Maga a végzetről papol?

– Bocsánat, talán rosszul fejeztem ki magam. Inkább arról, hogy ha kipróbálja idő előtt, az visszafordíthatatlan lehet.

– Nahát! És a végzetes nem visszafordíthatatlan?

– Igaza van, Kapitány, az. De nem minden visszafordíthatatlan, ami végzetes. Szóval ott a gép. Nézze meg jól a használati utasítást. És ne hibázzon. Bár maga nem szokott.

– A jó kurva életbe, bárcsak tudnék hibázni!

Ezzel elment Zarathustra Kapitány, és vele ballagott Rubinka, akinek ellopták az arcát. A jelenés véget ért. Újra lehetett a könyvtárossal foglalkozni. A mutatóujjával, akárha az egy üvegnek támasztott faág lenne, Szegény Johann elé tolt egy pohár vizet. Az üveg falán ujjlenyomatok pecsétjei homálylottak. Nyomban vissza is húzta a poharat. Ennyi még szükséges volt. S különben, a dolog félreértésre adhatott volna okot. Nem akarta, hogy félreértsék, hogy hibás következtetést vonjanak le miatta. De gúny tárgyává se akarta tenni a másikat, aki most megköszörülte a torkát.

– Valami tényleg nincs rendben.

– Értem. Csakhogy ez nem újdonság – válaszolt, és újra a másik elé tolt a poharat. Szegény Johann az asztallap felé engedte az arcát, ráharapott a pohár karimájára, amitől úgy tűnt, vigyorog, de csak ivott. Ivott. Aztán szinte visszaköpte a poharat, ami koppant az asztalon. Milyen érdekes, hogy ha kéz nélkül, vagyis miközben a kezét nélkülözve cselekszik, az ember ábrázata állati jelleget ölt, s ez alatt még véletlenül sem brutalitást vagy a durvaság formára találását lehet érteni. Inkább úgy vélekedik, hogy a lélek tompaságát az életösztön vitalitása váltja föl, s mert az élet alakítását leginkább a kezek végzik, mert ők, az ujjak vannak úgymond a cselekvés frontvonalában.

– Igen, ha a dolgok rendben lennének... nem, ezt nem is folytatom. – sóhajtott. – Maga, Johann, már úgysis kimondta. Valami nincsen rendben. Hát jó. – szórakozottan megpöccintette a radírját. Aztán fölvette, megforgatta. Egy radíron soha nem látszik, mit vagy kit tüntetett el. Vagy mégis? Különben volt az asztalán egy kicsiny, ezüstkurlis hegyező is, és mindenféle színes fejű, kupakos és nyomógombos tollak, illetve ceruzák, olyan fekete belűek, amelyeket újabban

múzeumokban lehetett kapni, meg volt ott kékfedeles naptár, címfüzet, és természetesen néhány, sokszor átlapozott törpekatalógus. A kozmetikus bámulta Szegegy Johann, a könyvtárost, aki most már mások jóindulatára építette az életét.

Sorsa, életének alakulása errefelé közismert volt, vagy ha úgy tetszik, hírhedt eset, mert nem csak föltűnően sokat, sok szenvedéllyel és elfogultsággal fecsegték róla, és színezték különböző árnyalatokkal, de bizony félték is. Úgy mesélték el, de persze azért mesélték, hogy közben kirázta őket a hideg. Cidriztek, mint az őszi akácfa. Ezt az embert, Szegegy Johann a felesége elhagyta. Pedig ő a tenyerén hordozta, minden vasárnap vitt neki krémet. Hozatott neki Chaplint és Marilyn Monroe-t külföldről, méghozzá igazán a legjobb helyről, Kelet-Németországból. Ami, ugye, már Nyugatra van. A felesége sírja mellett azóta a lenszőke Marilyn áll, ő őrszi, ahogy mondani szokták, az álmát az örökkévalóságban. Ha ugyan álom a halál. Szegegy Johann felesége úgy hagyta el az urát, hogy meghalt. Nem sokkal azután, hogy megkapta Kelet-Németországból, ami Nyugatra van, Chaplint és Marilynt, könnyű, nyári ruhában besétált a könyvtárba, leült a polcok mellé, legyezgette magát, vizet kért, s mire a könyvtáros visszajött, már nem élt. Ennyire egyszerűen történt. Így is meg lehet halni. Ilyen egyszerűen, mintha az egész semmi lenne, kis marhaság, bohóckodás.

És volt aztán az a szörnyen kellemetlen eset a Sárga Krisztussal, amiről még az újságok is cikkeztek. A gyászidő letelte után aztán egy napon, az imádkozást befejezve Szegegy Johann az erdőbe indult fát vágni. Persze nem erdő volt, csak a földeken hosszan húzódó, szélfogó fasor, főként nyárfák, melyek közé akácok és szomorú füzek is görbültek. A férfi váratlanul nagyon egyedül maradt a fák között. Ismeretes a kétségbeesésnek és a remény elvesztésének az az állapota, ami már nem lát kiutat, és nem akar megoldást, sem kicsit, sem nagyot, sem semmilyen. A fényfoltok mint valami hatalmas szörny levedlett bőrei remegtek a fák körül, az aljnövényzet hullámaiban, a tisztások pókháló szötte takaróján. Nincs megoldás, nincs. Éppen az ember arca előtt roppannak az ágak, mintha tekintet akadt volna beléjük, a megtörő pálcikák fehér belénél hideg csöppek remegnek. És ez olyasféle csönd, aminek a végén addig, és éppen addig sodródik egy test, amíg egy másikhoz nem ütközik. Kondul valami, az ember emel a homlokán, és aztán a ragyogás. A remegés! Odafent egymás könnyű hálóiba mosódnak lombok, mögöttük az ég kékje. Szép. A könyvtáros véglegesen egyedül maradt, ki tudja, miféle érzések törtek rá, miféle gondolatok jártak a fejében, ráadásul az eseményre nem akadt szemtanú, így aztán nem csoda, hogy csakhamar a városi múzeumban jelentkezett azzal a nehezen cáfolható hírrel, hogy levágta a karját.

– Bednárík múzeumőr nagyot sóhajtott, aztán kérdezte. – Jól van, én ezen aztán nem vitatkozom, de azért kérdezném, uram, melyiket?

Bednárík kérdezhetné volna, miért nem iparkodik inkább kórházba Szegegy Johann, mit keres éppen nála. De nem kérdezte. Ennyit utólag rekonstruálni lehetett. Egyébként pedig mindegy, Bednárík jogosan tette föl azt a kérdést. Ugyanis Szegegy Johann-nak mind a két keze zsebre volt dugva, a zsebekből vér csöpögött alá. Ezek a vércsöppek szabályos szavakat és mondatokat írtak a múzeum kövezetére. Bednárík bámult, silabizált. s még aznap, hogy Johann elment, fölszedette a vérrel pöttyözött keramika lapokat, és kiállította a múzeum főhelyén, Cejt úr szobra mellett, ez lett a legújabb helyi csoda, a legújabb kiállítási ese-

mény. Azért nem szabad elfeledkezni egy problémáról. És ez a probléma már akkor nyilvánvaló volt, amikor Bednárík végigtekintett a másikon. Ott állt előtte a könyvtáros, miközben jobbról és balról is vérzett, illetve akárcsak a jobb, mint a bal karja a zsebében végződött, és szó szerint. Csakhogy a karok, melyek a munkaköpeny zsebeiben végződtek, mindeközben már egyáltalán nem mutattak kapcsolatot a csapott, ferde esésű vállakkal, az inas, felesleges húsoktól mentes törzssel, egyáltalán, az egész emberi testtel, ugyanis a munkaköpeny ingujjának szövete, a hasadékon átderengő véres sáv határozottan mutatta, hogy Szegény Johann-nak mind a két zsebre dugott keze le van vágva. Nem sokkal a könyök fölött, úgy a bicepsz megfelelése vonalában. A múzeumőr első, inkább a meglepetés, mintsem a racionalitás vezérelte kérdése tehát az volt, hogy melyik karját vágta le Johann, máris okafogyottá vált, jóllehet a probléma továbbhízalta magát, még hozzá nem is akármilyen módon, nyugodtan ki lehet jelteni, az ésszerűség és a beláthatóság határait feszegető módon, kissé pimaszul tehát, hogy tudniillik az egyik kezét még levághatja az ember, de mindkettőt?! Miféle csalással, miféle szemforgató ármánnyal lehetséges az ilyesmi?! Levágja az ember az egyik kezét valami baltával vagy jatagánnal, valami helyes kis amerikai vagy svájci motoros fűrészszel, csakhogy akkor a másikat mivel vágja le? Valójában nem is az a kérdés, hogy mivel, hanem hogy miképpen. A hogyan. Mind a két kezét maga az ember le nem vághatja, ez föl nem fogható, ez merőben irracionális föltételezés, vagyis csodaszerű esemény, és bár támogathatjuk a megértésünkkel, az elfogadásunkkal, de legfőképpen a hitünkkel, csakhamar az is az eszünkbe juthat, a csodák arra valók, hogy eltereljék a figyelmünket mindarról, ami fontosabb. Istennek nemigen van szüksége a hitre. Legalábbis ez a közvélekedés. Ám a csodáknak igen. Így okoskodtak az emberek errefelé, két maghéj elköpése között.

Így történt, ennyi volt Szegény Johann története, dióhéjban. Szegény Johann még mindig mozdulatlanul ült az előadói székben, és a karja két csonkjával mintha repülni akart volna.

– Szóval mind a két kezét ellopták?

– Igen mind a kettőt.

Harákkolt, zsebkendőbe köpte a slájmot. Aztán azt mondta lassan, szürke, de elszánt hangon, hogy de csak az egyik karja miatt kíván följelentést tenni. Úgy nézett, mint aki kimondta a legfontosabbat, viharvert ábrázata kisimult. Pedig talán kényelmetlen bonyodalom várható. Mert mennyivel egyszerűbb két karról bejelentést tenni. Most lehet majd kutakodni az egyik kar után, miközben lehetséges, hogy a másik, a nem bejelentett, a nem körözött, a nem kellő kar kerül a vizsgálat fénykörébe.

– Miért csak az egyik miatt?

Megvan erre a jó oka, sóhajtott a könyvtáros, s mert csak ennyit árult el egyelőre, talán húzni akarta az időt. Nyilván először beszélt erről az egészről. S neki is furcsa lehetett, hogy szavak, emberi beszéd miféle kalandokra viszi. Az ember el akarja mondani az életét, és folyton másról, másokról beszél.

– Miféle ok lenne az? – kérdezte.

A könyvtáros áll a mellkasára esett, ahogy szokása volt, egyik pillanatról a másikra bóbiskolt el. Amikor a harangok dalolni kezdenek, amikor galambok ezüstös raja rebben az ég hasa alá, ő rendre elalszik. Különös, de ismert szokása

volt ez. Talán nem föltétlenül helyénvaló, de képtelen volt ellene védekezni. Ha valamelyik irtásban, a városba vezető úton, vagy otthonának közelében hallott harangozást, elaludt. A felesége is harangozás közben hagyta el. Később vizsgálat indult, hogy amikor az asszony elhagyta, vagyis meghalt, miért harangoztak, kellett-e éppen akkor harangozni, mert valószínűleg nem kellett. Valaki bejelentés nélkül harangoztatott, nem, nem Démon tiszteletes volt az, a harangok daloltak, szállni akartak, és a könyvtáros elaludt, és azóta Marilyn Monroe őrzi az asszony sírját. Kinyitotta a szemét.

– Csak a bal kezemet szeretném köröztetni. A jobb kezemmel most nem akarok foglalkozni – sóhajtott. S ő, akit ekkor, ebben a helyzetben nyugodtan lehet esetfölvévonéknak is nevezni, mert egyelőre kihallgatásról szó sem volt, pusztán a tények, pontosabban az előadott tények megfelelő rögzítéséről, egyfajta eszmecseréről, most bólintott, és a radírjával a borostás állát dörzsölgette. Jól van. Értethető. A jobb kéz tehát nem képezi följelentés tárgyát.

– Miért nem képezi feljelentés tárgyát a másik kéz? – kérdezte azért, töltött a pohárba. Mintha ólmot öntött volna ki.

– A pénz miatt – bólintott Szegény Johann, és eltűnődött. Hallgattak, az udvaron táncolt Cejt úr, a közeli karámból számítógépes dobozokkal faroltak ki a targoncák, és a kerítésnél ott nyújtózott az egyik Kollowitz nővér sötét, kellemetlen lángolású felkiáltójele. Vajon melyikük fekete selyem szoknyája lobogott a fehérre meszelt kerítéslécek fogsora mögött? Ilyen messziről bajos volt megállapítani. Különben még akkor is problémás megkülönböztetni őket, amikor a nővérek egészen közlőrl lélegzik az ember arcába a mentalevél és a csipkebogyó illatát. A nővérek szerették használni egymás tekintetét, mosolyát, arckifejezését, sóhaját. Egy szó mint száz, gyakran mulattak azon, hogy összecserélték őket.

– Mégis, miféle pénz miatt?

A könyvtáros ezt is megmondta. Éles mosolyra húzódott a szája, ahogyan válaszolt. Amióta megtörtént vele az a szörnyű eset, mások adományából és könyörületéből tengette az életét. A könyvtár alig hozott valamit. Gyakran nem érkezett meg a fizetése. Ha megérkezett, könyvekre kellett költenie. És ő úgy próbált megélni, hogy a fizetéséből valóban vásárolt új könyveket, de közben régieket adott el. Így aztán az állomány nemigen gyarapodott. Aztán akadtak néhányan, akik azt is suttogták a piaci sátrak árnyában, hogy így jobban megéri neki, inkább karok nélkül él Szegény Johann, inkább amerikai műkezekkel, mint igaziakkal, kiül a templom vagy a könyvtára elé, és napnyugtáig gajdol, kéreget. A könyvtár meg nyitva van, az megy be, aki akar. A fecsegők ellenére az emberek többsége igenis tudta, hogy nem volt könnyű élete Szegény Johann-nak.

Korábban az ő feladata volt a tolvajok hagyta facsonkokat visszavágni a föld színéig. Egy könyvtárosnak! Évek óta lopták az erdőt. Nem, nem az erdőt. A szélfogó sort. Az avar, a vihar tördelte gallyak, a kanális vize még hagyján lett volna, de élő fát kivágni?! A tolvajok igazán barbár munkát végeztek. Derék- vagy mellmagasságban fűrészelték el a törzset, ahogyan az a legkényelmesebb volt nekik. S micsoda méltánytalanság az ilyen senkiházi tolvajok után bármi dolgot is elvégezni. Pontosán annyit és úgy kell fűrészelni, mintha egy egész fát, egy hatalmas bükköt, tölgyet vagy nyárfát vágna ki az ember, holott csak egy

karhossznyi csonkkal bajlódik. Ezt unta meg Szegény Johann, és valamilyen úton-módon, de semmiképpen sem szokványos recept alapján megszabadult a karjaitól.

– A bal kezembe sodort egy levelet a fuvallat. Egyenesen a műujjaim közé. Azt kell mondanom, és ezt az állításomat bármilyen körülmények között fönn tartom, hogy gyönyörű levél volt. Elolvastam, és éppen akkor harangozni kezdtek. Nem értettem, miért, és már nem is nagyon tehettem semmit. Elaludtam, kérem. Kezemben a levéllel – A könyvtáros nagyot fújt.

– Értem – mondta ő. – És azt a levelet magának írták?

– Már nem emlékszem – sóhajtotta a könyvtáros.

Hallgattak.

– Mégis, kire gyanakszik, Johann?

Szegény Johann eltátotta, majd összeszorította a száját. Válla csonkjával dörzsölte meg az arcát, úgy sercegetek a borostái, ahogy a száraz avar ég, nyáron, amikor még a Kollowitz nővérek is ujjatlan, fehér bodorintású blúzban járnak a város első házától az utolsóig, hogy dúdolván forduljanak vissza.

– Magára.

Miféle kalamajkába keveredhet valaki, ha vándorkozmetikus. Ült vele szemben ez a boldogtalan könyvtáros, és meggyanúsította. Voltaképpen nem is meglepő. Egy-két hete élt itt, ezen a helyen vezette a nyilvántartást, bizonyos ügyeknek utána járt, bizonyos eseteket megvizsgált, bizonyos eseményekről következtetéseket igyekezett levonni, és persze, ahogy Cejt úr annak idején megbízta, néhány dolgot, történést és eseményt kikozmetikázott. A fölemelkedő test visszalökte a széket.

– A bal kezemet keresse – bólított Szegény Johann.

– Áldja meg az Isten – mondta ő.

A könyvtáros megállt az ajtóban, tűnődött néhány pillanatig.

– Hát jó – mondta. – Ha így gondolja, hát jó – és a vállával lökte ki az ajtót. Nem nyikordult, mert néhány napja bekente. Amikor a könyvtáros elment, egy papírost talált a szék lábai között. Kisimogatta, elolvasta. Aztán az ideérkezése után házaló román fiúktól vett néhány doboz binocular típusú messzelátót, amit román hegyivadászok használnak, leginkább ködben. Egyébként nem mindegyiket tudta használni a hétköznapi módon. Volt néhány, amelyik mindig ugyanazt a képet mutatta. Szemüknkfénye Magdolnát, például, a táncoló Cejt urat, a múzeum törpegyűjteményét, Weisz doktort, ahogy az időtlenséggel dacolva baktat a házak között. Mindig csak őket látta. De az, amelyiket éppen az arca elé emelt, nem ilyen volt, ez a világot mutatta a lencséivel. Látta, hogy Szegény Johann éppen bólított, már ott állt a kerítés mögött, megint kifújta az orrát, majd karja csonkját az egyik Kollowitz nővérnek nyújtotta. Együtt indultak el a városközpont felé. De ez most nem az a Kollowitz nővér volt, aki az előbb lobogtatta kíváncsiságát a kerítéslécek mögött. A másik nővér volt. Hajaj, ezek a nővérek mindig, mindig viccelődnek, tréfálkoznak. Pedig tudhatnák már, hogy ilyesféle trükkökkel őt becsapni nem lehet. Másfélel persze, igen.

Magdaléna Szemüknfénye

Úgy hát a nyakába szakadt egy újabb ügy, a kámforra vált jegykezelő és a sorozatgyilkosságok mellett foglalkoznia kellett Szegény Johann kezeivel, pontosabban csak a bal kezével, mert a jobb nem képezte, ahogy mondani szokták, bejelentés tárgyát. Nem volt rá megbízatása. Ha azonban valamilyen megfontolás végett mégis kutakodna utána, a saját szakállára teheti. Azt meg senki meg nem tilthatja. Még csak nem is tanácsolhatja. Majd nézelődik piacokon és vásárokon, és olyan vegyeskereskedésekben, ahol tolvajok és orgazdák portékái is ezüstöznek a standokon és a polcokon, a földre vetett, molyette lópokrócokon. Hosszú zsinórról lóg alá egy körte, körbetáncolja a por, s a félhomály olyan kincseket rejteget, amelyekre nem is gondolna az ember. Egy ilyen helyen megleli talán a kezét, amit Szegény Johanntól loptak el, míg aludt a harangozásban. Mert nyilván megkondultak a harangok, vertek és jajongtak. Csak az a jó harang, ami el akar szállni. De nem szállhat el, a jajgatását küldi szét az utcákon, egészen a határig, hol a szántók és a legelők kezdődnek. Így tűnődött, amikor kiáltás harsant, mintha egy kés villant volna meg. Kipillantott a nyitott ablakon. Egy targoncáról használt, selejtes törpék ketrezeit pakolták le Cejt úr munkásai. A kék overallos emberek között ott sürgölődött Kicsi Cár is, éppen kicsapta az orrát, s a bakancsával úgy taposta szét a taknyot, mintha elpöckölt csikkel tette volna. A törpéket néhány nap múlva továbbszállítják Keletre. A törpék keletről jönnek, és aztán visszatérnek. A törpék bejárják a világot.

Jól van, most már legalább három ügye volt, ami a belátására és a jóindulatára, még azt is mondhatja, a képzeletére várt. A megoldás ebben az esetben aligha azt jelentette, hogy úgy jár utána a dolgoknak, amiként egy szövetségi ügynök vagy egy keleti államvédelmis tiszt, aki az ellenség után kutakodva rezignált kitartással és kiábrándult élvezettel teszi föl a kérdéseit, sokat hallgat, cukrot szopogat, nem tudni, mi van a zsebében, és végül megfejtja a rejtélyt. Erről szó sem volt. Nem arról volt szó, ki a tettes, ki az áldozat, ki a bűnös, és ki mentesül valami ítélet alól, egyelőre világosabban kellett látni. Hogy miről van szó, még nem tudta. Cejt úr táncolt az udvaron, törpéket pakoltak, a harangozás abbamaradt.

Volt tehát néhány megoldatlan ügye, s a lelke mélyén azt érezte, az esetek összetartoznak. Néhány hete vállalta az állást, jóllehet félreérthetetlenül ott állt a névjegyén, hogy vándor. Soha meg nem állapodó, folyton úton lévő vándor-kozmetikus, mégis a seggén maradt. Cejt úr meggyőzte, tulajdonképpen nem is volt nehéz dolga. Sokféle ígérete volt, sokféle csábítással bírt, és a dereka kissé recsegve és ropogva, de meghajolt. Az ember bólint, látja a csalást, látja a hazugság könnyű szövésű hálóját, mégis mögé pislog, hogy ott lenne még valami, valami ki nem mondott, valami titkos, elhallgatott. És a kíváncsiság kihajt belőle, mint valami növény. Ép eszével, józanul, persze tudta, hogy ilyen nincsen. Csak hogy egy kozmetikus se lehet mindig józan.

Cejt úr mutatott törpéket, szántást és aratást, naplementéket, ködből és hóesésből előbukkanó, a nyári rétek hajnali párájából szőtt menekültek csapzott fűrtjeit, akik Zarathustra kapitány nyomában szédelegtek, a parcellák közt araszoló helyi vonatot, ami olyan szép volt, mintha egy óriás piros féreg mozogna a

láthatár peremén, megmutatta, hogy lehet itt eget enni, napot enni, felhőket zabálni, megmutatta a mozgó Sárga Jézust, és persze elvezette Magdalénához is, aki fiatal volt, folyton kócos, s mintha mindig fátyol derengett volna az arca előtt.

Talán éppen Magdaléna miatt maradt, aki addigra már leszerelte ajtajáról a kilincseket, így akárki betérhetett hozzá. Jártak is hozzá az emberek, mint a könyvtárba, természetesen. Szeles napokon és éjszakákon ütemes nyikorgással csapkodtak a spalettái és az ajtói, mintha Magdaléna háza tapsolt volna a vihar dörgéseinek, a cakkos villámlásoknak. De most már nem nyikorognak. Ugyanis az első látogatása után megolajozta őket. Magdaléna fürdőszobájában talált egy régi halkonzervet, a fésű mellett hevert és poros volt. Ki tudja, kitől kapta, ki felejtette ott. Egy halkonzerv. Fölbontotta, bólintott, és aztán sorra járta a helyiségeket.

– Kozmetikus úr, maga tengerillatot hozott nekem – suttogetta Magdaléna az ölelés után.

Dehogyan árulta el neki, hogy egy lejárt szavatosságú tengeri konzerv illatozva be az otthonát. Azóta az ajtók gyöngébb szélben csak lengenek, halkan ütődnek, és hangjuk akkor lesz, ha durvább léghullámok szakadnak a városra.

Magdaléna utcára néző kiskertjében is éltek törpék. Igen, így mondták róluk, élnek. S nála is történt gyilkosság és rombolás. Magdalénánál most három törpe állt a kertben, neki is volt Marilynje, és talán iróniából Napóleonia, illetve egy Szapphója.

Egyszerővel amióta itt időzött, ő is eljárt Magdaléna Szemüknfényéhez, ahogy mindenki megpróbálta kényeztetni, vagy éppen vigaszt keresett az ölelésében. De neki soha nem kellett bejelentkezni hozzá. Magdaléna soron kívül fogadta. Protekciója lett volna? Szimpatikus volt? Nem tudta. Magdaléna az ajtókért biztosan hálás volt. S ha ő kopogott be hozzá, és megérezte, hogy nem sokkal az érkezése előtt térdeltek az ölénél, ha ölegették, ha dúdoltak neki, ha tele suttogetták a fülét cukros ostobaságokkal, akkor szivaccsal törölte végig a hasa fehéret, a tarkóját, a vöröslő hajlatait. A legolcsóbb szappant használta, azt szerette. Börtönökben és kórházakban használnak efféle tisztítószeret, kicsi szemcsék feketélltek a szappanhúsban. Kiszedegette a hajából a tüskéket, a bogáncsokat, a szakadt lepkeszárnyhoz hasonlatos pernyéket. Néha csupa liszt volt a teste, hamu és por, máskor homok recsegett a mozdulatait. Sáros volt az ülepe húsa, a sár alatt vér száradt, szépen letisztogatta azt is. Ilyenkor nyögdecselt, dúdolt.

– Másnak soha nem engedem, hogy mosdasson, kozmetikus – csicseregte. Alkonyodott, a Nap óriási véres tányérban ereszkedett a pokol ebédlőjébe. Nos, mindjárt zabálnak a kárhozottak. Gondolkodott kicsit, igazat mond-e a lány.

– Tudom, Magdaléna. De láthatja, én is csak lehunyt szemmel tisztogatom a testét. Soha nem láttam még a melleit.

Hangtalanul kuncogott.

– Azt hiszi, nem tudom, hogy folyamatosan azon töri a fejét, hogy rám pillantson?!

– Miért is tagadnám, jó lenne magára pillantani, Magdaléna – válaszolt. – De azért el is tudom képzelni magát.

A lány nagyot sóhajtott, melegebb lett a kozmetikus arca fölött.

– Na, tudja csak meg, hogy tegnap elájultam. Olvastam valahol, hogy a szentek gyakran elájulnak. És szeretnek is elájulni. Mondja, lehet, hogy én is szent vagyok?

– Még nem tudom, Magdaléna. Ezen még gondolkodnom kell. De az az érzésem, hogy közel jár a dologhoz – éppen az ölet öblögette a szivaccsal.

– Ugye szól, ha úgy érzi, és meg is győződött róla, hogy azzá váltam? – izgatottan tűnt Magdaléna hangja.

– Szólni fogok, csak – hallgatott egy kicsit – már meg ne haragudjon, ebben az esetben, vagyis amikor szólni kellene, már hiába teszi az ember. A szentek süketek, Magdaléna.

– Maga azért csak szóljon.

– Úgy lesz, ígérem. Szólni fogok. De azért kellene egy jelszó.

S mert már az arcát mosogatta, érezte, hogy elmosolyodik. Közel hajolt, és a fülébe súgta.

– Jó kis jelszó, nem?

– Kiváló jelszó – bólintott. S mert már tiszta volt, a bőrébe dörzsölt egy kis mentát, kamillát, citromfűvet.

Magdaléna Szemüncfénye lakását mindenféle ajándékok töltötték tele. Volt keleti bálvány a fürdőszobában, ezt nyilván Zarathustra Kapitánytól kapta. És volt sok különös alakú fakérge, kalpagos szárított gombája, aszalt áfonyája, préselt szederága. Nyilván Szegény Johanntól kapta őket. Kicsi Cár egy jegylyukasztóval ajándékozta meg, és ha az ember közelebb hajolt, láthatta, hogy véres. Elmosolyodott. Hát igen, errefelé a jegyek is véresek. Véres bérletekkel közlekednek. De volt a lánynak ajándéka a Kollowitz nővérektől, egy olyan szótár, amiben minden kétszer volt leírva, de az egyik szó nem azt jelentette, mint az ugyanolyan másik. És hagytak nála ajándékokat a névtelen menekültek, távoli hegyek köveit, folyók homályos palackokba töltött vizét, földet, homokot, mert olykor Zarathustra Kapitány elterelt egy csoportot Magdaléna háza elé, egyenként bemutatta őket, az emberek hajlongtak a lány előtt, idegen nyelven köszöntötték, imádkoztak hozzá, az áldását, a jóindulatát kérték, és viszont megáldották. Néhány napja Démon tiszteletes úr az ágya alatt hagyta az imakönyvét. Ő talált rá, amikor Magdaléna lábujjait nézegette. A könyvet még aznap visszavitte a parókiára, de a tiszteletes, úgy érezte, azóta sem bocsátott meg neki. Pedig egyáltalán nem volt titok, hogy ő is jár Magdalénához, hogy nézegesse a lába körmeit.

Amikor megérkezett a lányhoz, megmosdatta, dörzsölgette, és néhányszor kimondta a nevét, hogy csak rá figyeljen. Magdaléna Szemüncfénye!

Magdaléna Szemüncfénye!

– Hé, hó! Kozmetikus! Kozmetikus! Maga nem is figyel rám! – kiáltozott Magdaléna. Megsimogatta az arcát, mintha langyos vízbe nyúlt volna. Ő erre a kezébe harapott. Reccsent a csont, bassza meg.

– Igaz, hogy Kormorán ezredes meglátogatta magát, mielőtt a szélre bízta volna a lábnyomait?

– Bárcsak úgy lett volna! – kacagott a lány. – Bárcsak eljött volna hozzám az a nagyhatalmú ember!

Nem hihetett neki. Miért éppen Kormorán ezredes tartóztatta volna meg magát tőle?! Magdaléna Szemüncfénye néha szavalt neki bizonyos sorsokról. Például arról is részletesen mesélt, hogyan tűnt el Pantokrátor kalauz. Hallott ezt-azt, eldúdolta. Közben a tekintete fátyolossá vált, a mellbimbói megkeményedtek, és ahogy simogatta a hasát, arra gondolt, többet tud, mint amennyit el-

áru neki. De azért már ő is tudott egyet és mást. Néha a fülébe súgta, hogy róla is beszél másoknak. Mert bizony kedve van hozzá. Mert fizetnek érte, vagy feyegetik. De már könyörögtek is a szavaiért.

– A múltkor azt mondtam, hogy maga, Kozmetikus, hazudik. Sok bűne van, de a hazugság a legnagyobb!

– És kinek mondta ezt, Magdaléna?

– Elárultam magát, szo, szo. Jobb, ha tisztában van vele.

– Eddig is tudtam – bólintott. – De miért?

– Már nem tudom, de olyan jólesett ezt mondanom.

– Különben megértem magát, Magdaléna. Helyes dolog elővigyázatosnak lenni. Jobb többet mondani, mint kevesebbet. Aztán ha úgy hozza a helyzet, lehet válogatni a szavak között. Ezt nem mondtam. Ezt mondtam. Hát nem? Bizonyos körökben ez így megy.

Kicsit hallgatott, a haját igazgatta. A szájához tartottam a kezét. Reccsent a csont, úgy harapta meg, bassza meg.

– És mondja, rólam miket hazudozik?

– Szerintem egy szent nem kérdez ilyesmiket – válaszolt, mire a lány sóhajtott, öltözködni kezdett. Vértett a keze.

De nem csak ő mesélt róla, másoknak, akárkiknek. Ő, a kozmetikus is mesélt neki. Emlékezett, hogy elmesélte neki dr. Weisz vizsgáztatását. Emlékezett, hogy elmesélte neki, miként tért haza Kicsi Cár apja az orosz frontról.

Sokszor addig mesélte neki, míg a lány arcára nem ereszkedett az álom. Elbillent a feje, szuszogott, kocogott a foga, egy álombeli kezét harapdált, bassza meg. Ha aludt, úgy búcsúzott, hogy az ujjai közé helyezett egy szem mézes mandulát. Amikor eljött Magdaléna Szemünkfényétől, már az éjfél fekete vizében fürdött a város. Lengtek az ajtók, a halolaj illatú ajtók. Néhány kert fényárban úszott, mintha így lehetne védekezni a gonoszság ellen. Pedig mindegy, mert ki-világított, lampionos kertekben is történt már sorozatgyilkosság.

Aláírt egy szerződést vagy, nem is tudja már, talán egy árva cetlit sem írt alá, csak azt gondolta, hogy marad. És néz, figyel. És kozmetikázik. Beszél az ég alá nyúló, laposra döngölt földről, a remegő akácokról, az ég puffadt hasáról, arról a csökönyös ragaszkodásról, ami a sótól szétmarrt rétekekhez, a kánikulától elaszott, a talajvíz táplálta kókadt növényekhez fűzi. Bassza meg. Vagy ha a némán gyűlölködő, vak haragot hozza szóba, ami szintén gyakran föltámad benne, amikor arra döbben, hogy lehet ő akármilyen sósseggű vándor, mégis otthonának kell tekintene ezt a vidéket. Otthon, otthona. Foglalkozása kozmetikus. Igen, vándorkozmetikus. Azzal is tisztában van, hogy itt még elveszni sem lehet. Az általános és közös sors az, hogy a szavakat is elveszítve süllyed majd a sárga porral keveredő égi szürkébe. Mondjuk. Olyan földön tapos, amit nem másíthat meg, amit nem alakíthat, amit nem lehet megtéríteni, viszont ki lehet tartani a buckák, a rögök és a torzsák között valameddig, kitartani csökönyösen és dacosan, dühvel, szenvedélyesen, és aztán különösebb felhajtás nélkül egy hajnalon, vagy a napnyugat vérével belemosódni a leszakadó láthatárba. Ennyi lesz, nem több, ennyi lesz, és az minden lesz. Addig pedig kozmetikázza, ami van. És azt is, ami lehetne. Itt van, nem szédül, bízik magában. Megbízója, Cejt úr talán gyanította, hogy miféle eseményekbe bonyolódik majd. Furcsa dolog ez.

Három ügynek nyitott dossziét tehát a 2012-es esztendő tavaszán, egészen pontosan március 20-án.

Pankrátor kalauz eltűnése, Szegény Johann műkarjai, pontosabban csak az egyik, a bal, mert abban volt az a szép levél, a harmadik pedig a néhány hete tartó sorozatgyilkosságok, ami a talán legfontosabb ügyének számított.

Rubinka Mandula arcának esetét egyelőre árnyékban hagyta. Pedig érdekes történetnek látszott. De azon dolgozzon csak Zarathustra Kapitány!

Zarathustra Kapitány

Zarathustra Kapitány a menekülők kapitánya volt, számításai és bizonyos információk szerint jó húsz esztendeje és néhány rügyfakadás óta viselte a tisztséget. Annyi bizonyos, hogy nem kevés ideje terelgette a határ buckáin szédelgő embereket. A Kapitány ismert minden bokrot, ezüsttel fényesített szélfogó erdőt, tanyamaradékot, fűcsomót és varjűfészket, tudta a visszatérő felhőket, a szelek és a léglökések illatát, még arról is volt tudomása, hogy merre púposodnak az útközben meghalt menekültek sírjai. Erősen sejtette, szoros kapcsolatot ápolt Démon tiszteletessel, aki halottakat gyűjtött, és már igen komoly kollekciónal bírt.

A menekülés jó üzlet volt, a haszon miatt soha nem kellett aggodalmaskodni, mindig akadt kliens. Korábban még pecsételgetett a városban egy menekültügyi biztos, Kormorán ezredes, csakhogy egy napon elmenekült ő is. Hideg, hajnali szél lehelte tovább, eső mosogatta, fény bújtatta a szapora nyomait, de a két árva gumicsizmája a házának ablakában maradt. Bakancsban ment el.

A menekülők kontingensei egyáltalán nem akartak apadni. Egyre többen kapaszkodtak a határsáv szürke ködjébe, és arról sem lehetett senkinek kétsége, hogy Zarathustra Kapitány tehetős ember. Térdig érő, fűzős túracipőben járt, mintha az olasz Alpok lankáiról érkezett volna. Dagadt isztambuli bőrzacskó himbált az oldalán, abba gyűjtögette az aranyfogakat, a műkörmöket és a szakállfésűket, amikkel a menekülők honorálták a jóságát és a figyelmességét. De ezüstszeppillákat, apróbb keleti bálványokat vagy mobiltelefon memóriakártyákat is elfogadott. A Kapitány egyáltalán nem volt szívtelen lélek, a hallásával sem akadt baj. Visszaénekelte operaáriát, földrengést, téli tórianást, madárcsivitelést, mozdonyhangot vagy huzatot. Amikor a határon fogadott egy csoportot, egyenként vette szemügyre a férfiakat és nőket, megnézte, tiszta-e a körmük, van-e náluk túlélő csomag, egy-két bálvány, aztán nekik szegezett néhány kétértelmű, ha úgy tetszik, beugrató kérdést, majd a menthetetleneket visszaküldte. Bassza meg. A szerencsés kiválasztottakat tovább rugdosta a napnyugta vörösébe. Újabbban azonban rendre ezt kérdezte.

– Láttatok gazdátlan emberi arcot? Miért nem! Csak egy arcról van szó. Egy arcról! A jó kurva mindenségit!

Zarathustra Kapitány nehezen kikezdhető, olykor áhítattal kevert tekintélyvel bírt a környéken. A Katangából érkező rutinmenekültek is kétrét görnyedtek előtte, arcukat a porba vagy a sárba mártották, de hajlongtak neki kurdok és irániak, törökök és deltaramánok, de még a helybeli cigányok is megsüvegelték a mosolyát, és óvatosságból messze kerülték a lábnyomát, amik napokra meg-

maradtak a határban, mint a lepényes tehénszar. Háborús veterán szerbek álltak el az útjából, szájuk sarkában az elmaradhatatlan csikkel tisztelegve várták, hogy hatalmas háta eltűnjön a kanyarban, és az ég magába szívja a testszagát. És bizony, bizony már törpét is formáztak róla.

A Kapitány gyakran megállította a csoportját. Hugyozott, vagy ki tudja, mit csinált a törpeakácok mögött. Talán a hímtagját nézte, gondolkodott. Az emberek meg ott topogtak a Sárga Krisztus mellett, amit éppen a határba tolt Johann, a régi helyére, vagy a kanális partján álltak, a döggút közelében tébláboltak.

– Lógassa csak föl a mancsát, aki volt már szerelmes! – ordított a Kapitány. Szeretett kérdezősködni. De a válasz nem különösebben érdekelte.

– Ha megérkeztek új hazátokba, gazemberek, vegyetek lottót. Először lottó, utána a bevándorlási hivatal, és csak aztán a templom. Ezt azért tudjuk, a jó kurva mindenségit!

Néha ilyesmit ordított.

– Most egy darabig ne nézzetek rám! – és mint a szeles éjszakában ringatózó töklámpás, úgy villogott a szeme. – Merevedésem van! Egy szót se többet! Csönd! Csönd! A jó kurva mindenségit.

A menekültek bólogattak, mintha az iskolapadban ülnének. Nem szóltak, nem pisszentek, nem sóhajtoztak. Fingani is feledtek. Hajukban kaparászott a szél, az a rossz, alföldi fény, az ország illata. A Kapitány komoran masírozott előttük, merevedése volt.

– Nehogy valaki röhögjön – ordította, és aztán megsimogatta Rubinka haját, persze az arcát szerette volna, de azt nem tudta. Rubinka arcát nem lehetett megsimogatni.

A Kapitány ahhoz is vette a bátorságot, hogy néha a város utcáin keresztül vezesse a rábízott emberi lényeket, akiket nem tudott megtartani a hazájuk. Különös látványt nyújtott egy ilyen széllelbélelt csoport, remegett az ablakba tett aludt tej, a szózott mandula, amerre csak elhaladtak. A virágos kertekből mélyebb, keserűbb illatok páráztak, a városi csatornákban bugyborékolni kezdett a szennyvíz, és az úszkáló ürülék hurkái szavakat formáltak. De a száradó ruhák nem lengtek tovább, egy-két női alsóneműtől eltekintve, ezek hősínű anyagába hősínű cérnákkal Zarathustra Kapitány nevét varrták a rajongó városi hölgyek. Ezeken az alsóneműkön csak az elömlő férfimag mutatta meg a nevet. A kutyák ugatása és nyüsztése is alábbhagyott, az ólak, a karámok, az istállók csöndje szép volt, rettenetes volt. Ki tud betelni egy állat lélegzésével.

A menekültek a nyakukat behúзва, csoszogó léptekkel, lapos pillantásokkal haladtak. Szépek voltak. Semmik se voltak. Jön mögötted az életed, de már nem látszik. Többnyire fekete vagy kék műanyag papucsban lépdeltek. Például a hóban milyen különös nyomokat hagy a műanyag papucs! A csoport előtt a Kapitány haladt, gyakran mobilozott, újságot olvasott, vagy unottan nézelődött, s ha meglátta a Kollowitz nővéreket, Kicsi Cárt vagy Démon tiszteletest, alig észrevehetően biccentett. Máskor kimerevítette jobb kezének hüvelykujját, így köszönt. Este a Közös Haldokló savanyú félhomályába, ha egy alak, aki többet nyakalt a kelletténél és vette a bátorságot, hogy megjegyyezze, ilyesmi városnézést, vagy mi a csodát, mégsem kellene szervezni ezeknek, hiszen jócskán akadnak a várost elkerülő utak és ösvények, miért nem azon közlekedik a tisztelt Kapitány úr az ő

menekültjeivel, nem kell mindennek a szem előtt történnie, akkor ő elővillantotta gyönyörű aranyfogait, és így szólt.

– Álom. Álmodtad, kedves barátom. Biztosíthatok mindenkit, hogy évek óta egyetlen menekült sem lépte át a város határát. A város köveit csak a bennszülöttek csiszolgatják. A jó kurva mindenségit!

Erre aztán nem nagyon lehetett mit mondani.

Zarathustra Kapitány néhány hete olyan ingerült volt, hogy héjástól ropogtatta a diót. Úgy recsegett a szögekkel kivert, borostás álkapcsa, hogy amerre járt, súlyos, fekete madarak rebentek az ágokról. Jó oka volt a dühre és az aggodalomra. Rubinka Manduláról volt szó, aki komoly bajba került.

Rubinka Mandulára Zarathustra kapitány talált egy menekülő csapatot vezetve, nem messze a Sárga Krisztus szobrától... Ez is egy köztudomású eset volt. De még mennyire! Egyetlen átkozott felhő sem habozgatott az égen. Ott egy akác, úgy hajlik, mint valami kérdőjel. Csakhogy az akácfák nem kérdeznek. Csak állnak, csavarodnak, dőlnek. Nos, egy asszony vajúdott a bokrok tövében, vérrózsák az ölében, és a toroka néma kút volt. Lomha, gyilkos varjak ugráltak körülötte, bele-bele károgtak a sikongatásába. Hajából csipkedték a fűszálakat, a magokat. Mellette kislány ült, fogta a kezét. Ő volt az, Rubinka Mandula. A gyermek valószerűtlenül hosszú, vörös színű szempillái remegtek, fehér bőrét szep-lők pötytezték, és valami idegen nyelven dalolt a vérvörös szájával. Ahogy rápillantott, a Kapitánynak elakadt a lélegzete. Előkapta a mobilját, tárcsázott.

– Mondja, Cejt úr, álmodom?

– Még véletlenül sem, Kapitány – válaszolták a vonal másik oldaláról.

– Ha mégis fölébrednek, a jó kurva mindenségit, akkor nagy baj lesz. Nem akarok fenyegetőzni, de kő kövön nem marad. – szólt komoran a Kapitány, és nem tudta levenni szemét a lányról.

– Nyugodjon meg, Kapitány. Még ha ez álom is netán, lehetetlenség belőle fölébredni.

– Ajánlom is, hogy így legyen! – kiáltotta Zarathustra kapitány, kikapcsolta a telefont.

A csoportban sustorgás támadt, összekoccant néhány homlok, egymáshoz ért néhány szó, a napégette fű zizeg így. A menekülők, akik között éppúgy akadt arab, mint észak-afrikai vagy kínai származék, sőt még egy drezdai illetőségű alak is, aki előbb elköltözött Katangába, majd aztán csatlakozott egy ilyen útra induló társasághoz, csakhogy bizonyítsa a menekülők igazát és jussát, és hogy szolidaritást keltsen az ügyükben, kérdően meredtek a Kapitányra.

– Nem álmodunk! – jelentette ki ő.

– Nem álmodunk! – bólogattak azok, nők és férfiak, és véres térdű gyerekek, és aztán csak egy fiú kapott egy csalános nyaklevest, mert bambult, későn bólintott. Zarathustra Kapitány javaslatára tanácskozást tartottak, s hallgatták Rubinka Mandula énekkel tarkított monológjait, de továbbra sem jöttek rá, mi féle nyelven dalol. Ettek is. Ki tudja, mit. Közben tovább vajúdott az asszony, és csakhamar kiderült, a közeljövőben nem is fogja abbahagyni.

– Én tudok kicsit angolul – szólt végre valaki a menekültek közül, és Zarathustra Kapitányban megvilágosodás támadt, a jó kurva mindenségit, a szeplős kislány angolul énekel. Előkapta füzetét, tollat kapart elő, és a menekültek nyújtotta őket.

– Fordítsa le, mit énekel! – parancsolta, és a barna bőrű fiú átvette a füzetet és a tollat, jegyzetelni kezdett.

A Kapitány szemében tűz lobbant, a bőrtarisznyájából elővette a laptopját is, egy könnyű kis fehér Macintosht, egy Macbook Pro típust, és küldte az üzenetet, hogy nem messze a Sárga Jézus szobrától vajúdik egy asszony, és ő ezennel a gondjába veszi a kislányt, akinek a nyakában metszett ezüstmandula lóg, angol nyelven énekel, szerinte egy Abba számot, és a jó kurva mindenségít.

Táncoló királylány!

Denszing kvín!

Hamar megjött az üzenet, hogy a Sárga Krisztus szobra közelében maga Kormorán ezredes felesége vajúdik, és valószínűleg nem fogja abbahagyni. Béküljön meg a helyzettel a Kapitány. A kislányt Rubinka Mandulának nevezik a nyilván tartásban, egyelőre legyen ennyi. Több információ nem kiadható. Vizontlátásra, Zarathustra Kapitány, legyen tintakék maga fölött az ég, és ne érezze a súlyát. S még csak annyi, tanácsolták neki, ne verje a menekülteket, abból gondjai lehetnek.

A lófaszt nem mondhatnak többet, gondolta a Kapitány, és megsimogatta a vajúdo asszony hasát. Szóval Kormorán ezredes felesége. Az elszökött menekültügyi biztos asszonya. Tulajdonképpen megismerhette volna. De a vajúdo nők annyira megváltoznak. Mindegy. Ha Kormorán ezredes felesége megszül, újból rá fog ismerni. S ahogy simogatta az asszonyt, véres lett a keze. Beletartotta a szélbe. Várt sokáig, de nem száradt. Nem száradt meg az asszony vére.

Aztán hosszadalmas szónoklatot tartott, melynek csupán annyi volt a lényege, hogy a menekülők egyelőre itt éjszakáznak, de a városi törpéket nem bánt-hatják. Lophatnak, ölhetnek, de a törpékre ne is pillantsanak. Ha a tudomására jut, hogy valaki kezét emel rájuk, vagy ellopná valamelyiket, vele gyűlik meg a baja. Rubinka Mandula már szorította a kezét, és miközben tátott szájjal nézett a férfire, mezítelen, sápadt combján lassan, kitartóan csorgott alá az aranyló húgy.

Aztán a vajúdo asszonyt egy lovaskocsin elszállították dr. Weiszhez.

Ettől fogva a Kapitány úgy járt a kislánnyal, mintha a menyasszonya lenne. Katáng kóróval, kikericcsel, pipaccsal díszítette a haját. A lány teste kenyér volt, az arca ég, nem hagyta magát simogatni. Bassza meg. A Kapitány odahajolt hozzá, és addig szívta magába a teste páráját, míg el nem kékült az arca.

– A jó kurva mindenségít!

Ennek a kislánynak, akit azóta maga mellett tartott, akinek a szájába kiskanállal mérte a mézes grízt, a málnát, az áfonyát és a kocsonyahúst, eltűnt az arca. Egy éjszaka ellopták. Rubinka Mandula azóta erősebben szorította a Kapitány kezét, de haladt mellette, szót fogadott neki, de nem nézett, nem kérdezett, nem szólt, nem énekel, nem sóhajtott, nem szagolt, nem evett, nem hallott, és nem is lélegzett.

A Kapitány meg szörnyülködött, fogta a fejét.

– A jó kurva mindenségít! Hogy a faszba lehet ennyi mindent rábízni az emberi arcra?! Hogy?!

Bovary úr

Mennyi pletyka lesz ma. Szél Juli oldalán megfeszül a blúz, ahogy visszahúzza, megrántja, hónaljban bevág, savanykás szagot érez: az állandó rohanás. És majdnem hiába. Akkor is, ha elébe megy, ha mindent elintéz, mindenkivel beszél, így lesz vége a napnak: mennyi pletyka volt. A leltár ma nem lehet másmilyen. Szél Juli rohan, még az utolsó pillanatban át akar menni az úton, de már villog a zöld, indulnak a kocsik, valaki rádudál. Juli visszalép a járdára, a jedlai szódás dudált, néhány éve még dehogy mert volna Szél Julira rádudálni. Juli izgatott, dühös, topog, mint aki át akar szaladni a piroson, keresztül a négy sávon, szalalomozva a kocsik között. Megint a szódás kocsijára néz, rossz érzése lesz. Fölemeli a kezét, mintha csak meg akarná törölni az orrát, de igazából a mellét vizsgálja meg a csuklójával, akárha véletlenül tenné, meglöki, fölemeli a saját mellét, feszes-e, áll-e valahogy, még szép, hogy feszes, még szép, hogy áll, jó bőr Szél Juli még, nem akármilyen, ne dudáljon rá a jedlai szódás, mert kitapossa a belét. Ilyen mellet a jedlai szódás életében nem fogott még, nagyon is feszes, két gyerek szopta fejenként két évig, az összesen négy év szopás, és azok után ilyen, pontosabban nem is azok után, mindentől függetlenül. A szódás beszorul a sávba, nem tud lekanyarodni egy pirossal, ott ragad az evangélikus templom előtt, hirtáznak a hirtelen fékezéstől a szifonok. Juli almosolyodik, az ég neki üzen. Az ég mindig mindennel üzen, csak meg kell érteni.

Ő a volt férjének, Szél Péternek is ezt mondta, mikor bejelentette neki, hogy otthagya, elmegy, és összeköltözik a főgimnázium akkori angol lektorával. Mindenki bolondnak gondolta, és neki lettek volna kétségei, ha nem olvas a sorok között, de olvasott, és végül is nem bánta meg. Sem akkor, sem most. Kijönnek valahogy, a pénz végül is nem minden. Szél Péter azóta megnyitotta a második pékségét is, ráadásul ezt már a sétálóutcán. De akkoriban, könyörgöm, burekot süttött otthon a sütőben, és a piacon árulta ponyván. Borzasztó volt, de volt benne némi édes báj, amatőr virtus, hagyományőrzés, vagy mi, még lehetett azzal takarózni, hogy megbolondult, hogy a százéves evangélikus gimnázium igazgatóhelyettese hóbortos, szeszélyei vannak. A burek állítólag finom volt, fogyott.

De azt a koszlott lakókocsit Szél Juli nem tűrhette. Ott állt a piac melletti kis utcában a gyepen, csálén, mert leengedett az egyik kerék, és az ő férje, az igazgatóhelyettes, a városi focicsapat gyűrője és másodedzője reggel abból árulta a kenyeret meg a buktát. Hogy ő azt mennyire szégyellte! Az anyja még zokogott is, ő egy gimnáziumi tanáremberhez adta a lányát, az ő veje a megyei sportélet büszkesége, évente háromszor-négyszer is benne van a fotója a megyei lap sportrovatában. Erre kint áll, árul a piacon, fejébe húzza, szinte az álláig azt a kötött fekete sapkát, a Jóisten se tudja, honnan szedte azt a szart, otthonról nem, az biztos, ilyen abban a lakásban nem volt, és azt kiabálja, burek. Mostanában tíz-

tizenkét alkalmazott, vagy mennyi, nem lehet követni, baromi finom a virslis kifli, ráadásul könnyű rétestésztaból sütik, de azt a kurva bureket Juli meg nem kóstolja, akármennyien is dicsérik.

A mai napig, Kicsi Burekem, tulajdonképpen eldöcögtek a dolgok. Ezt gondolja Juli. Szél Juli még azelőtt kidobta a szeretőjéből lett élettársát, a vörhenyes képű, hórihorgas angol lektort, mielőtt letelt volna a szolgálati éve. Láta a jelet. Mikor kezdődött az a szerelem: mindent elvitt, akár a bosszúéhes Tisza. Vitte Szél Pétert, a házasságot, életet, házat, mert olyan szerelem volt, és mert az ég üzent. *Istenem*. Ezt mondja magában Juli. Akkor mondja, mikor erre gondol, ki mondja, de csak suttogva, *Istenem*, közben végre zöld, rohan át az úton. Milyen szép, míg kezdődik, a szerelem. Az ő kicsi lektora, David még alig értett magyarul, de ott, a Tisza-parton, a satnya füzek alatt ültek, és Juli magában beszélt, hangosan gondolkodott, magyarul, David meg figyelt, figyelte az ajkát, és annyira érteni akarta, miről beszél, hogy megértette. Egy év múlva meg: már értett és mégsem értett. Addigra már Juli nem hitte el neki, hogy marad a kedvéért, hogy halálig szereti, és hogy csak miatta megtanul majd rendesebben magyarul, aztán angolt fog tanítani a főgimnáziumban. Már minden fontosabb volt. Hogy London után, mondjuk. Hogy azok után van itt. Egyetemi város, persze, de aki Londonban nőtt föl, nem tudja megszokni, ha nem Londonban van. Juli az asztalra köpte a meggylevest, *na, ne mond, majomkám*. A színházban azzal ugratták Julit, hogy jön másik, ne búsuljon, a főgimnázium minden évben kap lektort, várja az állomáson, nehogy lenyúlja más. Juli fújtatott, neki elege van ezekből a ropogtató sznobokból, ő nem nyelvtanár, egy ilyennel még üvöltölni sem lehet, mert ha üvöltesz, nem érti, „lassabban”, ezt feleli rá, hát lassan nem lehet üvöltölni! Pedig a veszekedés a házasság lényege, vagdalózás és üvöltés a kétségbeesésig, mindenen túlmenni, ölni, gyötörni, alázni, elmenni addig egészen, ahonnan már nincs visszaút, olyan gennyes sebeket ejteni a másikon, melyek soha nem hegednek be, és akkor végre jöhet egy rendes baszás. Daviddal ezt nem lehetett, ergó rendes baszások se voltak, csak olyan úriasak, a csajok röhögtek a pénztárban, „plíz, madam, megengedi, beh-teh-hetem?”

Aztán a gimnázium támogatóbálján meglátta Franket, az új lektort. És Juli visszavont mindent. Mégis akarta az újat...

Nem, nem, nem. Erről győzködi magát Juli, ezután is minden rendben lesz. Kicsi munka lesz benne, gondolja, kicsi bosszúság lesz benne, gondolja, de megoldható, kibírható. Kibírt Szél Juli már mást is, és mégis itt van, és hányan, *Istenem*, belegondolni is rossz, pontosabban borzongató, hogy milyen sokan kisiklottak, kapualjban fetrengenek, vagy leugrottak a vasúti hídról vagy a malom tetejéről. A jedlai kisátjárót a nagyot bukó férfiak szeretik, behajtani a Volvóval a zágrábi gyors elé, és nincs az a helyszínelő, aki megmondaná, ki ült a kocsiiban, szétrobban minden, szétrobban az egész élet, két kilométerrel arrébb is lifegnek a cérnaszálak az üléshezattól.

Szél Juli rohant. Vagyis magához képest sietősen ment, de azért egy vonalra lépett. Ha sietett, akkor is. Nem lehet földadni a küzdelmet egy percre se. A jó nő a föld alatt is jó nő, a koporsóban is jó nő, ezt mondta az anyja mindig. Feszés szoknyában temették el, megérdemelte, gondolja Szél Juli, és viszketni kezd a szeme, a fél násznépnek félre kellett nézni, amikor levették a koporsófedelet, dögöljenek

meg. Ilyen jó bőr hatvanas még nem feküdt ebben a városban a ravatalon. Szél Juli már majdnem a sétálóutcához ért, a sarkon a városgazdálkodás platóskocsiján munkások; hová néznek ezek, ezek hová néznek, már a munkásokban se lehet bízni... ezt gondolja. Füttyszó. *Na végre, füttyszó.* Juli a katolikus templom felé fordul, ne lássák a halvány átsuhanó mosolyt, csak egy kis illanás, a szíve megmelegszik. *Rázzad, kicsi szívem,* kiabálja a munkás. Most kell figyelni, hogy nem kevésbé rázni és nem jobban rázni, csak menni, mintha ez a mondat nem is lett volna. Szél Julit nem lehet kóstolgatni, mit képzél ez a koszos körmű barom.

Valenkánál, a bőrösnél még ott az a gyönyörű csizma a kirakatban. Térd fölé ér, és a szára tetején hasított gallérok, és most már vörösben is van, teremő atyám, fekete és piros váltásban, milyen is lenne az! Milyen kegyetlen játékot lehetne játszani vele, de harminckilencezer egy pár, a kettőt talán ideadná Valenka hatvanért, de hetvenért biztos, számla nélkül. Kisfeketével bomlasztó lenne a vörös csizma, és a laza vörös harangruhával vérforraló a fekete. Úgy lehetne csinálni, hogy egymást követő napokon: fekete, piros, piros, fekete, tiszta Kányádi, meghalának a színházban az irigyek. A színésznőket megint újra kellene éleszteni, hogy lefőzi őket a titkár. Mit tegyünk, a színházi titkár nagyobb díva, mint ők. Hát, mondjuk, igen. Szél Juli keményebb nő, mint ezek a határszéli primadonnák, erdélyi lotyók, esetleg egy-két jobb bőr Szabadkáról vagy Váradról, de azok is, ahogy a többi, mind, na, nettó kurva.

A színház! Először a színházba kell mennie, gondolta, mi van, ha oda is bemegy, ha ott kezdi építeni magát, ahol neki, Szél Julinak a legjobban fáj! Azért még egy pillanatra visszalépett Valenka kirakata elé, megnézte magát. Most akkor ő még szereti a volt férjét? Ez azt jelenti? Titokban, belül valahol a veséjében vágyott még erre a nyomorult Szél Péterre? Valenka kinézett az üzletből. *Mind a kettő a te méreted,* mondta. Ősz hajú nő volt ez a Valenka, nem festetett, érthetetlen, egészen elviselhetetlen, ahogy nevetgél a bőrnadrágjában, jó combja van, szakadna meg, feltűnően jó, de miféle duma az, hogy ő ki van békülve a korával. Ki kérdezte a lelkivilágát, hogy mivel van megbékülve, úgy néz ki, mint egy népi író, könyörgöm, hátrafésült fehér, rövid hajjal, fekete-fehér képben, illő rámában mehetne a főgimnázium falára. *Hatvanat adok a kettőért,* mondta huncutul Juli, de Valenka arcán valami olyan mély sértettség szaladt át, mintha lenyelte volna az állát, úgy hogy Juli inkább sietősre fogta. *El ne vigyétek előled!*, kiáltotta utána Valenka.

Juli már az ószeres előtt állt, innen szerzi a csészéket, legyezőket, vázákat, csupa kacat, kacagós apróságok, minden héten vesz egyet magának, ha azt gondolja, mégsem ezt várta az élettől, és hogy egy lektor, még ha csinosabb lektor is, mint az előző, nem elég vigasz erre az eredendő szomorúságra, amit péntek délután rendre érez, a kétségbeesését, mi végre is ez az egész? Juli úgy fordult meg, mint akire rálöttek. *Tán már járt itt?*

Kicsoda?, kérdezte ártatlan képpel Valenka, és visszajött a lengyel akcentusa, mint mindig, ha hazudott. *Már járt itt,* kiabálta Juli, *ezt nem hiszem el! Ha el mered adni neki...* Tanárosan rázta a mutatóujját, *ha el mered adni!* Valenka a csizmákra nézett, *eladók.* Széttárta a karját, *Ha kell neked, vedd meg őket.* Juli visszalépett, egészen közel, és szinte suttogva kérdezte.

Milyen nő? Miféle?

Egy őszi kék

A „Levelek ajóéletbe!” páratlannak ígérkező irodalmi életműsorozat leendő és reményteljes szerzője, egyben a szobi, bármely kulináris mozzanatra egyetlen ízében sem emlékeztető lacikonyha tulajdonosa téli álomra vonult vissza a fővárosba azzal a kimondott szándékkal, hogy a bámulatos irodalmi koncepció első láncszemét kikalapálja, és ezzel, a biztos siker tudatában, világirodalom-körüli útjára indítja közleményeit. A körülmények csak fokozták az esélyeket, mert az élet, legalábbis a „Levelek” elhivatott auktora úgy tapasztalta – és ettől a tapasztalattól eltántorítani csak a legkritikább esetben lehetett –, nem volt jó; nem volt jó az ő élete, tehát leveleket a jó életbe írni minden tekintetben megokolt vállalkozásnak tűnt. Írói ambíciókkal csakúgy megáldott, ám hozzá képest poétikai terveire nézve eredményesebb kuktája, aki ezt a titulust mintegy indokolatlanul, a megszokás végett, mintegy fricskaként kapta, tehát mondjuk úgy: kiségitője, másképpen Sancho Panzája, követte főnökét, szintén a székesfővárosban kötött ki; nem volt tehát semmi akadálya, hogy immáron ne a pecsenyék híján való lacikonyha lakókocsijának árnyékában, hanem különböző italmérések boltívei alatt poharazzanak és diskuráljanak. Nem volt akadály, nem kellett tehát elhárulnia semminek, sőt párosuk teljes egyetértésben bólogatott egymás szavai és mondatai fölött, és egy ritmusban rendelték a spriccereket is, mert a kukta sem volt boldog egyáltalán, mi több, boldogtalansága akkora árnyékot vetett, mint a Döbrentei téren álló világszép platánfa.

Azon az estén a Déli pályaudvarral szemben kapaszkodó utcácskák borzózóiban kísérelték meg újra elgondolni a jó életet.

Nem volt könnyű. Nehéz volt. Kedélyük ugyan, akár az utca, amelyben a kocsmá húzódozott, emelkedett, de az életük, na, az az istennek sem akart megjavulni. Nem volt titkuk egymás előtt, vagy inkább mögött; a „Levelek ajóéletbe!” jogvédett szuperintendánsa tisztában volt vele, hogy barátjának és segítőjének magánélete megint magányéletbe váltott, párkapcsolati tőkéje lenullázódott, a kukta viharvert lett, mint egy átmeneti kabát. Pedig azt hittem, jön a vagányélet, aztán most is mi lett, mondogatta a kukta elvágódón, egy Szindbád-film B-verziójába illőn. Ő persze meg azt tudta barátjáról és feletteséről, megkockáztatható: felettes énjéről, hogy az meg évek óta hurcol magában valami moccanatlan, de egykedvűvé silányult, gazos bánatot, legyen neve borseprű, aminek a története már alig elmesélhető. Idegeneknek, másképpen civileknek a „Levelek ajóéletbe!” tervezésben utolérhetetlen alkotója bele se kezdett a mesébe; a kukta persze, az igen, az tudta ennek az elcsigázott, gazdátlan léleknek a történetét, tudta, hogy ez az ember is valahol egy nő körül vétette el, ott botlott, egy másik remek kolléga, Tibor barát fordulatával: lépett malacot. Azóta nem enged a szorítás, azóta kocsonyás a szív, azóta abroncsba vert a képzelet, azóta szeszes a lehelet. Bár, ha

jól belepislantunk, mélázott olykor az írói igyekezetében munkáltatójához képest mindenképpen jelentősebb erényekről számot adni képes kukta, ha jól beleszabolunk, szeszes volt az a lehelet mindig, ez is volt a baj valószínűsíthetően, még inkább: nyilván; ebből előbb-utóbb mindig baj lesz. Szóval akkor annyi a különbség, mondhatjuk a játék kedvéért: nem leheletnyi, hogy most, vagyis jó ideje a sóhajtás a szeszes. De itt elharapta rögvést a mondatot, kitett egy kövér pontot a végére, mert tudta, a „Levelek” várható mestere ehelyütt összevonja szemöldökét, tüdejében megszorul és -hűl a füst, tekintetét vádlón barátjának szegezi. Ha belekezdedt, ilyenkor váltott a kukta, ugyanis tudta, barátjának és kollegájának szintén megvannak az eszközei, hogy őt reváns-jelleggel móresre tanítsa; nem kellett messzire mennie soha, a szeszes lehelet aduja a „Levelek” főmunkatársának a mellényzsebében szintén ott lapult. Nem akarta ezt a kukta. Nem akarta, hogy a fejéhez csapódjon egy jól irányzott mondat, az ő szeszes leheletének és magánéleti bonyodalmainak összefüggéseit firtató; abból a meggyőződéséből kibillenteni magát nem szívesen hagyta, miszerint az ő szeszes lehelete valójában a szórakozási szokásainak, sőt élete társasági igényeinek időnkénti következménye volna. Itt természetesen minden szót alaposan megnyomott, az időnkéntinél pedig néha még a mutatóujját is a magasba lendítette. És ennél a fejezetnél becsapta legott a képzeletbeli beszélgető-könyvecskét. Ám hiába volt minden újabb ujjgyakorlat; maradt minden a régiben. Tehát: folytatódik.

Ezen az estén azonban nem az ezerszer fellapozott beszélgető-könyvecske dramaturgiája szerint zajlottak az események. Nem volt ez a menetrend szokatlannak tekinthető, mert a kukta sokszor szavatolt az ugyan frissnek nem nevezhető, ellenben máshonnani lendületért, ami barátjáról nem volt kijelenthető; ő már régóta nem pörgött azokon a forgószínpadokon, amelyeken az írói szándékokban jeleskedő barátja igen.

Nem tudom ezt se pontosan; hogy rosszul indult-e a nap, vagy az előző volt rossz, és az mérgezte a következőt?! Feltehetőleg mindkét esély játszott, kezdett bele a kukta, feloldandó, mondhatni megelőzendő bármely feszültséget, aznapi történetébe.

Ültem a pultnál azzal a szándékkal, hogy mindösszesen néhány könnyű, karbantartó sörrel feledkezem el a legszükségesebb fokon magamról. Ittam a söreimet, cigarettáztam, és az angyalaimmal beszélgettem, akik a pult másik oldalán napra nap ellátják a bajomat, a bajaimat, anélkül, hogy ezekről a bajokról akár egy szót szólnék nekik; tűnődésem nem érintette tehát tűnődésem tárgyát. Aztán, ahogy lenni szokott, szokásaim birokra keltek velem, felülkerekedtek rajtam, eluntam a söröket, de még fogott a hely, illetve nem hívott, nem vonzott az otthon, fogva tartott az itt. Nem oldottam kereket, kedvem kerekedett maradni, és ezt az indoklásra nem szoruló maradást pálinkákkal alapoztam tovább. Ismerem a pálinkák marasztaló erejét, mondhatni béklyóját, nem véletlenül döntöttem mellettük, választottam tehát egyúttal a jóvátehetetlenség szándékával azt, hogy ennek a maradásnak a záróra vethet majd véget. És azt is tudtam, hogy ennek a maradásnak a másnapi indulásra, sőt az egész előttem álló útra nézve lesz, ha nem feltétlenül rettenetes, de jelentős ára; kamatos kamatot számíttat fel velem ez az éjszaka; a részegséggel kizsarolt halhatatlan pillanatokban ott leselkedik a másnap kárhozatja; az öntömjénező ittasságban a zákányos üresség.

Tudtam, kapatos próféciáimból másnapra csak a ragacsos zacc marad, mondatok nyirkosan hűlő helye: onnan csipegethetek, abból jósolhatok. Épp úgy lett, miként másképp, ahogy gondoltam. A válogatás nélkül, egyre hevesebb iramban felhörpintett tömény főzetek a pultnál elzsongították az idegrendszert természetesen, azonban a következmények neurológiai kockázata ennek nyomán, alattomban, egyre nőtt. A kocsmából való kilépéskor meghitt társam, robotpilótám működésbe lépett engedelmesen, és vezérelte két jó lábamat a megfelelő irányba. Mintha dúdolgattam volna magamban, vagy fütyörésztem, nem tudom már, mindenesetre könnyed és önfeledt voltam, mint egy alig használt bicikli. A lakásban régi lemezeim fölött rendelkeztem, önmagam dj-jeként rövid zenés estét adtam, magyar rock került a lemezzátszó korongjára, harminc évvel ezelőtti számokba feledkeztem, egykori kamasz önmagamba. Cabrio-fekhelyem, magas ágykeretbe foglalt, hálásnak mutatkozott.

Nem kellett korán kelnem, már az éjszakai üzemmódban tudtam ezt jól, ellenben régen leszámoltam az ebben a tudásban valamikor ténylegesen ott húzódó reménnyel, hogy a késői, a napi egy nélkülözhetetlen és életet adó felülés mögött a pihentető alvás nyomán támadt derűs energiák feszülnek. Elmúlt, noha belenyugodni ebbe a mai napig nem vagyok képes, vallotta a „Levelek ajóéletbe!” társszerzője, pszichológiai asszisztense valójában, elmúlt az idő, amikor a felhalmozódott salaktól egy hosszú és enyhet adó álom során megtisztul a rendszer. A különféle alosztályok, a szervezet stratégiai ágazataiban iparkodó dolgozók, a máj, a gyomor, a szív szekcióinak derék munkásai ugyan változatlanul állnak a vártán; fáradtságot ismervé persze, ám nem kímélve, teszik, amit tenniük kell, de mindez már nem elég. A hellyel-közzel, a mintegy sürgősségi ellátással kármentett, azaz salaktalanított nagyüzemben az embert próbáló feladatok leküzdése után is szivárogo, nem tudom jobban mondani, folytatta barátjának érdeklődő tekintetétől kísérvé a kukta, szivárogo valami méreg; igen, leginkább valamely légnemű anyaghoz, ideggázhoz hasonlítható szenny. Nincs menekvés, ezt szívod. Feltehetőleg az említett üzemegekben olyan tevékenység folyik, amely az elégetendő, haszontalan, sőt fertőző anyagok hatástalanítása során a másodlagos kibocsátásra kerülő gázokra nézve környezetvédelmi szűrőkkel nem rendelkezik, erre kapacitása nem elegendő. A kibocsátó és a környezet pedig én vagyok egy személyben, nem vitás, indián nevem tehát: csapda.

Későn ébredtem, de még nem késve, részletezte tovább a „Levelek ajóéletbe!” sorozat sokra hivatott, noha biztató visszajelzésekben érthető okokból még nem bővelkedő szerzőjének barátja. Későn és embriópózban, abban az alakzatban, amellyel a test elkeríti, visszafogja, védelembe veszi önmagát, határt szab, nem akarja végigcsinálni a tortúrát, nem kíván az útra lépni, amely az úgynevezett életbe őt bevezeti. Térdemet, noha nem vagyok egy talajtornász, a mellkasomhoz húztam, a karommal a kispárnát az állam és a térdkalácsom közé szorítottam, és a paplan fedezékéből, félénken, inkább rettegve az órára pillantottam. Közeledett az idő. Az idő, amiről tudtam, az enyém, ellenben nem az én időm jön el, de idő az, parancsoló nagyúr és nem pancsoló kislány; felszólít, fenyeget, követel, felállít, akárha falhoz. Számon kér. Elvár. Daddy Cool; vagyis zord apa, ahogyan a nyolcvanas évek rádióújságjaiban a tánczenei koktélok tételei között a Boney M. slágerének címe ékes magyar nyelven, egy zárójelben tartalmat ka-

pott. Az ígéret ideje ez, ám olyanfajta, amely nem ígéretes. Az ígéret égi reménye helyett az ígéret kietlen földje. Az én ígéretem nyomán beérett idő; felettes én, akit, ezúttal is, én hívtam életre, most megnézhetem magam, az ő képében és a vele szembeszegülni nem tudó gyerekében egyként. Nincs menekvés.

Felkeltem hát, lezuhanyoztam, összedobtam a túlélőcsomagot; fogkefe, póló, váltás fehérnemű. Kézirat. Az ég elé csukaszürke vásznat feszített a nagy díszlettervező; átázott, csöpögött. Fejemet a nyakam közé húzva iparkodtam a buszmegálló felé. Nem gondoltam semmire, pontosabban: biztattam magam egy szebb jövő csalfa hitével, azzal, hogy mindez nem maradhat így; előbb-utóbb kint és bent felkel a nap. Bachra gondoltam, az ő Úrhoz intézett kérésére, hogy az örömet, azt ne vedd el tőlem, annak a lehetőségétől ne fossz meg engem Uram, mondtam magamban, sejteted, az életemben nem először, tette hozzá már álló helyzetben a „Levelek ajóéletbe!” auktorának hűségese kísérelője, mielőtt a pulthoz indult. Az auktor maga csöndesen bólogatott, úgy, mint aki az öröme-re gondol, és mint mindenki, az ő saját, ha nem is mindig különbejárátú örömeire, amelyek, akár a mondatok, jöhettek akárhonnan. Igaz, darvadozott az utóbbi időkben a „Levelek ajóéletbe!” szövegeket nélkülöző olvasószervezője beszédes csendestársának, igaz, hogy ezek az örömök mostanában elkerülnek, pedig kevéssel beérném, elhiheted; elég volna, ha néhány morzsányi jutna belőlük, télbe száműzött feketerigóként boldogan csipegetném fel őket hangtalanul. A kukta fordult, akár a villamos, barátja előtt óvatos mozdulattal helyezte el a feszített bortükrű poharat, majd látván társa réveteg, tompa tekintetét, felhúzta a szemöldökét, megköszörülte torkát, és méltatlankodó megjegyzésekkel illetve a szemben ült. Nagyfiú vagy már, nyáron is húzhatsz hosszúnadrágot, és ha jól tudom, már régóta egy kézzel eszegeted a nápolyit, ne borongj itt nekem, ha nem vennéd észre, azon túl, hogy nehezemre nem esik, téged szórakoztatlak, vagy mi a frász! Mit tehetnék még érted?! Vigyelek moziba, vagy húzzalak szánkón?! Mi kell még, mi a kívánság, mi a stájsz, fakadt ki magából az amúgy jól nevelt mesélő. Jó, jó, folytasd csak, reagált a borongó borozó, roppant érdekes, bármiről beszélsz, mert azt azért, nem kell poétikai érvekkel előhozakodjak, ugye, szóval azt azért remélem tudod, hogy csak fecsegsz, vetítesz, cizellálsz, vakítás, hömpölygatsz, vakersz bele a vakvilágba, és ne érts félre, ezt én jelzem csupán, a miheztartás végett, hogy úgy mondjam, mindazonáltal hangsúlyozom, egyáltalán nem zavar, ad absurdum untat ez a műsor; épp ellenkezőleg, mulattat és elfoglal. Célunk, az időtöltés, mint gyakorlati foglalkozás, ekképp közös, amelyet erős részeredményekkel, nem vitatom egy percig sem, teljesítesz tehetségesen.

A jóbarát hosszát kortyolt, szinte beleslukkolt a poharába; miként társának kétélű, bár inkább epés megjegyzését, lenyelte az ecetes folyadékot. Bachra gondoltam, de ebben sem volt öröm, avagy köszönet, minduntalan a BAH-csomópont ugrott be, kedélyem ettől nem javult, gondolhatod; a másnaposságnak azok a tünetei hatalmasodtak el rajtam hatástalaníthatatlanul, amelyekre gyógyszert kitalálni eddig bárki karitatív fantáziáját meghaladta. Ne vágj közbe, tudom, rosszul mondom, korrigálta magát a mesélőkedvű szekundáns legott. Ki lett találva ebben az évezredes küzdelemben egy és más, valóban, nem veszem sorra a receptúrákat, ám aznap semmi nem segíthetett. Persze ambu-

lanter kezelhettem volna magam az ismert módszerekkel, ám inkább a túrhetetlen türelem mellett döntöttem. Kérdezheted, miért? Talán azért, hogy ne legyek egyedül, vagy épp ellenkezőleg: nem kívántam mesterséges eszközökkel környőretet kicsikarni magamból. Álom helyett maradjon a lázálom, ezt akartam. Hogyan érzékeltessem ezt pont neked, akinek épp akkora a lába, mint nekem; egy cipőben sántikálunk. Érzékelted, ahogy tőled telik, villanyozódott fel a „Levelek ajóéletbe!” iváskényszertől igen, noha írásfüggőségtől nem igazán szenvedő alkotója. Olyan ez, akárha valami sajtharangot eresztenének rám; minden szemügre vehető, csapdába esett egér vagyok ebben a sajtharangban, a sajt kívül rekedt, kiterjedése van, nézhető, de látványa csupán létére vonatkozó információ, se íze, se illata, a sajtnak nincs léte, megfoghatatlan. Az atmoszféra pedig, a belső meteorológia, makacs náthára hajaz: szemben a megfázás klasszikus tüneteivel, az éhséget és a szomjúságot azonban nem csökkenti egy szikrányit sem, az éhség és a szomjúság csillapításának élvezeti értékétől ugyanakkor megfoszt maradéktalanul; mindegy mit eszel, iszol, nem érzel semmit, nincsenek aromák, nincsenek fűszerek, maximum a hideg vagy a meleg anyag, fizikai tömeg a szádban, a nyelőcsövedben, aztán a gyomrodban; türelem kell hozzá, míg elmúlik, semmi más, csak türelem. Nem végzetes a baj tehát, ám betegség mégis, heveny, noha tartós, annyira legalábbis, amennyire tartósnak és végeérhetetlennek tűntek azok a gyerekkori várakozások, amikor pusztán tíz perc volt az indulásig, maradj már nyugton, tíz percet bírd ki, abrichtolt feddőleg anyád, szólt ingerülten apád és az összes felmenőd, tíz percet, hogy végre be lehessen bújni abba a kabátba, indulni a játszótérre. Tíz perc, amikor kizárólag idő van, parcellázhatatlan és bejárhatatlan senkiföldje. Határsáv. Kibírhatatlan. Alig tudom hasonlatokkal közelebb hozni, ritkaságzámba menően szűkülnek a nyelvi lehetőségeim, pedig nem épp ismeretlen terepen mozgok. Hovatovább úgy vagyok – hiszen másnapról, azaz, legyek filozófiailag fennkölt, temporalitásról lenne itt szó szintén –, mint Szent Agoston az idővel: ha nem kérdezik, tudom, ha kérdezik, nem tudom, mi az.

Rendben, itt álljunk meg, pontosabban: lendüljünk tovább! Ismerem jól, amikor a hatodik fröccsödnél fordul a kocka, helyesebben: pörögni kezd, nem dob ki több számot, a mondataid motollaként forognak, vágott közbe a „Levelek ajóéletbe” obszervátora. Mert, jóllehet néhány perce még teljes bizalmamról biztosítottalak, ha ezt a bizalmat most meg nem is vonom tőled, de halkan jelzem, arra nem szól a szavatosságom, hogy végeláthatatlan tirádáid örvényébe feledkezzem. Figyelmeztetek, nem egy nővel ülsz szemben valami bárpultnál, és nem is megszokott kocsmád megszokott közönsége vesz körül, akit és amit retorikai bűvészmutatványaiddal elszédíthetsz, nálam efféle talmi sikerekre ne számíts! Nem is értelek, ezer éve ismerjük egymást, ennek ellenére megannyiszor abba a méltatlan helyzetbe hozol, hogy én kontrolláljalak téged, rád szóljak, én legyek a rendeződ, ne menjünk messzire: az apád. Nem látom, mi a lényeg, de arra nyomatékosan megkérlek, amennyiben tudod, térj rá íziben, mert ha nem, a sodromból bár ki nem hozol, remélem szándékosan sem ez, ellenben a kocsmát rövid időn belül elhagyom, maradhatsz faképnél, szórakoztathatod ezt a rendkívüli társaságot; a málnás fröccsük révületében remek partnereid lesznek, nem vitás, horgadt fel a „Levelek” spiritus rectora.

A kukta, a lacipecsenye-műhely dologtalan napszámosa nem szeppent meg, viszont hallgatása arra utalt, hogy mérlegeli esélyeit, tekintetében a belátás fénye villant, amelyben ott volt a szorongás, hogy magára marad, egyedül a mondataival, árván. Ez a balsejtelem rémlett fel abban a bizonyos szikrányira szűkült tekintetben, hogy, nomen est omen, indián neve beteljesíti ismét önmagát; sebeséget váltani nem tudván, haza nem viszi ezeket a mondatokat, hanem duhaj kedvre kapcsol, és valóban az lesz, amit tapintatos, noha határozott társa előrevetített: ebben a nyomorúságos, savanyú szagú kimérésben végzi, itt fog kukorékolni zárásig. A kukta nem volt lényegre törő férfiú, sőt épp a mellékeset, a periférián húzódót, a fókuszon kívül eső dolgokat szerette, és persze a mondatait, képes volt szerelemre gyúlni irántuk, beléjük habarodni egyenesen, de amint barátja idejekorán szólt, azt hajlamosnak mutatkozott, részben persze a fenti félelem okán, megfogadni.

Jó, akkor folytatom, igazad van, haladjunk, mondta a kukta, és a pulthoz folyamodott két újabb közlekedő edényért. A „Levelek ajóéletbe” önjelölt szerzője is mintha megnyugodott volna, maga elé húzta a poharat, kortyolt és várt.

A fent tárgyazott állapotban indultam tehát, utaztam a hetes buszon, és léptem le róla a Kelenföldi pályaudvarnál, lassított a „Levelek ajóéletbe” beszállítója. Látom már, és be is látom, nem érdekel, mennyire kiszolgáltattott voltam, tehát nem térek ki és vissza rá, tette hozzá, amikor a „Levelek” jövődöbéli megcímzője lángható pillantást vetett alkalmazottjára. Igen, igen, tudom. Na szóval a jegypénztárnál nem volt semmi komplikáció, felnőtteken intéztem utazásom feltételeit. Innen az újságos pavilonhoz vezetett az utam, nem mondatnám, hogy a pályaudvar forgatagában, tekintve, hogy a közönség épphogy csak lézengett a várócsarnokban. Hétköznapi és hétköznapios forgalom volt. Beléptem a pavilonba, még el sem kezdtem szemezgetni a kínálatból, nem tudtam körülnézni, nyomban szemembe ötlöttek az első sorokban elhelyezett lapok; harcra hívó jelszavakkal a címdalton, szélsőjobboldali, militáns, végeredményben náci periodikák sorakoztak katonás rendben egymás után. Nem mintha nem tudnám, hol élek, ezzel nem vádolhatsz meg, részletezte a „Levelek” ügynöke, de mégis fordult velem egyet a világ, úgy érzem magam majdnem, mint valamikor húsz évvel ezelőtt: harmatos hajnalban baktattam haza, akár az ég alja, ki voltam világítva rendesen, de láttam még, az érzékszerveim működtek hibátlanul, a zárban futott a kulcs, cipőimet kifűztem, és feszes párhuzamba állítottam az összekötő szőnyeg szegélyénél. Mielőtt az ágy nyugalom mellett döntöttem volna, a konyhában egy cigarettára tettem az éjszaka utolsó hangsúlyát, s hogy ne legyek annyira magam, bekapcsoltam a rádiót. Hosszú percekbe telt, ültem békésen és kíváncsian, mialatt kiderült, hogy nem archív hanganyagokat hallgatok, ízelítőt a '40-es évekből, hanem élőben vagyunk, egyazegybe' jön minden az elszakított területek revíziójáról, a honvédő magyar hadseregről és a kormányzó dicsőségéről, mögötte rezes, recsegős-ropogós szimfonikus aláfestés, minimum a Rákóczi-induló. Most, az újságosnál, ahogy mondtam is, majdnem ugyanezt éltem át, de kurziválom: csak majdnem, mert az említett reggel ehhez képest hovatovább a Kert-Magyarország bukolikájával kényeztetett; itt a '44-es Magyarország fitogtatta nyíltan a 2000-es években, látod, nem cifrázom mindig, gyalázatos arcát. Nem értem el a világot, nem volt rest, ő ért el engem, immáron benne vagyok megint, gondoltam; lám, lám, ez már nem a zákányos kár-

hozat, hanem a bosszú egyenesen, rettentő elégtétel az éjszaka során megcsalt fél részéről. Reflexből az elárusítót kerestem, nem adta magát egykönnyen, alig látszott ki a pénztárgép mögül. Vágott szemű, törékeny, sárga lány volt. Kínai vagy vietnámi lehetett, végül mindegy, beláttam rögtön. Ott állt a női magazinok és a náci lapok karneváli koloritjában; épp számlázott egy férfinak, visszaadott, köszönt és megköszönt. Mit mondhattam volna, mit mondhatnék, futott át rajtam, mit kérhetnek számon, mit vethetnék a szemére, mit szegezhetnek szembe, mit kifogásolhatnak, mire hivatkozhatnak, mivel szembesíthetném, miben marasztalhatnám el, mire figyelmeztethetném, mit róhatnak fel, töprengtem tovább, csak hogy nyerjem az időt valamely érvényes gesztushoz. Mire megyek bármivel? Tájékoztatom kéne talán, felvilágosítanom, eligazítanom, óvnom? Egyenként vettem el minden lehetséges eszközt; nincs mit tennem, egy sárga lány áll a Hargitán, ez a realitás. Vettem egy úgynevezett irodalmi lapot, tájékozottságom szélesítendő és egy úgynevezett bulvárújságot, különös tekintettel a horoszkóprovatra. Aztán egy üveg szénsavakban és ásványokban gazdagnak hirdetett vizet, arra készültem, az indulásig egy padra telepszem.

Csak így tovább, biztatta a „Levelek” kiötlője-hatlója barátját. A kuktának se kellett több, belemelegedett ismét, noha feladata, látszott ez a poharat egyre tempósabban emelgető túlmozgásain, most sokkalta inkább az volt, hogy el ne mulassza az árnyalatokat, a „Levelek” készülődő sikerszerzőjének iménti, a túlzásoktól és az aprólékosságtól, az öncélú nyelvi szőrszálhasogatásba, a fő- és mellékcsepások áttekinthetetlenségébe torkolló műveletektől óvó intelmeit képes legyen immáron a konkrét szituációk láttatásakor kamatoztatni.

Nem kellett válogatnom az üres padok között, arra szavaztam, amelyik a vonatindulásokat jelző táblával szemközt állt, folytatta a kukta. Letettem az ásványvizes palackot, mellé az oldaltáskámat, majdhogynem elhelyezkedtem, amikor azt hittem, a valóságot felvevő és összegző receptoraim diszpécseri beadták a kulcsot, de kívülről, távoztukban, nekem, a gondnoknak. A leülést végrehajtani kész mozdulat megrekedt félúton, ám végül mégis végrehajtotta önmagát, tekintve, hogy a látványtól, az ismert fordulat, tehát szó szerint, le kellett ülnöm. Az érkezési tábla alatti padon egy fejnélküli utas várakozott. Ott ült, ahogyan egy váróteremben rendesen ülni lehet, lába kinyújtva, kezei a mellkasán összefonva, mellette hátizsák, újság, a kabátján a cipzár felhúzva nyakig, viszont a felcipzárzott nyak nem folytatódott semmiben. A test lassú ritmusra mozgott, lélegzetvételnymi rezdülések futottak át rajta egyenletes tempóban. Körülnéztem, de az állandó-üldögélő várakozókon nem vettem észre semmit, illetve azt vettem észre, hogy ők mindebből semmit nem vesznek észre; egykedvűen bekelnek, újságot olvasnak, kólának és söröznek, pakolgatnak a vonatjukig hátra lévő holtidőben. Ketten maradtunk, a fejnélküli utas meg én.

A fejnélküli lovas, ötlött fel az emlékezet szélesvásznú, felül és alul fekete csíkkal keretezett vásznán az eleje főcím. A fej nélküli lovas, szovjet film. Pontosabban az emlékezet filmvásznán nem a film akkoriban vibráló, recsegő-ropogó első képi taktusai tűntek fel, hanem a mozik, a pesti és a balatoni mozik és a hirdetőoszlopok plakátjai, rajtuk a cím: A fejnélküli lovas. Nem láttam, nem láthattam a filmet, mert szovjet film volt, szovjet filmet pedig nem nézünk, ez evidencia volt, nem is figyelmeztetés, nem szülői utasítás, amelynek nyomán pa-

rancsként csapódott le egy valamitől elválasztó sorompó, ahogyan számtalan más esetben igen. Nem kellett visszatartani magam, hogy ne nézzem meg A fejnélküli lovas, kalandozott el a „Levelek” anyagbeszerzője, ami nohdazu szovjet western volt, olyan meg nincs, nem létezik, a szovjet western maga a képtelenség. Westernben a kelet-németekig el lehetett menni, a jugoszláv főszereplővel, Gojko Mitićcel ékes NDK indiánfilmekig, amelyek, tegyük hozzá ennyi év spéttel, szintén a megszállt országok abszurdjának egyik ágú netovábbjába sorolhatók, tehát az Apacsokig és a Kelet-Berlinbe disszidált, amerikai filmszínésszel, Dean Reeddel felplankolt Vértestvérekhez zöld, de legalábbis sárga volt a lámpa, a szovjet westernhez azonban nem vezetett zebra. Ez az egyébként minden bizonnyal a legtöbb gyerek figyelmét felkeltő és fantáziáját megmozgató cím nem indított el bennem semmit, jóllehet képzeletvilágom amúgy is korlátozottnak volt mondható; nem hitetlenkedtem és nem eredtem a nyomába A fejnélküli lovasnak, nem méltam fölötte sem az utcán, és pláne nem a mozik zsöllyében, nem, mert alatta az állt: szovjet film.

Ezt értem, ezt már elmondtad egy párszor, ezt a családirag szépen elmélyítet, mindenre kiterjedő szovjet-fóbiát, ezt tudom, ismerem, akasztotta meg az egyre hevesebb hullámokat verő, az elbeszélés főcsapásától egyre merészebben elrugaszkodó beszámolót a „Levelek” inspektora. Szelíden utalok rá, hogy már és még mindig csak a pályaudvaron vagyunk, ha pedig jól saccozom, innen talán vezet valamerre a továbbiakban az utad. Ennek fényében bátorítólag kérlek, hogy ne vesszünk el sokadszorra a családod felügyelte és gúzsba kötötte rettenetes szerencsétlenségekben, hognemondjam: traumákban gazdag gyerekkorod freudista felidézésében, hanem a Kelenföldi pályaudvar várócsarnokát tartjuk a célkeresztben.

A kukta bólintott, megadó lett, engedelmes, mert kollégája mondatai közben tekintetével villámgyorsan körbe svenkelt a kocsmában, és szembesítette magát az elbeszélése túl lehetőségekkel: a savanyú lehetű ivóban nem akarózott magára maradnia egyáltalán.

Igen, akkor máshogy mondom, a Kelenföldi pályaudvaron vált számomra, nemrég, egy hete talán, nyilvánvalóvá ennek a címnek, A fejnélküli lovasnak a halhatatlansága és bizonyos fokú realitása. A fejnélküli lovas ekkor a gyerekkor elmulasztott élményei között szorított magának kitüntetett helyet üstöllést; egy sohasem látott és képzelt alak elevenedett meg, nyerte el reális kontúrjait a fejnélküli utasban. És úgy is maradt, mert a fejnélküli utas fölött az indulást jelző tábla surronni kezdett, követhetetlen sebességgel hadartak a számok, hogy aztán megállapodjanak az én vonatomb indulásának időpontjánál, amely időpont az öt percen belüli felszállásra figyelmeztetett.

Felkerekedtem hát, magam mögött hagyva a világ fejvesztettségét és fejtelenségét; az aluljárón keresztül, az átépítés alatt álló pályaudvar kartonfalai övezte sikkátorok között a peronra vezettek a lépteim.

A szerelvény pontosan érkezett, üres kupét is találtam, kipakoltam, a műanyag asztalkán a füzetem, amelybe, jegyzem meg, lassított a kukta, a te leveled lehetséges témáit gyűjtöm, ajóéletbe: dolgozom szakadatlanul, füzetemet tehát a zöld tintával töltött tollal együtt akkurátusan elhelyeztem. Az ablak mögött fokozatosan lódult meg a vidék, nehézkesen, imbolyogva. Kedvem nem

változott, az egyből nem lett sem kettő, sem három, A-ból sem B, babráltam az újsággal, a mondatokból záporoztak a betűk, potyogtak szanaszéjjel a padlóra. Bámultam a sebesre kapcsoló, tompa színeket, a fővárosból kihúzó vonat természetesen szutykos-karcos üvege mögött siklott a maszatos akvarell. A szívem néha kihagyott, a bal csuklómon a jobb kezem három ujjá alatt a pulzus erőlködve kereste önmagát. Kerestem a fogást ezen a semmirekellő napszakon, kerestem ebben a semmirekellő napszakban üldögélő semmirekellőn, magamon, ki akartam fordítani alapállásából, akárha egy birkózószőnyegen viaskodtam azzal a másikkal, aki elnehezült, más súlycsoportba illő ellenfélként csak állt megbillenthetetlenül, voltaképp bénán és tehetetlenül, a gólem nem mozdult. Láttam kívülről a nem mozdulót, a roppant tömeget, és láttam a mozdítani akarót, a gáncsot vetni szándékozót, a másképpen tehetetlent, és láttam a mindkettőjüket látót, aztán már a mindhármójukat látót; beláthatatlanul sokszorozódni kezdődtem. Mint láthatod, nem lett könnyebb, egy szikrányit sem engedett a szorítás.

Tehát. Megpróbáltam másra gondolni; gondolj másra, idéztem fel a gyakran, a válságos helyzetekben elhangzó mondatot, anyai mondat volt, női mondat, felnőtt mondat. Amint elhangzott itt a vonaton, csak erre tudtam gondolni, arra, hogy próbáljak másra, pontosabban: valamire, mert nem állíthatnám, hogy addig gondoltam volna bármire: valamire gondolni, nem annyira egyszerű. Lát-szólag az, de ebben az állapotban, legyen kicsit önérzetesebb, ekképp elragadtatottabb: az állapotomban épp ellenkezőleg; nem lelhető fel a gondolat tárgya, a szűkülő, megsarcolt lélek nehézkedése, súlya és bilincsei egyé válnak, magát elgondolni képtelen, illetve és épp ellenkezőleg, csak és kizárólag saját magát tudja gondolni; önnön tükörtermében bolyong; mindenben, ami látszott, magamra gondoltam, magamat gondoltam. A mocskos vonatablak mögött bukdácsoló budapesti elővárosok szedett-vedett, sufnis kertjeiben, a kertekben álló, kibelezett autók rozsdásodó páncélzatában, a hajléktalanok sínek mentén rogyadozó fóliásátraiban. Ezt nem akartam, épp hogy kívül akartam keveredni, legalább bebábozott szorongásom látványterét szerettem volna kívülről megragadni, szétfezíteni. De minden szándékom, kétségbeesett próbálkozásom kudarcot vallott.

Jó, ezt értem, ezen, szerintem, már túl vagyunk, ezt érzékeltetni tehetségedhez mérten képes voltál, ám, ha nem vennéd észre, úton vagy már, közeledsz valamihez, ha így folytatod, ugyanúgy megrekedsz, egyé válsz elbeszéléseid tárgyával, nem beszélve ekképp arról, hogy veszteglésre ítélsz engem is, türelmetlenkedett most már leplezetlenül a „Levelek ajóéletbe” konstruktőre.

Megrekedek, mert megrekedtem, válaszolta konokul, már-már gyerekes daccal a kukta. Beleittam az ásványvizembe, ennyi történt, noha ez sem használt. Ehhez mit szólsz, így rendben lesz, ilyen mondatokat akarsz hallani, szisszentette dacosan. Na ugye, hogy nem?! A buborékok már felvették a kupé savanykás-fémes szagát, ezt a semmihez nem hasonlítható magyar utazásbűzt, rettentő, mindenhova beférkőző, a szkájborítások, a linóleum, a vas, az olaj, az alumínium ablakkeretek és csomagtartók, a kenő- és az étolaj szagának elegyéből szerkesztett ajert; az első pillanatban, mielőtt még leülnél, úgymond elhelyezkednél, már MÁV-szagod van, kalauz-szagod van, utasellátó-szagod van; a szag benne a hajadban, a körmöd alatt, a hónaljadban, a füledben azonnal; a kocsi lépcsőjén

tett első lépéskor, a kilincs lenyomásakor nyomban fertőzött leszel. Ha pisálsz, a húgyod is MÁV-szagú, ha kakálsz, a szarod is. Cigarettdád füstjében éppúgy ott van, ahogyan a zsebedbe belebújik, a könyvedben lapoz. Vonatútra, a kofferben frissen mosott ruhával vállalkozni értelmetlen vállalkozás; mikor megérkeztél, és kinyitod a poggyászatot, akárha egy parányi kupéba nyitnál be megint; a zoknik, a gatyák, a pólók, az ingek duftja félreismerhetetlen; a zuhany után rögtön nagymosással kezded vidéki karrieredet. Ez van: magyar állami vasútszag, adottságnak is mondhatnám, fűszereiben, irgalmatlan dezodorjában, ipari parfümjében, a kelet-európai aromabombák egyik legalattomosabbikában, nem lehet kétséges, ott ketyeg Trianon, ott zörög a Tanácsköztársaság, ott lapít a Tardi helyzet, ott feszül Németh László prófécijája, ott vihognak a kékcédulás választások, ott dübörög '56, és persze és mindenekelőtt ott ül benne némán, elégedetten, kispörköltöt kanalazgatva Kádár János maga, személyesen. Nincs ellenszer. Ezúttal sem volt, nem próbálkoztam.

Ezzel szemben hirtelen elhatározás villanyozott fel; a cselekvéskényszeret leges irányba tördelő döntés elodázhatatlanságából jövő szorongás noha teljesen fel nem puhult, mégis gömbölyödött némileg, amikor kinyitottam az újságot, a bulvárt, és szándékosan, előre megfontoltan a horoszkóp-rovathoz lapoztam, amely szerelem-, egészség- és munka-hasábokra sokszorozódott; végre helyben vagyunk, gondoltam. És ne hidd, hogy viccelek, váltott élenkebbre csendes társára élesebb pillantást vetve a kukta; viccnek, fordulatnak, poénnak ez bágyadt volna, gyenge; valóban megörültem a horoszkóp-rovatnak, fuldokló a mentőövnek, végre rajtam kívül is foglalkozik valaki velem, dobbant egy lórúgásnyit a szív, az érdeklődést nem színlelve, kinek is színleltem volna, valósággal belevettem magam az ikrek sorsát meghányó-vető dolgozatba, mélyedtem el üstölést az előttem arra a hétre felajánlott életstratégiákban. Most fogsz igazán meglepődni, emelte a tétet az elbeszélői igényességben alig felülmúlható munkatárs, ugyanis, és ekkor a farzsebéhez nyúlt, itt van nálam kéznél az a bizonyos füzet, amelybe, jegyzem meg nem először kellő nyomatékkal, neked dolgozom, és amelyből tüstént megtudhatod, felolvasom, ne szólj közbe, korunk jósdája milyen támpontokat jelölt ki nekem arra a hétre. A „Levelek ajóéletbe” médiuma a beszámoló ezen fázisában hirtelen kimerültnek, hovatovább legyőzötnek mutatkozott; beletörődőn, vagyis jóváhagyón pislantott egy lassút, borát kihörpintette; megadta magát a magasabb erőknél.

Na akkor, figyelj, kezdte a retorikai alakzatokban dörzsölt kukta, ne félj, csak szemelvényekbe avatlak be! Szerelem: Régebben tett ígéreted, elmaradt fontos teendők szorongatják, vagy kényszerítik hiábavaló erőfeszítésekre. Ön mindig csak a kalandot keresi, nincs ez másképpen most sem. Ész nélkül menekül a köztötségek elől. Mit szólsz, pirosodott ki a kukta. Egészség: Az őszi randevúk kedvenc programja a gyertyafényes vacsora vagy egy ital elfogyasztása egy hangulatos helyen. Ha nem bírja az alkoholt, ne engedje magát rábeszélni! Allandóan bizonyítania kell a munkahelyén, és az sem kizárt, hogy egyszerre több szeretője van, emiatt aztán folyton feszült, képtelen lazítani. A keleti torna és a meditáció biztosan segít. És, folytatta önelégülten a harcias segéd: Munka, pénz: Igyekezzen betartani a törvényeket, és ismerje fel, hogy valamennyiünket egyetlen energia kapcsol össze! A héten ne engedje senkinek, hogy kifürkéssze a gyenge

pontjait! Figyeljen jobban a különös, úgynevezett érzéki tapasztalatokra! Tessék, feketén-fehéren ezt kaptam az útra.

Jó kedvem ugyan nem kerekedett, nem is áltattam magam; a kedv szegett volt, akár egy batikolt felsőing, ám végre gondolhattam valamire, noha ezúttal sem másképp: magamra, némi távlatot kapott a személy, aki a kupében eddig csak vakarózott; a horoszkópban komor és egyszerre mulatságosnak látszó körvonalaimra leltem, megindító volt tapasztalnom, hogy valaki számon tart, számtalan sorstársammal közösséget teremt, helyet csinál nekem a világ áttekinthetetlen rendjében. Gondjába vesz. Nem hímez és hámoz, a szemembe vágja egyenesen hibáimat és erényeimet. Nem kímél. Nem kímél, és nem kecsesget, mégsem kegyetlen, nem elbánni, hanem bánni akar velem, tárgyilagos, igen. Számot vet az életemmel. Igaza van teljesen, töprengtem a novemberi délelőtti részvétlenül szitáló fényében; be kell látnom, keretfeltételeim merőlegeseit és párhuzamosait precízen húzta meg a lécek eme újkori mérnöke, kalapom előtte meglengetem, tisztelgek. A kötöttségekkel hadilábon állok valóban; történeteim ebben a raszterben megrajzolhatók, a raszter pedig, nem vitás, az éjszaka, az éjszaka, aki, igen, nem ami, aki, mint az egyik legélelőbb angyal állapította meg iszonyú pontossággal, voltaképp az én házastársam; a nők ekképp csak szeretőim lehetnek; ideig-óráig hitegethetőek vagyunk, ők és én, hitegethetőek azzal, hogy majd minden elválik, elválok hamarosan, de végül a nők válnak el tőlem, mert magamat nekik nem adom meg, megadni téteket és emeléseket adok meg a kártyaasztalnál. Negyvenhárom év, gondoltam a vonaton, pontosabban: pontosan negyvenhárom év ül velem a vonaton. Az ezeregy éjszaka meséi, illetve, ha jól számolom: a tízezeregy éjszaka meséi. Ladiladilom, sárga lilium, villant be minden előkészítés nélkül nagyapám kedvenc nótája, majd nyomban utána: sejhaj denevér, bennünk van a kutyavér. Zavarba jöttem hirtelen, mert nem számítottam ilyen fokú lélektani térfoglalásra, arra, hogy a főszereplő, aki én vagyok, nem meglepő, egyszer csak dalra fakad, önnön korlátait foglalatlannak véli, azon pedig mulat; mulat az állhatatlanságán, pontosabban állhatatos menekülési kényszerein, mulat az elmaradt fontos teendőknél, a hiábavaló erőfeszítéseken, a kényszeres kalandkereséseken, az őszi randevúkon, a gyertyafényes vacsorákon, a hangulatos helyeken, az *alkoholt* vádakon, az összekapcsoló egyetlen energián, vagyis és összegezve, idézet ismét: a gyenge pontjain. Vidám temetés.

Na, eddig akkor megvolnánk, nyugtázta az elmondottakat a hálásnak kevésbé, inkább türelmesnek mondható hallgatóság, azaz a „Levelek ajóéletbe!” szépirodalmi akciócsoport elnöke. Ha szándékos volt, hogy, akár a németalföldi festők, a kompozíció alsó sarkában, önnön alakodat miniportréban megörökítéd, az eredmény sikeresnek mondható, ám ezzel, figyelmeztetek, szokatlan fénytörésbe nem állítottad, azonban utazásod lendületét és kíváncsiságom mohóságát mérsékelted, nem ártana tehát, ha gyorsítanál kissé mind az elbeszélésben, mind pedig, az érdeklődésemet ehelyütt serkentendő, a rendelkezésünkre álló italokra nézve. A kukta értett a szóból, a könnyebbik végét fogta meg a dolognak, a pultnál a tömény szeszek repertoárját illetően tájékozódott, miáltal nyert némi időt, hogy másik sebességbe kapcsoljon. Két kispálinkával tért vissza barátjához, amelyeket íziben hörpintettek fel, a történet felforrósodása érdekében.

Fütyürészös melázásomat a kalauz betoppanása szakította meg, vett friss levegőt a „Levelek” fogalmazója. Női kalauz volt, az örök női kalauz, a magyar női kalauz, a kalauzok archetípusa egyenesen, akiről eldönteni nem lehet, hogy a P. Mobil megénekelte pokolba tartó vonat transzvesztita Kháronja avagy a Rilke eldalolta Orfeusz Euridikéje: a hajvégeknél lenőtt hidrogénfestés, a körmökön pattogzó zománc, a cserepes száj körül kontúrt vesztett és elcsúszott rúzs, de a mosolyban, az apró grüberli pajkos mélyedésében még ott a megcsillanó, valamikor szebb napokat látott, reményekkel telt élet csintalan derűje. Résnyire húzta a kupé ajtaját, és közölte, készülődjek, néhány percen belül, valamely pályameghibásodás okán, az utazóközönség átszállásra kényszerül. A hír, noha látszólag készületlenül és kellemetlenül ért, mégsem lepett meg, pontosabban: ott és akkor meglepett, ám ahogy visszatekintek, és mintegy egységbe próbálom foglalni az utazás eseményeit, hézagmentesen illeszkedett a nap szelleme diktálta menetrendbe. Felkászálódtam, megadtam magam az elháríthatatlannak. A következő állomáson busz várakozott; maszatos ablakú, sár verte, vastag, keserű kipufogó benzingőzt eregető, dohogó, krárogó, harákoló, izzadó, szuszogó nagybeteg – magyar busz. A hogylétemről analitikus pontosságú leletet prezentáló szakirodalmat magam mögött hagyva a hátsó ülésre placcoltam. A szorongásom immáron hűséges csendestársként kísért; el nem eresztette volna, fogta a jobbomat, és tenyerébe kezem otthonosan simult.

Elég az elégiából, a poézist – mosott ruhát – hagyd most már másra, szólt a pálinkafátyollal átfutott tekintetű barát. Nem vagyok a tények megszállottja, de lassan olyan dagályossá, egyben lapossá válik a meséd, akárha valamely szappanopera folytatásos sagájának dramaturgiáját követné. Mondd már, mi a búbánatos frászkarika történet veled, ami miatt ezt a délutánt az estével kereszteljük, ne hidd, hogy jobb dolgom nem volna!

Kérlek, válaszolt sértettségét nem leplezően a „Levelek” matadora. Kérlek szépen! Az, amit te búbánatos frászkarikának nevezel, nemes egyszerűséggel az életem, az életem egy napja, szkhüllák és karübdiszek közötti hányattatásom pika-reszkje, ízig-vérig epikus anyag, olyan, amelyre vágysz, amihez váltig ragaszkodsz, levélfolyamod jelentős része, ha nem vennéd észre! De, hogy lásd, kivel van dolgod, rendben, fordulatszámot váltok, amúgy az elbeszélésem tárgyához szükséges követési távolságon nem változtatva gyorsítok, nem rövidítelek meg azzal, hogy hosszú lére ereszkedem. Miután a buszon, ha kényelembe nem is, valahogy azonban elhelyezkedtem, azaz a vonatúthoz képest még szűkösebben, immáron utastársaimmal egy légtérbe kényszerítve fészkelődtem, nos, néhány perc múlva az orromat penetráns bűz csapta meg. A busz fékezett, hátranéztem, a farmotor felől fondor füst csapott fel, a sofőr hátraszólt, mindenki szálljon le. Utastársaimmal elhagytuk hát a fedélzetet, és a kigyulladt jármű mellett figyeltük, amint vezetőnk poroltóval igyekszik csillapítani a motorháztető mögött gonoszul játszadozó lángokat. Kiszegítő busz érkezett kiszvártatva, folytatta a „Levelek” írónoka. Kiszvártatva, ismételte meg a szót. Volt egy lány, akivel, mialatt a vidéki kiszvárosban, csak a kitelepítéshez hasonlítható főiskolai félévemet töltöttem, gyakran zötyögtem együtt Budapest felé, szóval ennek a lánynak ez volt a kedvenc szava: kiszvártatva. Ne, ne vágj közbe, nem akadok most már el sehol, nyílegyenesen robogunk végső célunk felé. Tehát kiszvártatva átszakítjuk a különös kirándulásom végét jelző szalagot.

A vasútállomásnál kapaszkodtam le az autóbusról, az eső ugyanolyan kérelhetetlenül szitált, mint az induláskor. A város, ahol életemben már számtalanszor megfordultam, ázott volt, vizes, ráadásul épp komoly átalakítás, eufemisztikusan: felújítás alatt állt; az utcák és a terek régi burkolata felbontva, az újabb még nem lefektetve. Mindenhol elterelő paravánok útvesztőibe bonyolódtam, vaskos tócsákat kerülgettem, pallókon egyensúlyoztam. A délutánt az alkonytól megkülönböztetni alig lehetett, észrevétlenül és feltartóztathatatlanul, fenyegetően sötétedett. Mint mondtam, sokadszorra voltam itt, az egyik legkedvesebb városomban, baráti telefonszámoknak sem híján, ám ezúttal minden hívásomat kudarc kísérte. Remek embereim nem értek rá, csupán arról biztosítottak, hogy az esti alkalomra mindenképp szabaddá teszik magukat. Amire számítottam, hogy végre jó kezekbe kerülök, csalfa reménynek tűnt; becsapott voltam, és tanácstalan, akár egy kikoszorózott kérő. A nyirkos ájér befúrta magát a gallérom mögé, cipőm pillanatok alatt átnedvesedett, választásaim lehetősége megszámláltatott, úgy döntöttem, a régi táncrend még eligazít, keretbe foglal, összeszed; a legutóbbi látogatásomkor pompás ebédrel és kiváló borokkal kényeztető kocsmát keresem fel. A fent már tárgyazott nehézségeket leküzdve jutottam el céломhoz. Beléptem, a vendégtér teljesen üres volt, a csapszék belső világa a többször felhasznált és kihűlt étolaj fényeiben irizált. Nem volt mit tennem mégsem, leültem, sört rendeltem, cigarettára gyújtottam, a vonatúton helyel-közzel pacifikált szorongásom pedig, nem hinnéd, ismét magára talált, tökéletes fegyverzetben indult rohamra. Az ivóban természetesen zene szólt, pontosabban valamely kereskedelmi rádióból szivárgott a szokásos egyveleg, nyál a hangszórókból, a falon valamely szintén kereskedelmi tévé képei futottak természetesen némán. A túllüggönyök egyenmintái csipkézték a fekete ablaküveget. Aztán nyílt az ajtó, magányos férfi jött, műbőrnek tűnő bőrkabátban, baljában autóstáska, szintén műbőr, nem vitás, kávéért kért, eszpresszót, Sopiánét bontott. Jelenlétében a helyszín egy restihez kezdett hasonlítani, benne két, az utolsó szerelvényekről is lemaradt, utassá immáron nem avanszáló személy, átutazók, akik hajnalig a sorstól kapták ezt a kietlen szabadságot, ezt a bénító kimenőt.

Istenem, miért öklözől, miért versz, miért kínoz, horkant fel a „Levelek” direktora. Miért? Azt ígérted, hogy a fináléban vagyunk, azt, hogy végre értelmet nyer ez a délután, illetve, te jó ég, az este, ehelyett még mindig csak egy kocsmában vagyunk, itt szarakodunk, itt iszod a sörödet, itt cigarettázol. Egészen odáig mész, hogy most már egyenesen azt gondolom, visszaélsz a barátságunk szavatosságával. Nézd, ha a barátságunk forog kockán, akkor el is hallgathatok, húzta meg a vállát a „Levelek” sűgője. Nem, nem, nincs visszaút, ezt az eltöltött időt nem ingyen adtam, vonult hátrébb az egyszemélyes közönség, szeretnék belőle valamit viszontlátni.

A műbőrkabátossal képtelen voltam együtt tovább tartózkodni, fizettem, és a nyakamba vettem a várost, szemeztem a különböző kimérések kirakataival, ám az üresség általánosnak volt mondható, mintha evakuálták volna a lakosságot. Erőim engesztelhetetlenül fogytak, lépéseim iránytalanul szaporodtak, hirtelen megfordult bennem, hogy hagyom az egészséget, hagyom a felolvasást, hagyom a két napja még fergetegesnek ígérkező éjszakát, hagyom a baráti szállást, elcsí-

pem az utolsó járatot, megfutamodok inkább. Ám dűlőre nem juthattam mégsem, mert egyszer csak viharos indulattal lendült mozgásba emésztőrendszerem, a másnaposság biokémiai számláját most látta elérkezettnek benyújtani. A homályos utcák egyikéből a másikába szaporáztam, de ekkor mintha egy másik zónába csöppentem volna; cipőboltok és háztartási üzletek között flippereztem oda-vissza, míg végül, a tényleg utolsó másodpercben beestem valami homályos ki- és belétű sörözőbe, a mosdót tájoló haladtamban a pultnál íziben vendégként viselkedtem, rendeltem tehát, a vizesblokk felé mutató mozgásomat megtorpanásra, hála az égnek, semmi nem készítette. A megkönnyebbülés azonban csak ad hoc, azaz időlegesnek volt mondható, ugyanis a söntés, jóllehet és ezúttal nem néptelenségével szorította meg a torkomat, ellenben a társaság, amely úgymond fogadott, a műbőr autóstáskás rémület pandanjaként elgondolható. Tompa szilvettekbe foglalva remegett öt-hat alak a neoncső proszektórium derűjében. A szoláriumok jutottak eszembe, hetenként csöcsere, új csövek, hát itt nem ez volna a reklám helye, miközben a társaság multságát az jelentette egyedül, hogy, ha jól vettem ki, a Hupikék törpikék című rajzfilmsorozat parányi hőseirez hasonlóították egymást. Az amúgy, más körülmények között, és ezek a körülmények természetesen a belső körülményeket jelentik, a körülményeimet, feltehetőleg nem esett volna nehezemre elmerülni harsány jókedvükben, azonban, talán nem leplek meg, ez nem állt módomban. Az órára néztem, még csak egy órája voltam a városban, a felolvasásig pedig hátra volt másfél. Lehúztam a söröm, az utcán baktattam megint.

Ne, ne húzd fel magad, szúrta közbe a „Levelek” oszlopos szentje. Már csak néhány arasznyira vagyunk a végétől. A „Levelek” konduktora legyintett, oda se neki, mondta, bármire felkészültem, megadtam magam, te győztél.

Jó, innentől dőlj hátra, küld ki a csajodat a büfébe, kvarcolj élesben. A templomban, amelynek nyitott kapuja véletlenül tárult fel előttem, mécsesek jelzőfényei lobogtak. Ez már az én történetem. Illetve, valahol, ki tudja, hol jártam ekkor, egy templomajtónyi, derengő fényt vettem észre. A lépcsőkön a küszöbig mentem, benéztem, halk és gyengéd áhítat fogadott. Semmi egyéb nem történt; álltam. Álltam egy darabig, ne várj ehelyütt semmiféle feloldozást, álltam és megnyugodtam. Elfogott valami nyugalom. Álltam, aztán beléptem, leültem az egyik padba, hűvös volt, mint minden templomban. Nem a templomon van a hangsúly, noha a templomi fények, az olvadó, majd kihűlő faggyú lehelete, az oltárkép barokk ünnepélyessége, a fapadok ropogó csendje mindebből nem kiszűrhető; akkor tehát mégis a templomon van a hangsúly. Nem gondoltam semmire, nem kell, ezt éreztem. Gondolt már engem sok minden. Kocsmai vigadalom, női könny és mosoly, hajnali és éji Duna-part, téli és tavaszi Gellérthegy, balatoni fejelés, baráti szó, anyai leves, apai vállveregetés. Ilyesmik. És persze vonatút is, na, nem a mostani. Most meg ez a templom. Kicsit maradtam. Sokáig maradtam. Fene tudja. Fél óram volt a felolvasásig. Ami aztán ment. Mint a karikacsapás. Volt siker, taps. Nevetés. Kiváló emberek, nemes borok. Nem állítom, hogy ezért meséltem neked napestig, lehet, hogy mindenért. A semmiért.

A busz egy lámpánál állt. Ismeretlen volt a környék, hiszen ebbe a városba eddig mindig vonattal jöttem. Szóval a busz állt, én meg az ablakon át bámész-

ködva kiskocsit húzó lovat látok kőbe faragva, alatta, ebből a távolságból is kiolvasható volt a felirat: A bányalovak emlékére. Most azt hiszem, ezért meséltem neked. Tudd, hogy van ilyen, egy emlékmű a bányalovak tiszteletére. Nem megyek a pulthoz. Te se menj.

A „Levelek” munkatársai ekkor kezet nyújtottak egymásnak. Gyengéd és határozott volt az utolsó pillanat. Az igazgató fejet biccentett, koccintás következett, szokatlan. Szertartásos búcsú – a bányalovak emlékére. A bányalovak emlékére.

Pont. Az ő emlékükre.

Pofon

Az ő lelkivilága ja, és az én lelkivilágom az kit érdekel, azzal törődik valaki, kérdezte a Színész. Mióta együtt dolgoztunk, most először láttam így kiakadni. Lackó tüntetőleg a fülébe igazgatta az ipod fülhallgatóját, a fejét az ablaküvegnek támasztotta, és behunyta a szemét. Barnabőrű, sötét hajú, olaszos srác volt, minden nap másik Panavision feliratú pólót viselt, én meg lenyűgözve néztem, ahogy levegősprayt fúj a kamera pici réseibe, porolgatja, fújkálja az alkatrészeket, és kiabálva felel a naplóvezető lánynak, hogy 2.8-as írisz, mint akinek az élete múlik rajta. Eleredt az eső, épp csak beszálltunk a lestrapált Fiatba a szőlőföldek mellett, néhány csepp árván csillogott a dzsekimen, egymásnak dőltünk a hátsó ülésen a kanyarokban, olyan fáradtak voltunk, hogy szólni se bírtunk. A Színész a bal oldalamon ült, elmélyülten sodorta a cigarettáját, a bukkanóknál leesett az öléből a kupac, az apádfaszát, mondta olyankor, és láthatóbbá váltak az erek a nyakán, én tényleg nem akartam őt bántani, mondta, ez volt a jelenet, ezt kérte a Dani. Recsegett az autós magnó, begyűrte a szalagot, a visszapillantóban láttam az árkokat a szemem alatt, minden nap fáztam és éhes voltam, mióta elkezdtük a forgatást. Sanyó, a kellékes összevissza beszélt, bizonytalanul vezetett, mellette üresen tátongott a tegnap kitépett ülés helye, és a lyukban furcsa csendéletben, óriási, nedves szatyrok zörögtek. Rozoga biciklik támasztották a kocsmá falát, egy-két cigánygyerek kuncsori tekintete kapaszkodott belénk, amikor néha lelassítottunk.

Tündérke, kérd ki a pálinkát, mire odaérek, pont akkor fröccsent a sár a tornacipőmre, amikor ezt a Színész kimondta, bevágtam a kocsiajtót, szaladtam, hogy meglegyen, tudtam, hogy józanra fagyott a zuhanyzós jelenetnél, hagyta, hogy szárazra dörgöljem a hátát a lakókocsiban, védtelen volt, sovány, tartotta a fejét, mint egy beteg ló, mint az idősek, mikor hagyják, hogy megmosdassák őket. A kis panzióban meleg volt, az öltöztető lányok már ott támasztották a pultot, és azon tanakodtak, ki menjen el csokis kekszért a Tescóba, mert annyira megkívánták. Szilvát kértem, azt szerette. Kifizetem, persze, nem kell felírni, mondtam a pultosnak, amikor láttam, hogy elbizonytalanodott.

Hogy áll a film, kérdezte buzgó nyájasan, egy másik univerzumból jött a hangja, akkor vettem észre, hogy a dzsekim ujja is sáros, és a körmeim alatt ott a szőlő földje, mint gyerekkoromban sarazás után. Nemrég még álltam a dombtetőn, meleg volt a föld, láttam a távoli autópályát meg a hőerőművet, és belenevettem a telefonba, amikor megkérdeztem J-től, akarja-e, hogy most azonnal levegyem a ruhámat, és aktot álljak a csipkebokor előtt. A többit elképzelteti onnan messziről, de megcsinálom, esküszöm, mert hívogat a föld, azt a várost is pont ilyen szőlőhegyek határolják ahol én születtem, és ez bujtogat ilyesmire, nem tehetek róla. A csend volt a legjobb a vonal túlsó végén, mennyire gyűlöltem. Me-

séltem neki, hogy küzdök a gyártásvezetővel, aki keserű, kiégett, és mást se mondogat nekünk, csak, hogy bezzeg az én időmben ezért akkora sallert kaptam volna, meg se született még, amikor én már kávéét hordtam a Mensárosnak, most meg ezek a kis nyikhajok jönnek, és nagy a pofájuk, és mikor egyszer már nem bírtam tovább, halkán azt mondtam neki, hogy a magam erejéből kerültem ide, mire ő bíborvörös lett, és az ajkába harapott a szakállában. És minden nap újra kezdte, tiszta csőd volt, a gőgössége az egekig stuffolta a vérnyomását, bármikor esedékes volt egy szívroham, gondoltam, itt fog elpatkolni a szőlőben, mobillal a fülén. A *szőlőben*, amit csak a tévéből látott Kispesten, nekem meg Daninak otthoni táj volt, csak abban nem tudtunk megegyezni soha, hogy a Bükk jobb-e vagy a Mátra. Hiába mondtam J-nek, hogy keresszbe tesz, ahol tud, nem hagyja, hogy rendesen végezzem a munkámat, J. csak hallgatott, és azt mondta, mindent ügyesen csinálsz. Rugdaltam a port, kiszáradt a szám, másnak kéne levetközőnöm, gondoltam, mondjuk Lackónak, aki esténként nekem meséli a szobámban, hány hete nem írt e-mailt a francia barátnője. J. azt mondta, beviszi a feleségét a csípőprotézis-műtétre, és aztán lejön hozzám, nem számít semmi, engem ez éltetett, ezt vártam. Egyre nagyobb lett a zaj, a világosítók a kanalakat csörgették a tányérjuk mellett, hangos nyájként vártuk a vacsorát, beledőltem a zajba, hagytam, hogy körbeöleljen a dohányfüst, mert itt mindenki cigizett rajtam kívül. Fáradt vagy, egy tenyeret éreztem a hátamon, Roli volt, hetykén és kölykösen mint mindig, csak a zöld szeme világított az olajos képéből. Vigyázol a mobilomra, amíg kimegyek vécére, persze, mondtam neki, és tovább bámultam a bárpultra rakott mini focizászlókat. Megérkezett a Színész. Imbolygott, folyt az orra a hidegtől, a kabátujjába dörgölte, a szerep kedvéért fegyelmezettre nyírbált bajusza szomorúként biggyedt lefelé. Megállt a pultnál, művész úr, a szilva, mondta a pincér, és izzadt arcán mosoly villant. Motorzúgást hallottam, honnan a francból jön, néztem körül, de csak a mobil csörgött. Éber Roland telefonja, szóltam bele, én meg a nevelőanyukája vagyok, hallottam egy józan, óvatos hangot. Jó estét kívánok, a fejemmel intettem a pincérnek, hogy nem szállok be az unikumozásba, ne tegyen le elem felespoharat. Roli nem jelentkezett napok óta, már nem tudtam, mi lehet ezzel a gyerekkel, recsegett az anyuka, ne tessék aggódni, nem kell félteni, sokat dolgozik, fáradt, de ügyes nagyon, olyan ügyes, mint az első nap, amikor megnéztük a rendezővel, mondtam neki, és megpihentettem a szemem Lackó kezén, ahogy cigarettára gyújtott az asztal túlsó felén. Kérdőn biccentett, hogy mi van. Elmosolyodtam, mire ő is. Esett itt is, igen, mondtam a nőnek, persze van esőkabát, minden van, igen, túlvagyunk azon a jeleneten, Roli megevett két szöcskét, megcsinálta, egy hős volt, tényleg, mondom majd neki, hogy tetszett telefonálni, viszonhallásra, csókolom. Néztem a barna copfos, kerek mellű jelmeztervezőt velem szemben, ahogy Roli a nyakába csókol, a lány meg elégedetten nyújtózkodik, mint egy jóllakott macska. Valaki kerített közben csokis keksz, azzal etették egymást, én meg átcsúsztattam a telefont az asztalon. Pörkölt volt meg Gundel palacsinta, itt mindig kitétek magukért, jólesett, sokat bírtunk enni így esténként. A pincérek takarították az asztalt, a hangmérnök meg a mikrofonos element aludni, ők voltak a legfegyelmezettebbek, mint a sziaimi ikrek, együtt mozogtak mindenhova. A Színész valahogy közelebb sodródott hozzám, és elem rakott egy pálinkát, olyan nincs, hogy te nem iszol, Tündérke, mondta. Igyak,

kérdeztem, csak egyszer néznél úgy rám, ahogy J-re nézel, nem szóltam semmit, éreztem, hogy ragyog az arcom. Apám korosztályával mindig jól elboldogultam, tizenöt éves koromban, amikor összegyűjtöttem a pénzt egy áhított, alig használt Canon AE 1-esre, boldogan mentem a városi fotóklubba, hogy elbüszkélkedjem vele a sok meglett férfinak, ők meg feltettek az asztal tetejére, úgy néztek rám alulról, mintha kicsi inka hercegnő lennék, csodálták homokóra alakom, a zöld szememben villanó huncut fényt, piros rúzsom, és amikor kis kacajok repültek ki belőlem, már tudtam, hogy kenyérre kentem az egész bagázst. J. is szerette, ahogy nevetek, és mindig azt mondta, a világ összes stábjja a tenyeremből eszik majd, huszonkilenc voltam, és ő kétszer annyi. Egészségünkre, énekelte fennhangon a Színész, a világosítók felröhögtek, és tovább biztatták, lecsaptam az asztalra az üres feles poharat, és elindultam felfelé.

A folyosón találkoztam Almával, így szemüvegben, tréningruhában, nyoma sem volt annak az izzó testű démónnak, akit a kortárs táncelőadásokon láttam. Ez egy állat, Maja, az összes gombot leszakította a ruhámról, nem ezt beszéltük meg a Danival, itt mindenki hülyének néz engem, mondta nekem, és tiszta könny volt a szeme. Dehogysis, Alma, nyugtatgattam, minden rendben volt a jelenettel, szép voltál benne, de nekem fordult fel a gyomrom, és fogalmatok sincs, mit éltem át, sziszegte nekem, reggel is pálinkát akart inni, de aztán nem ivott miattad, feleltem neki, de tudtam, hogy részben igaza van, Lackó mesélte, hogy senki nem volt benn, csak a kamera, mégis erős volt az egész, a Színész nagyot improvizott, törtek a tányérok, zuhantak a poharak, pattantak a gombok, szakadt Alma ruhája. Van a szobámban vízforraló, csinálok egy teát neked, gyere, kérleltem, á, dehogy, mondta, legyintett, és sarkon fordult. Már elmosódtak előttem a betűk, ahogy a diszpót írtam a számítógépen, elképzeltem, ahogy J. majd újra naponta Fraxiparine-t ad be a feleségének trombózis ellen, pedig undorodik fecskendőtől, szagoktól, felnyalja otthon a konyhapadlót, mintha nem lenne pénze bejárónőre, aztán mártír arccal csak délután kettő körül jön be dolgozni. Mindennel magamra hagy, mert így szokta, dolgozom a filmjeiért, míg ő kényelmesen budget-et csinál, és elnézem, ahogy lesüti a szemét mások előtt, amikor együtt megyünk át a menzára a Filmgyár udvarán. Kopogtak. Szabad, mondtam, Dani volt, nálam maradt a jegyzetfüzete, egész nap hűségeseen hordoztam utána, mint Sancho Panza.

Danit bírtam, rengeteget autóztunk együtt a nyáron, kerestük a gyerekeket, próbáltuk a jeleneteket, rögzítettük az improvizációkat. Szerettem a bumfordiságát is, szó nélkül megette a táskából a szendvicseket, és egyszer szereplőválogatáson egy híres színésznő arcába lötyintett egy pohár hideg vizet, hogy *helyzetbe hozza*, utána meg két napig izgult, hogy kérjen elnézést a telefonban.

Végigmentem a diszpókkal a folyosón, mindenkinek becsúszttam az ajtaja alatt, és a kiszüremelő tévézajoktól néhány percre otthon érzetem lett. Nem zuhanycsörgött, dermesztő hideg volt a szobában, éjszaka a szívemig hatolt, előre örültem az ikreknek, hogy nemsokára meg kell velük osztanom a szobát. Elalvás előtt a sarokban megbújó pókot figyeltem a plafonon, és már nem éreztem magam olyan egyedül. Csaholt egy kutya egész éjszaka, elvitte az álmom. Reggel elaludtam, és mire leértem, már majdnem mindenki végzett a reggelivel. Hol van, kérdeztem Almát, amíg bekaptam egy sütit, nem tudom, de nem is érdekel, válaszolta, és sarkon fordult. Te költsd fel, Maja, nekem nem sikerült, egy nőnek

amúgy is jobban örül, hallottam az asztal túlsó végéről a gyártásvezetőt, kaján-ságtól gömbölyödött a hangja, de már mentem is, nem reagáltam. Finoman kopogtam. Semmi válasz. Még egyszer. Artikulátlan hangok, ágyrecsegés, idő van, vár a reggeli, mondtam, megyek Tündérke, hörögte a Színész, és kivágta az ajtót. Nagyon öregnek tűnt, és iszonyú piaszaga volt. Az asztalnál alig evett, de a cigi a szájában lógott. Sokat kellett almát szednem gyerekkoromban, mondta, és elmélázott magában, tudod, Tündérke, jó ropogós almát, a Nyírségben. Már csak négyen voltunk, órá vártunk, hogy megigya a kávé. Roli vidámnak tűnt, és azt mondta, te almát, tudod mikor hiszem, nagy a szád, én 19 évesen jobban meghúztam magam, kíváncsi leszek, meddig leszel ma ilyen vidám, mondta a Színész, és leverte a cigijéről a hamut, a pulóvere a hátára volt terítve, úgy gubbasztott a széken, mint egy beteg madár.

Ültem velük a kocsiban, Roli motorkarosszériáról meg kravmaga edzésekről dumált, be nem állt a szája, a Színész cigiket sodort, a gyártásvezető a következő helyszín tulajdonosaival egyezkedett telefonon, és hatalmas kezét a zörgő Ford Transit kormányán tartotta. Magunk mögött hagytuk a várost, az ég borult volt, esőre állt, úgy éreztem, a Mátra utunkat állja minden lépésnél, beszorít minket, összenyomja az autót, kipréseli belőlünk a levegőt. Melósok várták a buszt a távolsági megállóban, és sötét képpel csavargatták a zsebfelesek kupakját. Nem mosolyogtak, ahogy én sem. Megálltunk a presszónál, mert Roli csokit kért, vettünk neki. Letépte az alufóliát a Sport szeletről, és egyszerre betömte a szájába, közben hülye képeket vágott a Színésznek, aki mindentudóan legyintett. Megérkeztünk a házhoz, bementem a díszletbe, hárman is rendezgették a vetett ágyat, bár az egész kócerájt eredeti felszereléssel vettük ki egy alkoholista házaspártól, itt halt meg a nagymama, és azóta nem nyúltak semmihez, a hengerintás falon Jucika, a tulajdonos nyolcadikos képe lógott, és volt egy nagyon világos étkező is, ami fürdött a fényben, már legelső alkalommal is ideképzelttem a kecskelábú fehér dohányzóasztalkára egy szamovárt, és a *Csereznyéskert* hőseit, ahogy az életükön merengenek. Álldogáltam a kábelek közt, a fiúk készülődtek, hogy vágóképeket vegyenek fel, de már útban voltam a világosítóknak, kimentem a jelmezes-sminkes lakókocsihoz, egyszerre szemerkélt az eső, meg sütött a nap, a Színész Panadolt vett be sörrel, mert nagyon fáj a dereka már a reggelineél is. Tündérke, fog ez hatni, kérdezte tőlem, és pislogott rám a papírpothár mögül, bevennék még egyet. Nyugodt volt, bölcsen egykedvű, Rolit szétvette az energia, arrébb kerekezett a kellékbiciklivel, közben széles képpel vigyorgva nekem integetett, a Színész bevette a második tablettát is, és kért még egy sört a büféből. Szóljatok ennek a gyerekeknek, fordult felém, vészjósó volt a hangja, vihar előtti ágremegéshez hasonló. Intettem Rolinak, mire nagy dérral-dúrral lefékezett előttünk a bicajjal, szállt a por, mint a cowboyfilmekben. Egyszer mondom el, jól figyelj, mondta neki a Színész. Az apád vagyok, de gyűlölsz engem, mert sitten voltam, amíg nagy szükséged lett volna rám, anyád meghalt, a nagynénéd nevelt, aki tetszik neked, és aki az én nőm lesz, amikor kijövök a börtönből. Úgy érzed, mindentől megfosztalak, olyanon akarsz bosszút állni, aki fontos nekem, ezért is rakod az ágyneműbe azt a békát, amikor lefekszünk aludni a nagynénéddel, én megtalálom, és akkor kapod a pofont. Érted, kérdezte, és rezzenéstelen arccal belekortyolt a sörébe. Én is olvastam a forgatókönyvet, mond-

ta Roli. Jó, folytatta a Színész. A pofon igazi lesz, igazából adom, nem tudom másképp, és fontos is, hogy ne ess ki a szerepedből, de nem lesz nagy, ne izgulj. Nem fogjuk sokat csinálni, leginkább csak egyszer, lesz ereje, hidd el. Van még valami, kérdezte Roli, és elsötétedett az arca, nincs, mondta a Színész, és felállt a padról. Király, mondta Roli, kiköpött a füre, és bement a sminkbe.

Alma sértődött arccal itta a kávéját a büfékocsinál, de amikor meglátott, egy kicsit megenyhültek a vonásai, és intett, hogy menjek oda. Fürdőköpeny volt rajta, alatta a jelenetben játszó hálóing. Sejtettem, hogy Skorpió vagy, mondta nekem, és barátságosan végigmért, én is az vagyok. Dani kiabálta a nevem, nem vette észre, hogy csak egy méterre vagyok, a tornacipőjét fűzte be, fel se nézett, úgy kérdezte tőlem, hogy Roli benn van-e már a sminkben, és, hogy hívjam fel az ikreket, hogy előbbre kerül a jelenetük, szóval jöjjenek már holnap este. Arrébb mentem, és telefonáltam, J. még nem jelentkezett, ugrált a gymrom. Most érnek be a kórházba, most beszélnek a semmiről, most lép ki a levegőre, és gombolja ki a legfelső gombot az ingén. Kapart a torkom, a büfépultra rakott vízes-poharakból elvettem egyet, és elindultam vissza a házhoz. Gyerekek sétáltak át a lakókocsikkal meg aggregátorokkal eltorlaszolt kis falusi utcán, és kíváncsian bámultak ránk, a naplóvezető lány visszajött a pisilésből, a kertek végébe kellett menni, wc-t nem béreltünk. Bemondták a rádióba, hogy mindenki a helyére, idegesített ez a jelenet, ezért tisztes távolságból megálltam a bejáratnál, amikor azt kiabálták, hogy próba lesz meg csendet kérünk. A küszöbnél nagy befőttes üvegben barna varangyok ücsörögtek, és süttették a hasukat a gyenge napsugarakkal. Kis szöszölés után hallottam, hogy csend lesz, aztán elbődül a Színész, és azt mondja, mi az isten ez, Alma sikít, csattan egy tenyér, dulakodnak egy darabig, aztán Dani azt mondja, hogy jó, és felmorajlik a stáb. Sanyó kijött egy pótbékáért, a másik rosszkedvű, mondta nekem, és rám kacsintott. Felvétel lesz, élesben a pofon, kiabálta az első asszisztens, az eső megint szemerkélni kezdett. Bementem, és megálltam a monitor előtt, Dani fején ott volt a füles, és marhára izgatottnak tűnt. Intett, hogy maradjak mellette, ez nem esett jól, feszültté tett ez a csattogás, mert pszichodramán nem igazi a pofon, mégis alig bírok ülni a széken, olyan, mintha nekem adnák, mikor nézem, ahogy csinálják, az én arcom ég. Lackó letörölte a csapót, az operatőr feljebb tolta az orrán a szemüvegét. Roli figyelmeztetett volt, de láttam, hogy ideges, a Színész megfiatalodott, most is ragyogott, mint mindannyiszor, amikor izzott a kamera, ő már csak ilyen volt, életre kelt az objektív előtt, hetvennyolc film, az hetvennyolc film, Tündérke. Sanyó eligazgatta a második varangyot az ágyneműben, Alma haját spriccelős flakonból vízesték. Mehetünk, mondta az asszisztens, elindult a hang, Lackó csapott, Dani finoman azt mondta, hogy tessék. Alma sikított egyet, a Színész felemelte a paplant, a béka ugrándozott az ágynemű buckáin, mi az Isten ez, kirontott a hálószozából, ment vele a kamera Roli szobájába, Roli olyan volt mint aki most fog ugrani, a Színész pedig akkor lekevert neki egy pofont. Jó nagyot csattant. Dani megugrott a monitor előtt, a kávéja a farmerjára fröccsent a bögréjéből, a telefonom zümmögött egyet, J. azt írta, mégsem jön le meglátogatni. Összeroppantottam a papírpoharam, a meglangyosodott víz kibuggyant a réseken, és befolyt a csuklómig. A monitorról úgy tűnt, rengeteg erő volt abban a mozdulatban, mert elsodorta Rolit, és beesett az ágyba. Égett az arcom. Ennyi, mondta Dani, és visz-

szanézte a felvételt. Roli kiment a díszletből a levegőre, zaklatott volt, és sírt. A Színész utána ment, láttam, hogy Dani is ott van már, arrébb veregették Roli vállát, ő meg állt, zsebre tett kézzel, és rázkódtak a vállai, hüppögött, mint egy gyerek. Eszembe jutott, hogy én akkor sírtam így, mikor anya egyszer megsértődött rám, elhajtott a Ladával, és otthagytott a négyemeletesünk előtt, az út szélén, pedig valamit akkor nagyon meg kellett volna vele beszélnem. Én is ugyanígy hüppögtem, tisztára kifulladtam, olyan ritkán sírtam tizenévesen, nem tudtam, hogy kell. Kisétáltam az utcára, kicsit sütött a nap, és a büfétrailer mellett pont akkor esett el Jucika a biciklivel, már totálkáros volt, valahányszor befejezte a műszakot a Tescóban, kijött hozzánk, fontosnak érezte magát, hogy mozifilm készül az elhagyatott házában. Láttam, hogy a gyártásvezető felsegíti, és segít leporolni a nadrágját. Kis egérszemeivel Jucika csak pislogott, és intett a férjének, aki még nála is részegebb volt, hogy jöjjön utána, bizonytalanul zörögtek a biciklik, ahogy egyre távolodtak rajtuk. Nekem már nem volt kedvem semmihez, és arra gondoltam, hogy elmondom majd Rolinak, hogy nem ő kapta a pofont, és ha fáj is, estére el fog múlni. Húsz perc múlva minden folytatódott, keményen hajtottunk egész nap, és utolértük magunkat az elmaradt jelenetekkel. J. már nem üzent többet. Almát még a forgatásról elvitte a vőlegénye, a Színész hazafelé nem szólt semmit a kocsiban, tekergette a cigiket, Roli az ablaknak fordult, és magára húzta a kapucniját, láttam a horzsolt bütykű öklét, ahogy dacosan szorít benne valamit, nem jöttem rá, mi az. Este a világosítók megint ugyanúgy üvöltöztek és ittak a vacsoránál, ahogy eddig is, a kerek mellű jelmeztervező bement a Tescóba fehér pólóért, Lackó diszkóba készült az öltöztető csajokkal. Nem ettem egy falatot sem. Roli a szobájában van, kérdeztem a gyártásvezetőt, majd kiheveri, Majácska, mondta nekem, és az arcomba fújta a füstöt. Felmentem, és bekopogtam hozzá. Csend volt. Bementem, háttal feküdt az ajtónak cipőstül az ágyban, megszólítottam, de nem válaszolt, csak jobban összegömbölyödött. Roli, le kell szarni, nincs semmi baj, mondtam neki. A tévén hangtalanul ugrándoztak a rajzfilmfigurák, színes lett tőlük az ágynemű, megint ugatott az udvaron az áloműző kutya. Levettem a dzsekimet, kifűztem a tornacipőm, és bebújtam mellé az ágyba. Egészen szorosan a hátához lapultam, a testem felvette az ő testének vonalát. J. nem jön érted, kérdezte még mindig háttal, olyan szomorú lettem erre, nem feleltem neki, de éreztem, hogy meleg könnyek folynak a nyakamba. Felém fordult, simogatta az arcom, a fejünket egymásnak döntöttük, a kezemmel kitapintottam a csuklóján lévő bőrkarkötő rovátkáit, ezt viselte a filmben, ezt szorongatta a kocsiban. Vettük a levegőt lassan, olyan volt, mintha zacskóba lélegeznénk, és szép lassan engedne az abroncs szorítása, mert én abroncsban voltam, és úgy szerettem volna máshol lenni, Rolit is vittem volna magammal, hogy megóvjam ettől, és Sportszeletet tömjek a szájába, üljek vele a bicikli hátsó ülésén, és még a pofon előtt kikarikázzunk a helyszínről, az egész forgatásról, a világból. Félálomban voltam, megrázkódtam, aztán felültem, a tévében már csak akvárium ment színes halakkal. Reggel a vállunkra sütött a nap, és nyirkos volt a testem a pulóver alatt. Aznap szünnapunk volt.

Határtéridő

*Két korszak közt határtéridő.
Senkiföldje: vasárnapvidék.
Sem az sem ez nincs; se már se még.
Minden lehet. Semmi se bújt elő.*

*Tegnap béke – holnap itt a front.
Férfikornyárra ősz fegyverei.
A felelet a kérdést keresi.
Ami volt nem lesz. Ami lesz nem volt.*

*Világot vág ketté ez a nap.
Ég s föld közt láthatatlan levegő.
Minden e semmiből tör elő.
Teremtő mozdulatlan akarat.*

Szirénjeid

*„Gyűjtsd össze a vádakat! Ne feledd,
mennyire fáj egy tálca hideg csörrenése is,
ha az ejti el, akitől figyelmet és valami
szeretetéfényt vársz. Ne feledd, hogyan változik
üveggé az arcod egy elmaradt érintés miatt,
és hogyan épülnek föl benned egyetlen perc alatt
a ridegség megdönthetetlen tornyai. És ne feledd
a fanatikus közönyt sem! Ezek tanítottak meglátni
a sötétet annak a szemében, aki minden tavasszal
színeket fest a terméketlen égre, és gazdaggá teszi
a szívet. Mint egy öreg, mohos palack, zárd el
ezt a sötétet, hisz önmagának senki sem lehet méhe.
Az ablak előtt, látod, levelek mozognak,
de a mozgás hangtalan. Partot így te is csak belül
találhatsz.” Laknak ott szirének, búzavirágkék
szoknyát viselnek, illatos selymeket, tarka blúzt,
és ezt súgják a füledbe. „Mi vagyunk a férfiak.
Ha követesz minket, megismered ölelésünket,
előbb gyermekké, aztán nővé változol.” Dúdolják:
lingam, lingam, lingam. Partjuk pusztá, nem marad
meg rajta semmi növény. Mégis követned kell őket.
A szenvedélyeket, amelyek magányossá tesznek,
vissza kell adni birodalmuknak. De hűséged ne legyen
eggyel több csalás! Szirénjeid csak addig tartanak
fogva, míg szólítod őket. Csábításuk hazavezet.*

Égtájak

Miért menekülnénk egymás elől? Itt minden esténk négy lámpabúra alatt telhet. Velük tiszteljük az égtájakat. Iránytűnk nincs. Nem az ösztön, nem a szív, nem az ész írja nekünk a szabályokat. Világítani ezért is kell: szemünkben vakság érik.

Ha az üvegbuborékokban megszakad a szál, és koromszínű lesz a foglalat, az égőket mégsem sietünk kicserélni. Aki belül örökké csak lohol maga után, szólítva sötét árnyakat, hamar megszereti a félhomályt, és nem sürgeti a behelyettesítéseket.

Nem hisz minden tükörszemnek, amely rátalál. A naptárban gyakran visszalapoz. Most március van, nemrég havazott. Az ablak mögött délben már felforrósodik a bőr. Az ágak és a gallyak térképe akár az utcáké. A város az elalvókat sem bocsátja el.

Reggel letölti a friss adatokat, és aki a kapun kilép, rögtön elragadják az arcok fényes csalásai. Éhesen figyel, lemásol minden testüzenetet, estére mégsem marad belőlük más, mint a búcsút intő fehér kéz, a képernyőn vibráló mosoly.

És amit magunk elől így letakarhatunk, amit már nézniünk se kell e folytonos zajlásban, ami körülöttünk zajt sem üt, ha a sötét leszáll, az köt bennünket: magunkhoz, egymáshoz? Hogy belőlünk már senki sem születik, és ha hátranéziünk, nyomunkból mindenki elmarad.

fekete

délután a fekete lány elájult.
 azt az üres babakocsit tologatta,
 mint mindig tanulás után,
 amikor hirtelen rosszul lett.
 mentő jött érte, szirénázva.
 volt, aki először látott ilyet,
 és volt, aki rögtön
 halálos betegségeket diagnosztizált,
 pedig mindenki tudja,
 hogy a nagyobb fiúk mit szoktak vele csinálni
 a hátsó udvarban.
 de azt még jobban tudjuk,
 hogy erről nem szabad beszélni.

egyszer élém állt, és
 „rongybaba!” – kezdte,
 de volt a hangjában valami bizonytalanság,
 mint a lépésben,
 amitől megbillen egy csatornafedél;
 és remegett –
 kerítés rácsain végighúzott kéz
 a rátámadó kutyaugatás után.
 aztán azt mondta, „mindegy”,
 és ott hagyott,
 és örültem, hogy nem kell megtudnom semmit.
 itt a lepedőkből
 már így is alig tudják kimosni az ébredéseket,
 a függönyökből a téli napfényt,
 és több félelem már nem fér az ágyak alá.

egy folyó menti tanyán született,
 olyan területen, ahol áradás idején
 átvághatják a gátat.
 egy olyan házban, amit arra jelöltek ki,
 hogy elpusztuljon,
 ha ezzel mások otthonát még megmenthetik.
 egy helyen, ami egyszóval feláldozhatóbb.
 és már mi is megtanultunk így élni:
 ha valamiről le kell mondanunk, akkor az ő lesz.

VÁLSÁGBAN

Lengyel napló, 1983 – I. rész

(1983 nyarán a két írószövetség közötti egyezmény keretében utaztam Lengyelországba. Az eseményeket és benyomásaimat – legfőljebb négy-öt napos késéssel – egy kisméretű, spirál jegyzetfüzetben rögzítettem. A helyzet – a Solidarność szakszervezeti mozgalom erőszakos elfojtása és illegalitásba kényszerítése, a fennálló rendkívüli állapot [„hadiállapot”] – általános paranoiája alól nyilván én sem vonhattam ki magam, így bizonyos, hogy nem egy benyomásom vagy következtetésem téves, esetleg méltánytalan vagy igazságtalan. Mégsem retusáltam utólag az akkori képet – a szöveget érdemi változtatás nélkül, némileg stilizálva adom közre.)

1983. június 27. Hétfő

Egy óra alatt Varsóban vagyok a repülőgéppel (LOT). A reptéren másfél órás sort állok az útlelvizsgálatnál – nagyon hosszú listán ellenőrzik az érkezők nevét. Barbara Wołosiuk vár rám, cseh és francia műfordító, őt küldték elélem.

A buszon érdeklődik, kiket fordítottam eddig; Barańczaknak megörül. Óvatos maradok, igyekszem hallgatni inkább, nézegetem az utcát; nem sokat változott, mondom neki. A Krakowskie Przedmieścién két helyen virágkeresztet látok.¹ Itt, az Írószövetség épületében lévő vendégszobában szállásolnak el. A manzárd egyik ablaka a Krakowskie Przedmieściére, a másik a Vártérre, a Zsigmond-oszlopra néz. Barbarának fogalma sincs, mi legyen velem; csupán annyi instrukciót kapott, hogy kíséren engem ide. Talán reggel menjek be a minisztériumba, keressem Irena Jeloneket (ő az, akit Hárs Gábor² a figyelmembe ajánlott) vagy Krystyna Horstot. Barbara mondja azt is, hogy néhány nappal ezelőtt meghalt Białoszewski.³ Elsorolja az év halottait. Sok.

Június 28. Kedd

Elátkozott nap. Mivel semmi enivalóm nem volt, pénzem pedig nincsen addig, amíg meg nem kapom az ösztöndíjamat, este és reggel két részletben megettem az egyik magammal hozott Tibi csokoládét. Fél kilenc körül bementem a minisztériumba. Körülbelül kilencig vártam Krystyna Horstot a folyosón. Amikor megérkezett végre, még egy ideig a saját dolgait intézgette, futkosott, csevegett, aztán nagyon közönyösen, kapkodva és

¹ Eredetileg a hadiállapot bevezetésekor lezajlott összecsapások áldozatainak emlékére raktak össze virágokból, mécsesekből, politikai plakátokból és hirdetményekből hatalmas, 20-30 méter hosszú keresztet a járdán a városok több helyén. A Krakowskie Przedmieście egyik keresztje emlékezetem szerint a vizitánsok templománál, a másik a Szent Anna templom árkádjai alatt volt.

² A Kulturális Minisztérium külügyi referense (osztályvezetője?). 1995–1998 között a Magyar Köztársaság lengyelországi nagykövete, majd Budapest nyolcadik kerületének országgyűlési képviselője.

³ Miron Białoszewski (1922–1983) lengyel költő, prózaíró, színpadi szerző és színész. Művei magyarul: *Micsoda szerencse*, 1974, *Napraforgók ünnepe*, 1973, *Infarktus*, 1980.

szakszerűen intézte az én ügyemet is. Kaptam két igazolást arról, hogy ösztöndíjként vagyok itt, az egyiket rendőri igazoltatás esetére, a másikat, ha színházba akarnék menni. Aztán tíz órára visszarendelt, mondván, hogy akkor nyit csak a pénztár. Még mindig nem ettem semmit. Visszarohantam⁴ a szállásomra, felhívtam Renardot, és megbeszéltem vele, hogy tizenegy körül kimegyek az intézetbe.⁵

Végre tízkor megkaptam az ösztöndíjamat – 18 480 zlotyt –, azonkívül egyhavi hús-, cukor- és lisztjegyet. Horst megkért, hogy tizenkettőre menjek be újra, Pani Barbara Wiechno⁶ akkor méltóztatik fogadni, és végre – amit Horsttal hiába próbáltam – vele megbeszélhetem, hogy mikor megyek Krakóba. Hogyhogy mikor, mondom – hát holnap! Ezt nem nagyon hiszi, de hát majd meglátjuk, mondja, és utamra bocsájt. Menjek még egyszer vissza hozzá is, ma, vagy – inkább holnap. Nem vitakozom.

Futás ki az intézetbe – gyorsan elmesélem Renardnak, hogy állást változtattam, mielőtt az egész labort végigmutogatná, amire most akkor se volna időm, ha érdekelne. Megegyezőnk, hogy délután kimegyek hozzá, aztán futás vissza Wiechno asszonysághoz. A csokoládén kívül tegnap délután óta semmit sem ettem, most a Bristol szálló cukrászdájában veszek valami bizalomgerjesztő süteményt – kiderül, hogy hússal van töltve, valami hasé-féle, darabja 29 zloty, három darabtól nem nagyon lakom jól. Sikerül elkészítenem, Wiechno tehát jócskán megvárta. Mert ő addigra már megint kint van a városban. Valami virággal jön vissza; én már a szobájában ülök, mert a szomszéd hölgy udvariasan betessékelt, és biztatott, hogy ha van telefonálni valóm, intézzem addig nyugodtan. Barbara asszony jól beszél magyarul, eleinte nagyon barátságos, aztán, amint Krakó szóba kerül, egyre idegesebb, pontosabban sértődöttebb lesz. Úgy tesz, mintha nem látta volna soha a munkatervemet; a Varsóban rám váró – és személyesen általa összeállított – program előnyeit eseteli, közben pedig „úgy tudja”, hogy Adammal⁷ akarok találkozni. Sajnos, fáradt és éhes vagyok, tompán fog az agyam, és először sikerül beugratnia – elhiszem neki, hogy Adamot beírtam a munkatervembe. Próbálok azzal védekezni, hogy lám, milyen tájékozatlan vagyok, mennyire *nem* a politikai érdekel: azt se tudtam, hogy Adam nincs Lengyelországban. (Valóban nem tudtam; az utolsó levelét tavaly ősszel kaptam meg, akkor még jócskán Krakóban ült, útlevel nélkül.) Csak később, már a szálláson jut majd eszembe, hogy Adam neve csak a műfordítói önéletrajzomban szerepelt. Sikeres provokáció; Basia asszonyt klimaxos hisztérikáknak hinni nagy könnyelműség tehát! Mondom neki, hogy engem nem a politika érdekel, hanem az irodalom. Arról én nem tehetek, hogy a legjobb írókat ők nem szívesen mutogatnák nekem... Egyre hosszabbakat

⁴ A Kulturális Minisztérium klasszicista épülete, a Potocki-palota is a Krakowskie Przedmieścién található. Egyébként a külvárosok kivételével mindenholá gyalog mentem, mert a buszok kiszámíthatatlanul jártak.

⁵ Még orvostanhallgató koromban töltöttem két hónapot ösztöndíjjal Varsóban, a Marcell Nenckiről (1847–1901, biokémikus) elnevezett Kísérleti Biológiai Intézet Jerzy Konorski vezette Neurofiziológiai Laboratóriumában. Ott dolgoztam együtt Renarddal. Barátok lettünk, és ez a barátság azután is megmaradt, hogy kutatóból irodalmárrá vedtettem át.

⁶ 1972–1976 között a budapesti Lengyel Kulturális Intézet igazgatóhelyettese, 1983–87 között Lengyelország budapesti nagykövetségének első titkára, 1997–2001 között a Lengyel Kulturális Intézet igazgatója. 2007 óta nyugdíjas. 2001-ben Pro Cultura Hungarica díjat kapott. 2012-ben Szócs Gézától átvette a Magyar Köztársaság Érdemrend Lovagkeresztjét.

⁷ Adam Zagajewski (1945) költő, esszéista, az ún. „új hullám” (Nowa Fala) nemzedék tagja, a Teraz költőcsoport egyik alapítója. Először 1977-ben találkoztam vele Krakóban, többször fordítottam a verseit, kisebb megszakításokkal folyamatosan kapcsolatban voltunk. 1982-ben emigrált Franciaországba. 1989-ben vagy ’90-ben egyszer Párizsban is találkoztunk. 2002 óta ismét Krakóban él.

hallgatunk. Végül sóhajtva megjegyzi, hogy úgysem tudunk megegyezni. Menjek hát Horsthoz, és intézzem el a krakkói szállásomat, ez már nem órá tartozik – ő a varsói programot szervezte nekem, azon túl semmi dolga velem. Horst nincs. A folyosón felfedez Irena Jelonek, akit még nem ismerek, de Hárstól, úgy látszik, tud az érkezésemről. Nagyon kedves és segítőkész, azonnal telefonálgatni kezd, és fizetendő-szobát rendel nekem Krakkóban. Ekkor megjelenik (utánam jött) Wiechno asszony, és megkér, hogy hívjam fel föltétlenül és most azonnal Szabó Andrászt a magyar nagykövetségen. Idegesen és kifejezetten udvariatlanul bánik velem. Miközben a telefonnal bajlódom, félrevonja Irena asszonyt. Volt ideje Szabót riasztani, mióta eljöttem az ő szobájából. Szabó mindjárt berendel magához. Gondolatmenete körülbelül a következő: író vagyok; az írók mind politizálnak; a lengyelek kényes helyzetben vannak; a beavatkozás legkisebb látszata is nagyon kínos lehet; azt is meg kell értenünk, hogy akit ők most politikai szükségéből rossz íróknak tartanak, azt mi nem tüntethetjük ki a figyelmünkkel. Ezt nem fogadom el, keményen ellenkezem; azt azért megígérem, hogy a lehetőségek szerint akceptálni fogom a hivatalos kívánságokat; de természetesen nem a minisztérium értékítélete szerint fogom kiválasztani, kivel akarok találkozni. Nagyon udvarias végig, de ekkor – alig burkoltan – megfenyeget. Név nélkül felemlíti a Magyar Bálint-ügyet,⁸ mondván, hogy megvannak azok az információs csatornák, amelyek rám nézve igen súlyos eredménnyel is működhetnek. Nevetve azt válaszolom, hogy hiszen nem vagyok összeesküvő. Nem részletezem, felteszem, hogy ismeri az adataimat, de hát valóban abszurd ötlet tizenkét éves párttagságom, szerkesztőségi „integráltságom” ellenére ilyen gyanakvással kezelni engem. De ezeket valahogy nincs képem most előhozni. Ő ellenben azt válaszolja, hogy „sohasem tudhatom”, mikor keveredem itt valami olyasmibe, ami nagyon kínos lehet számomra. Ekkor, elég logikusan, megkérem, hogy tájékoztasson: kikkel nem volna jó találkoznom? Ez elől kitér, elég logikátlanul, mondván, hogy arra itt úgyis egykettőre rájövök. De hát miből? Ezt megint nem kérdezem meg tőle, értelmetlen kötözködés volna már csak. Megegyeztünk, megijesztett – csak ennyi volt a dolga. Legalábbis ő így értelmezi a feladatot. Mivel Gabi Krakkóban van,⁹ és fogalma sincs, mi van velem – hiszen úgy tudtuk, hogy csak néhány hivatalos ügyet kell Varsóban elintéznem, aztán megyek én is –, tanácsot kérek tőle, mit tegyek. Azt javasolja, hogy menjek le Gabiért, aztán jöjjenek vissza, és töltsünk itt egy hetet (ez már Wiechnóval egyeztetett kompromisszum lehet). Mintegy vizsonzásul megígéri, hogy felhívja Basia asszony főnökét, és tájékoztatja arról, milyen zúrt okozott a beosztottja azzal, hogy a munkatervem elfogadása után (hiszen abban világosan benne van, hogy az *első* három hetet töltöttem Krakkóban) csak itt, Varsóban hozta tudtomra a programváltozást. Négy körül jövök el. Hirtelen eszembe villan, hogy a címes füzetet bent felejtettem a minisztériumban, Irena asszony asztalán, miután Szabónak telefonáltam.¹⁰ Rohanás oda. Szerencsére – bár mindenki elment már – éppen takarítanak, az iroda ajtaja nyitva van, és ott a füzet.

Hazamegyek a Renardnak szánt csokoládéért és szalámiért, aztán ki Ochotába. Az Ikar bárban végre (öt óra) eszem valamit: paradicsomlevest és gulaszt, nyolcvan zlotyért.

⁸ Magyar Bálintot, miután kapcsolatba lépett a Solidarność Mazowsze néhány vezetőjével, 1981-ben kiutasították Lengyelországból, majd itthon állásából is elbocsátották.

⁹ Valójában csak Krakkóba akartunk menni, tudván, hogy az ottani irodalmi szcenát még nem kontrollálja a Jaruzelski-rezsim. Gabi, a feleségem ezért egyenesen oda utazott vonattal; én csak az ösztöndíjat felvenni mentem Varsóba, meg mert oda váltották a repülőjegyemet.

¹⁰ Ha a füzet illetéktelen kezekbe kerül, szépen dekonspirálódtnak volna, mert számos olyan író és aktivista telefonszámát tartalmazta, akik nemrég szabadultak az internálótáborokból, vagy kapcsolatot biztosítottak még illegáltságban lévő személyekhez.

Nagy dumálás Renarddal este 11-ig; a lengyel politikai reflexek kelet-európaiságáról győzködöm (történelmi objektivációk megszemélyesítése, a politika mint emelő, a szerves munka¹¹ elhanyagolása, érzelmi infantilizmus, végletek állítása gondolkodás és mérlegelés helyett stb.). Hazafelé megveszem a jegyet a krakkói személyre 188 zlotyért, aztán gyalog haza, végig a Nowy Światon.

Június 29. Szerda

Egész éjszaka nem aludtam. Szorongtam és féltém; részben Gabi miatt, aki egyedül van Krakkóban, nem ismeri a nyelvet, nem ismeri a helyzetet, és ráadásul – az én hatásomra – lelkes lengyelbarát; részben a napközben velem történtek miatt, a gyanakvás, rosszhiszeműség és ellenszenv miatt, amivel találkoztam. Hat körül elaludtam. Hat körül elaludtam, a portásné ébresztett fel. Családostul ugyanezen a szinten lakik, és éjszaka a kilincsére tűztem egy cédulát, amiben megkértem, hogy keltsen föl. Kedves tőle, hogy megtette. Krakkóig hét órába telik az út személyvonaton. Gabival úgy beszéltük meg, hogy délután hét és nyolc között találkozunk a Mickiewicz-szobornál. Addig ténfergek a városban, fényképezem a Posztócsarnokot, ebédelek. Jön Gabi. Két éjszakát Julianéknál¹² töltött, nem igazán barátságos légkörben. Julian nehezményezte, hogy nem írtam meg neki előre, hogy jövök; amúgy is nehezen felengedő természet, most pedig – mint később magam is tapasztaltam – különösen óvatos, szinte gyanakvó. Julianék ma este utaznak Zakopanéba, így kitétték Gabit. Mire találkoztunk, addigra már sikerült foglalnia egy szobát a turistaszállóban, jó drágán, fejenként több mint 800 zlotyért. Azért barátságos váltak el, Julian adott neki egy kis fotóalbumot Krakkóról, Alicja meg egy olcsó, de nagyon ízléses klipszet. Julian – miért, miért nem, angol nyelven – hagyott nekem egy levelet, miszerint 9-én otthon lesz (bejön vizsgáztatni), akkor keressen meg.

A Posztócsarnokból felhívom Waclaw urat.¹³ Már tud rólam, megkapta Cs.¹⁴ levelét, nagyon precízen elmagyarázta, hogyan jutunk el hozzá; hiába mondtam, hogy megvan a cím, és nagyon jó térképünk van, nem engedett a huszonegyből. Egyébként rögtön magyarrá váltott – és végig magyarul beszélt velem, míg nála voltunk –, ami nem volt nagyon szerencsés. Noha jól, egészen enyhe akcentussal beszél, sokkal nehezebben értett magyarul, mint én lengyelül; én még ráadásul elég fáradt és kialvatlan is voltam – ezért

¹¹ A szerves munka – *praca organiczna* – a lengyel pozitívizmus jellegzetes fogalma. Lényege az, hogy a társadalom felemelkedését nem (kizárólag) politikai harccal, hanem gazdasági-intézményi szövetének erősítésével, fejlesztésével kell előmozdítani. A fogalmat Deziderij Chłapowski vezette be 1815-ben. A nyolcvanas években magam is szívesen hivatkoztam rá a politikát fetisizálókkal szemben. '89-ben úgy tűnt, hogy nem volt igazam. Aztán meg kiderült, hogy igen.

¹² Julian Kornhauser (1946) költő, műfordító, szlavista. A Teraz költőcsoport másik alapítója. A délszláv irodalmak fordítója és professzora a Jagelló Egyetemen. Őt is 1977 óta ismerem, több versét lefordítottam. Zagajewskival egy házban laktak Krakkóban a Chrobry utcában.

¹³ Waclaw Felczak (1916–1993) történész, akkoriban a Jagelló Egyetem docense. Lengyelország német megszállása idején a londoni emigráns kormány futárjaként működött, egy ideig Magyarországon az ide menekült lengyel katonák Nyugatra juttatását szervezte. 1945 után továbbra is a londoni kormány és a hazai ellenállás összekötőjeként tevékenykedett. Egyik illegális határátlépése során elfogták Csehszlovákiában, és kiadták Lengyelországnak, ahol először halálra ítélték, majd ítéletét életfogytiglanra változtatták. 1956-ban szabadult. Professzori kinevezését még 1975-ben is megakadályozták. 1987-ben vendégtanárként az Eötvös Kollégiumban tanított. 1993-ban, már súlyos betegen lett a Jagelló Egyetem professzora.

¹⁴ Kiss Gy. Csaba. Tőle és Kovács Istvántól első lengyelországi utazásaimhoz felbecsülhetetlen értékű tanácsokat és segítséget kaptam. Az ő lelkükön szárad, hogy botcsinálta polonista lettem. Bizonyos neveket óvatosságból megváltoztattam vagy rövidítéssel jelöltem, számítva arra, hogy írásaimnak nem várt olvasói akadhatnak a „sárga” írószövegség épületében.

aztán nagyon nehezen, akadozva folyt a társalgás. Ehhez az is hozzájárult, hogy Cs. mint barátját mutatott be, de ő ezen kívül semmit sem tudott rólam – és ez csak a végén derült ki. A helyzetet illetően nagyon derűsen nyilatkozott – a válság „nem számít”, a represszió „nem számít”, amint az sem, hogy nem látszik az alagút vége. Szerinte az ellenállás még sok-sok évig eltarthat. Mint amikor valaki a veszett fejsze után hajítja a nyelét, mondván, derűsen, hogy ez már úgysem ér semmit. Később sütjük ki Gabival, hogy magabiztossága azé az emberé, aki jóval keményebb helyzeteket élt már át, mint amilyen most a legrosszabb esetben is várhat rá. Nincs-e benne az egész nép örülettel határos eltökéltségében és elszántságában *ugyanaz* a történelmi optimizmus?

Megkapom tőle, dedikálva, Magyarország általa írt, most másodszor kiadott népszerű történelmét a honfoglalástól szinte napjainkig. Körülbelül kétórás beszélgetésünk végére szinte teljesen felenged; szívesen elvinne a *Tygodnik Powszechny* szerkesztőségébe is, ha nem kellene másnap visszautaznom Varsóba. Megkapom tőle Maciej¹⁵ varsói címét. Pistának és Csabának is küld általam egy-egy példányt a könyvből. Főz nekünk egy teát. Mondom, hogy nem akarjuk sokáig zavarni, kedvesen és őszintén marasztal minket. Unszol, hogy ha visszajövünk Krakkóba, és egyáltalán, ha erre járunk, keressük meg. Mintegy bizonyítékul megmutatja Pista itteni „dolgozósobáját”; sajnálkozik, hogy Gabi nem őhozzá jött aludni. Előhozza keresztlány (Pistáék kislánya) fényképét is. Sajnálkozik, hogy nem tud eljutni Magyarországra. Vagy rokoni meghívás kell hozzá, vagy hivatalos, kötelező forintbevéltás. Forint viszont – hivatalosan – nincsen. Szerinte – és mások szerint, akikkel később beszélünk erről – ez a hiány nem véletlenül keletkezett. De reméli, hogy ősszel sikerül egy három hónapos ösztöndíjat kapnia – dolgozni szeretne nálunk, Kossuthról ír könyvet. Lelkendezve mesél a pápa lengyelországi „zarándokútjáról” – kitűnik, hogy ő maga is végigjárta, Varsótól Jasna Górán, Wrocławon át Krakkóig. Elismerően emleget valami magyar fiatalokat, akik nemrég a Szolidaritás mellett tüntettek a Ryneken. Aztán kiderül, hogy ez a „nemrég” még a hadiállapot bevezetése előtt volt. A hadiállapotot ő is, mint szinte kivétel nélkül mindenki, „háború”-nak (wojna) nevezi. Megpróbálom szóba hozni a Mickiewicz-féle lengyel messianizmust és annak keserű kudarcait – de csak derűsen legyint rá; egyáltalán, a sötétebb eshetőségekről nem hajlandó tárgyalni. Magyarországi utazásával kapcsolatban a háború alatti éveket emlegeti, amikor illegálisan tette meg az utat évente többször is Krakkó és Budapest között. De amikor az internáltakat emlegetem – viszonylag semleges összefüggésben, t. i. hogy felajánlották nekik a kivándorló útlevelet –, automatikusan a telefonra pillant.

Június 30. Csütörtök

Reggel vissza Varsóba, ugyancsak személyvonattal, de ezúttal tetemes késéssel. Dél felé elosztjuk egymás közt (vagyis kettétörjük, véletlenül egy kisebb darabra és egy nagyobbra, amit kölcsönösen megpróbálunk egymásra erőltetni) a maradék kenyereinket. Osztokodásunkat látva szomszédunk – vastag karú, lapos-széles körmű, úgynevezett „munkáskülsejű” férfi – a táskájából zsömlét, vaját és kést vesz elő, megkínálja Gabit. Néhány perces beszélgetés után meghív minket tóparti házikójába – mert oda igyekszik éppen. Megadja a telefonszámát, és a lelkünkre köti, hogy feltétlenül hívjuk fel, ha úgy döntünk, nem vetjük meg a vendégszeretetét.

A hátralévő délutánt és estét a Szent Anna templom árkádjai alatt kirakott virágkeresztelnél töltjük. Körülbelül hatvan-hetven ember állja körül – mint később is, minden nap. Elgyötört háziasszonyok és a Gerbeaud-ba illő dámák, hat-tizenkét éves gyerekek, kevés, többnyire „munkáskülsejű” férfi, egy-egy katona – csupa „garázda elem”. Énekel-

¹⁵ Maciej Koźmiński történész, hungarológus, 1989 után Lengyelország budapesti nagykövete.

nek, partizándalokat a megszállás idejéből, Mária-himnuszokat, gúnydalokat orosz és lengyel politikusoknak címezve, újabb keletű indulókat a Szolidaritásról, a bányászokról, a ZOMO-ról.¹⁶ Egy mankós öregasszony vezényli a repertoárt. Odatéved egy részeg férfi – alig látszik meg rajta –, nyomban észreveszik, és a nőta végén ráripakodnak, elzavarják. Folyik a könnyünk; a legszívesebben mi is énekelnénk, mi is feltartanánk V-alakban kifeszített két ujjunkat. Utólag nagyon találóan mondja Gabi, hogy éppen olyan volt, mintha a kaposvári Marat-előadást látnánk – élőben. Megkérem, hogy véletlenül se énekeljen – ostobaság volna, ha emiatt nem jöhetnének ki többet; egy gesztussal könnyíthetünk a lelkiismeretünkön, de segíteni többet segíték azzal, ha – ami a dolgom – közvetíték a kultúránk között; ez itt az ő játszmájuk, esélyeit és következményeit mérlegelni, és ha kell, elviselni ők fogják, mi meg jöttünk és elmegyünk; közben az arcomat előnti a vér, rettetesen zavarban vagyok és szégyenkezem; igazából nem tudom, nem a gyávaságomat magyarázom-e; és ez a kettős érzés majd egy hónapon keresztül makacsul velem marad.

Fél tíz körül a jócskán meggyúlt tömeg háromszor elskandalja: „NSZZ, NSZZ, Solidarność Mazowsze jest!” – aztán a mankós öregasszony elbúcsúzik: jó éjt, emberek (az archaikus „wiara” kifejezést használja), és az emberek engedelmesen széteszlanak.

Július 1. Péntek

Délelőtt bemegyek a minisztériumba, Basia asszonnyal fixáljuk a varsói programot: két kiadóba megyek el, és három szerkesztőségbe. A krakkói szállásom ügyében ridegen Horst asszonyhoz utasít; ahol kiderül, hogy két nap alatt semmit sem intéztek ez ügyben. Viszont kapok a Krakóban töltendő időre napi 300 zloty szálláspénzt, és intézzem el magamnak, ahogy tudom. Jelonek asszony megint elcsíp a folyosón, és bevisz a szobájába. Szállást ő sem tudott szerezni. Megpróbálta legalább, holott egyáltalán nem az ő dolga: felhívta az Írószövetség krakkói irodáját, ahol közölték vele, hogy a vendégszobák mind foglaltak. Ott ül ellenben nála a Jogvédő igazgatója, Jakubowski úr, akinek mindjárt be is mutat. Jakubowski „felkér”, hogy alkalomadtán fáradjak be hozzájuk feliratkozni, ugyanis ők – az Artisjusszal ellentétben – a műfordítókkal is foglalkoznak: könyveket küldenek ingyen, két folyóiratot előfizetnek annak, aki kívánja, találkozókat, konferenciákat, továbbképzéseket szerveznek. Kellemes meglepetés ez nekem. Meg is állapodunk, hogy bemegyek hozzá.

Délután már ott is vagyok náluk; több embert is összecsdítettem a Színház téren, de senki sem tudta megmondani, hol van a Hypoteczna utca; mindenesetre nem ott, ahol a térképem mutatja. Végül megtaláltam, és elintéztem mindent. További kellemes meglepetés, hogy nyugodtan vásárolhatok könyveket itt is. Csak kérjek számlát, vigyem be, és ők kifizetik. Mivel eddig főleg könyvre spóroltam, ez jelentősen fellendíti a büdzsénket – némi nyalánkságot is megengedhetünk magunknak; esetleg egy kis utazgatást. Megrendelem náluk a *Miesięcznik Literacki*t és a *Poezját*; így az eddig is járatott *Twórczość*-csal együtt a fontosabb folyóiratokat követni tudom.

Wiechno kevés jótette közül az egyik, hogy beajánlott a Mickiewicz Irodalmi Múzeum könyvtárába. A múzeum gyönyörű régi épületben, az újavárosi piactéren van. Csendes kis olvasóterem, most csak benézek, hogy összeismerkedjem a hölgyekkel, és előkészítessem a *Skamander* első évfolyamát, amit majd böngészni szeretnék. Utána megpróbálom regisztráltatni a repülőjegyemet, és elintézni Gabi hazaújtját – „open” couchette-jegye van. Elkeveredek a Magyar Kulturális Intézet épületéig, ahol a Malév-ki-

¹⁶ A hadiállapot bevezetésekor több – főleg sziléziai – bánya sztrájkba lépett. Amikor a sztrájkot végül feladni kényszerülő bányászok előjöttek a föld alól, a ZOMO (motorizált rendőrségi egységek) osztagai kegyetlenül összeverték őket. Néhányan bele is haltak a verésbe.

rendeltség is van. Munkaidő, de be van zárva. Az intézet portása azt mondja, a Pan mindjárt itt lesz, kiment a repülőterre. Körülbelül fél órát tengek-lengek a környéken; közben sorba álok cigarettáért – Mocnét szívok, ez az értelmiségi (férfiak) olcsóbb cigarettája (35 zloty) – persze a sor nem ezért áll, hanem újságért. Ez először elég furcsa – végig a Krakowskie Przedmieścién és a Nowy Światon is hosszú sorokat láttam ugyanebben az időben a Ruch kioszkok előtt, amelyek amúgy tele vannak *Trybuna Ludu*val, *Życie Warszawy*val. Csakhogy ezek senkinek sem kellenek; ellenben például az *Express Wieczorny*ért már félórakkal korábban elkezdődik a sorban állás az egész városban. (Nem azért, mert ez délutáni lap: jártam reggel, sőt kifejezetten hajnalban is az utcán, sőt, olyan nagy forgalmú helyeken, mint például az állomás – *Trybuna Ludu*ért soha senkit nem láttam sorban állni. Sőt, valahányszor egy Ruch előtt sorban álltam, vagy csak úgy odafigyeltem, soha nem tapasztaltam, hogy valaki is azt vett volna.) Fél óra múltán előkerült egy magyar férfi, aki olyannyira nem értett lengyelül, hogy az akcentusomat sem vette észre, tört orosszággal magyarázgatott – én meg persze hagytam kínlódni, elöntött a harag, hogy ilyen majmok ülnek itt Varsóban a mi képviselőnkben. Persze attól sem szerettem meg, amit mondott. A hölgy, aki a regisztrálást intézni szokta, egy hétig szabadságon van – addig tehát nincsen regisztrálás. Esetleg majd hívjam fel őket Krakkóból.

Hasonló szerencsével jártam a couchette-jegy ügyében. Kerekem egy óra hosszát álltam sorban a Főpályaudvaron, csak azért, hogy megtudjam, 28-ára már egyik vonatra sincs jegy.

Este kimegyünk Renardhoz, Gabi most találkozik vele először. Ott van nála két lány az intézetből, akiket részben a mi tiszteletünkre hívott meg, de főleg, hogy terítsenek és mosogassanak. Megpróbálok innen telefonálni szállás-ügyben, de az összes krakkói számom állandóan foglaltat jelez. Renard édesanyjának édeskés háziborát isszuk – nem tudom kideríteni, miféle gyümölcsből készülhetett. Beszélgetés Renarddal a „helyzetről” – a geopolitika az ő számára erő-matematika. Nagyon pesszimista tehát az esélyeket illetően.

Két éve elkezdte átépíteni a lakását: mindent rétegelt lemezből készít: bútort, burkolatot, csillárt, elválasztót a konyha és a nagyszoba közé, és az elválasztóban egymásba és együtt a falba csukható kis- és nagyszalt. A munka felénél jár. A végén majd kölcsönösen tartaniuk kell egymást az elemeknek, de egyelőre minden inog és omlással fenyeget. Panaszodik, hogy nagyon lassan halad. Tízezer zlotyt keres az intézetben, ez messze nem elég neki és a fiának, Piotrnak. Kénytelen mentőzni – ezt már régebben is csinálta –, heti két napot vállal átlagosan, és ezzel hozzákeres még körülbelül tízezer. Ami így összejön, azt el is költi. Készleteket nem gyűjt. Nem tervez. Vett hangfalat, a legjobb hazai márka – az állványt ő gyártotta hozzá, ugyancsak rétegelt lemezből. Meg színes tévét, távirányítóval. Dühödten vásárolt. Mióta ismerem, dühödten dolgozott; napokig bent lakott a laborban. Most dühödten építkezik. Renard mindent fogcsikorgatva csinál. Az egyik lány visz haza minket a kis 126-osával, éjfél tájban.

Július 2. Szombat

Reggel kilenckor beállít Á.,¹⁷ akivel telefonon ebben megegyeztünk. Én még alszom, amikor jön; szerencsére Gabi fogadja, és további szerencsénkre Á. nem az a fajta, aki az ilyesmin megsértődik. Odaadjuk neki az otthonról hozott használt gyerekruhát és -cipőt. Ő az egyik elosztója ezeknek az adományoknak; általában cserébe adja, és amit kap, azt ugyanígy adja tovább. A legutóbbi üzletét akkor számolta föl, meséli, amikor két pár hüvelykujnyi kiscipője maradt – mindenki kisebbet ad nagyobbért, ahogy a gyerekek nőnek. A ötvenhatban

¹⁷ Engelmayer Ákos (1938) újságíró. 1962–68 között etnográfiát tanult a varsói egyetemen. 1989 után Magyarország varsói nagykövete.

tizennyolc éves volt, és nem elég óvatos. Az egyetemről 1960-ban kirúgták – akkor érték utol a „bűnei”. Különbéféle munkahelyei voltak, de egyikről sem engedték esti tagozatra járni. ‘61-ben kijött Lengyelbe, fél évig hosszabbítgatta az útlevelét, megismerkedett a leendő feleségével. Közben otthon mindenféle trükköt bevetettek ellene, többek közt behívták katonának. Végül hazajött, és sok hercehurca után hamarosan házasság révén kitelepedett. Azt mondja, csak egy kicsit korábban kellett volna elkezdenie, hogy minden sokkal egyszerűbben bonyolódjon. Lengyelország 1960-ig politikai menedékjogot adott az ötvenhatosoknak. Fia egyetemista, a lánya tizenkét éves, és van még egy kicsi gyereke, akiről nem tudom, lány-e, vagy fiú, valahogy nem került szóba. A felesége építész, ketten havi húszezerből élnek a két kisebb gyerekekkel. Ő az Interpressnél van – ott még nem volt tisztogatás. (Czystka – orosz szóátvétel.) Óv Nawrockitól,¹⁸ aki sötét figura most; és – kevésbé hevesen – J. R. Nowaktól,¹⁹ aki egy időben, még a válság elején, a kádárizmus apostola lett; ami nagyon rendes dolog volt. Most azonban egy kissé túlzásba viszi: ‘56 leverését szépíti, hogy ebben a helyzetben kívánatosabbnak tűnjön az akkori kemény megoldás, és Kádárral igazolja Bélust.²⁰ Ő érti, hogy mi mennyire nem értjük, amit itt tapasztalunk. Először is, mondja, az oroszokhoz való viszonyunk itt sokkal „kiegyenlítettebb” hagyományai vannak – évszázadok óta változó eredménnyel birkóznak egymással. A Lengyel Divíziók parancsnoka mondta Sztálinnak, mikor a nagy vezér Szmolenszk elfoglalását erőltette: na jó, háromszor elfoglaltuk nyugat felől, most egyszer megpróbáljuk keletről is.

Á. másik története az osóvi kápolnaszentelésről szól a „vizstulai csoda”²¹ évfordulóján. Agg ulánusok oktatták az érdeklődő ifjúságot, mit kell tenni, ha támad a „vörös” (a kommunisták pejoratív megnevezése itt „komuna”; ha vörösökről beszélnek, az jelentheti szintén ugyanezt, de a történelmi előzmények alapján inkább az oroszokat értik rajta, nem a hazaiakat).

Á. harmadik története: a május 3-i tüntetések után néhány nappal húsz civilruhás férfi tört be a prímási segélyközpontba,²² amelynek egyik irányítója Barbara Sadowska költőnő volt. Több ott talált személyt alaposan megvertek. Sadowskának eltörték az egyik ujját. Egy nappal később Sadowska fiát, az érettségi előtt álló Grzegorz Przemeket néhány társával együtt estefelé igazoltatták. Szóváltás és némi erőszakoskodás után Grzegorzt, őt egyedül, bevitték a Vártéren lévő rendőrségi épületbe – ahonnan már csak mentőn hozták ki, szétvert testtel, megrepedt májjal és belekkel. Politraumatizált állapotban, kórházba szállítás közben meghalt. Folyik a vizsgálat, tanúk vannak arra, hogy Grzegorzt bekísérték a rendőrségre – a barátai, akik most jól szervezett társadalmi védőőrizet alatt állnak. Például mentőautón, személykocsi fedezetében szállítják őket kihallgatásra az ügyészségre.

Á. kivisz minket az épülő prímási komplexumhoz. Csak az alagsor és a földszint áll, most húzzák fel az első emeletet, az egész még pirosban. Fotó- és festménykiállítás, koncepciók, „színházterem”, kis kápolna és „tudományos tanácskozó helyiség” az épülőfélben lévő épületben. És még egy mozi. Előadás, mozi vagy színház minden nap este héttől. Éjszaka társadalmi őrség, és a betévedőknek barátságos beszélgetés, jó hangulat, forró tea.

¹⁸ Aleksander Nawrocki (1940) költő, műfordító, könyvkiadó. A magyar, bolgár, román, orosz és finn költészet fordítója.

¹⁹ Jerzy Robert Nowak (1940) történész, újságíró. A nyolcvanas években kampányt folytatott Spiró György *Ikszek* című regénye ellen, annak állítólagos lengyelellenessége miatt. Publicisztikájának jelentékeny hányadát „lengyelelenez” erők leleplezése alkotja.

²⁰ Wojciech Jaruzelskit. Nem emlékszem, miért neveztem el így.

²¹ 1920 augusztusában a Józef Piłsudski vezette lengyel hadsereg Varsó előtt, a Visztula partján mért döntő vereséget a Tuhacsevszkij vezette Vörös Hadseregre.

²² A központ az internáltak segélyezésével foglalkozott.

Á. kocsiján kimegyünk a katonai temetőbe. Iszonyatos kiterjedésben az „akowiecek”²³ sírjai, a varsói felkelésből. Nagyon szép nyírfaligetekben. Gomułka sírja, mint egy árva-gyereké, kis bádogtáblával, amin csak a neve szerepel – saját kívánsága szerint. Tudtam eddig is, hogy ő még formátum volt. A katonasírok között, külön helyen, egyszerű fake-reszt, sok virággal; öregasszonyok szorgoskodnak körülötte. A katóni áldozatok jelképes sírja. Az egyik öregasszony – nagyon elegáns, elég furcsán hat a kezében a seprű – megszólít minket. A férje ott pusztult el Katónyban, a bátyjának sikerült elmenekülnie. Sokáig csak a pusztta hely volt itt, kereszt nélkül; de tudta mindenki, hogy ez a katóniak sírja, és hordták a virágot, a cserkészjelvényeket, a piros-fehér szalagocskákat. A Szolidaritás idején felállítottak itt egy kisebb emlékművet, amit azonban a puccs után „ismeretlen tette-
sek” eltávolítottak. Most alacsony emelvényen egy márványtábla tudatja, hogy 1983-ban itt fog állni az emlékmű. Talán majd decemberben, mondja az öregasszony. Kevés virágot hozunk ide, mondja, mert a nagy dekoráció idegesíti őket, és elhordják az egészet. Így azért engedik.

Tíz lépéssel odébb két fakereszt egymás mögött, ezek is feldíszítve. A távolabbi az AK 1944 után elesett katonáinak sírja, a tisztogatások áldozatai és az utolsó ellenállóké. Az elülső pedig a mostani „háború” áldozatai. A nyílegyenes történelmi analógiák kézzelfogható ábrázolata ez a három gondosan őrzött, jelképes sír.

Á. átvisz minket a szomszédos polgári temetőbe. Itt temették el Grzegorz Przemysket. Á. kint volt a temetésen, több kilométeres menetben, órák hosszat vonult Varsó népe, halotti csendben, cigaretta nélkül, megállás nélkül. A város határáig csak autón engedték szállítani a koporsót, onnan aztán jó egy kilométeren át vállon vitték. A sírt fantasztikus tömegű virág borítja, a virágok közé tűzve felhívások, fényképek – főleg a pápáról –, Szolidaritás-szimbólumok, és Grzegorz verse szedett, fiktív levele anyjához. Tudom, milyen ócska fogás ez költői értelemben, mégis, miközben fordítom Gabinak, csurog a könnyem. Fényképezem a sírt, a sok ember mind félreáll. A sír előtt mécsesek, gyertyák erdeje. Nem szabad hozzányúlni semmihez, éberem őrködnek.

Délután három óra hosszat sétálunk az Újvárosban (Nowe miasto), és vissza a rakparton. A mellvéd mentén végig horgászok állnak, fenéksúlyal, a mellvédbe tűzött csengettyűs bottal horgásznak. Megmosolygom őket – a Visztula iszonyúan szennyezett. És mégis, az egyikük a szemem láttára fog ki egy jó kétarasznyi halat. Nem ismerem a fajtáját. Keressük Boruńkat,²⁴ de nincsenek otthon.

Este még beállunk a virágkereszthez a Szent Anna templomnál.

Július 3. Vasárnap

Délelőtt Gabi a múzeumokat járja, én végigsétálok a Krakowskie Przedmieścién és a Nowy Światon, végigkurkászom a könyvesboltokat, felírogatom, mit fogok megvenni holnap. Látok néhány olyan könyvet a kirakatokban, amelyeknek a megszerzését teljesen reménytelennek tartottam. Elhatározom, hogy holnap nyitáskor eljövök értük, nehogy elhalásszák őket az orrom elől. Besétálok a nagy kereszteződésig, és ott találok egy PKP-irodát,²⁵ van is egy couchette-jegyük 28-ára. Rohannék vissza Gabihoz, a helyjegyéért – csakhogy igen ritkásan járnak a buszok, másfél órába telik az út. Gabi rohan vissza a jegyért – amit akkorra persze már eladtak.

²³ A londoni emigráns kormány irányítása alatt álló illegális fegyveres alakulat, a Honi Hadsereg (Armia Krajowa – AK) tagjai.

²⁴ Katarzyna Boruń (1956) költőnő és férje, Andrzej Jagodziński (1954) újságíró, a *Gazeta Wyborcza* munkatársa, a cseh irodalom fordítója, a nyolcvanas években összekötő a Szolidaritás és a Charta '77 között.

²⁵ Polskie Koleje Państwowe – Lengyel Államvasutak

Én közben elloholok a Ryneken lévő postahivatalba, onnan próbálok Krakkóba telefonálni szállás-ügyben – eredménytelenül. Minden szám foglaltat jelez. Öt körül ebédünk, ekkor keveredik haza Gabi.

Gabi elmegy a prímási épülethez, hátha van ma is előadás, én meg kibuszozom Renardhoz – ott felejtettem a címes noteszemet. Iszom nála egy teát, kicsit dumálunk; Renard Gabit dicséri, én pedig igyekszem őt egy magyarországi útra rábeszélni. Nincs olvasnivalóm, könyvet kérek tőle. Szégyenkezve mutatja meg a könyvtárát – alig van irodalmi mű benne. Mentegetőzve emleget valami könyvekkel teli ládákat bizonyos pincékben. Elhozom végül Mickiewicz *Konrad Wallenrodját*²⁶ – eggyel kevesebb folt műveltségem térképén. Amellett a „wallenrodizmus”, e régi lengyel politikai fogalom új életre kelt a válság idején, jó lesz hát utánanézni – a másodkézből szerzett ismeret mindig törékenynek bizonyult, ha *forogni* akartam. Hazamegyek, olvasgatok. Gabi sem marad soká: nem volt semmi a prímási építkezésen; a gettó környékén csavargott, beállt a virágkereszthez.

Július 4. Hétfő

Reggel, miután kifizettem Gabi szállását – nagyon olcsó, napi 150 zlotyt kértek csak –, rohanvást elindulok a könyvesboltokba. A kapualjban azonban megállít a portásnő: üzenet van a számomra. Csorba Tibor²⁷ hagyta itt a névjegyét, azzal, hogy 9-11 között keressük fel Piwna utcai műtermében. Én őt először és eddig a napig utoljára Pécsen, a hungarológiai konferencia idején láttam – akkor rokonszenvesnek tűnt, elég „harcosan”, ugyanakkor elég értelmesen nyilatkozott. Utólag kezdek csak gyanakodni, hogy már akkor összekeverhettem valaki mással. Egyelőre most örvendek annak, hogy a jeles Csorba Tiborral találkozhatom, tehát visszamászok Gabiért a harmadik emeletre, és lelkesen elindulunk a Piwna utcai műterembe. Majd csak megszerzem még azokat a könyveket. Aztán rettentően kínos két és fél órát töltünk a Piwnán, borzalmas akvarellekkel és válogatottan ízléstelen műtűrűekkel teliszűfolt szobákban, egy nyilvánvalóan szenilis, de sejtethetően ifjúságában is enyhén szólva közepes értelmű öregúr társaságában, aki kíméletlenül végigmutogatja nekünk leírhatatlanul dilettáns életművét. Megint a stílusérzék hiánya juttatott ilyen helyzetbe – utólag látom csak, hogy a névjegyén doktor professzor Cs. T. festőművészként szerepel, holott valójában gimnáziumi rajztanárságnál többre jog szerint sose vitte. Basia asszonytól tud ittlétünkről – reggel volt bent a minisztériumban, valami húszezer zlotys segílyt megköszönni éppen. Szemlátomást a kedves Basia asszony uszította ránk, de az öregúr annyira gyengeelméjű, hogy ezt nem sikerül ellepleznie – sőt, szinte szó szerint kikotyogja Basia asszony instrukcióit is: sok locsogás-fecsegés és szánnivaló hengegés után, illetve közben igyekszik elvenni a kedvünket attól, hogy a hivatalos programon kívül másokkal is érintkezzünk. Minden magyar lengyelest lepocskondiáz valamiért: Gráciát,²⁸ mert annyit foglalkozott Białoszewskivel, aki, ugye, a barát-

²⁶ Adam Mickiewicz elbeszélő költeménye (1828). Főhőse pogány litván, akit a litvánokat elnyomó német kereszteslovagok nevelnek fel. A lovagrend nagymesterévé válik, de ráébred származására, és bosszúból megsemmisítő vereséggel végződő ütközetbe vezeti a kereszteslovagokat. A „wallenrodizmus” nagy hatást gyakorolt a lengyel politikai gondolkodásra, sokan Wojciech Jaruzelski tábornokot is wallenrodi figurának látták – ő maga pedig bizonyosan azt hitte magáról, hogy Wallenrodként cselekszik.

²⁷ Csorba Tibor (1906–1985) festő, író. 1936-ban a varsói egyetem magyar lektoraként Lengyelországban telepedett le.

²⁸ Kerényi Grácia (1925–1985) Kerényi Károly klasszika-filológus lánya, költő, műfordító, esszéista. Németellenes tevékenységéért Gestapo 1944-ben letartóztatta, koncentrációs táborba került. 1949-ben Budapesten, 1970-ben Varsóban szerzett diplomát. Számos huszadik századi lengyel költő fordítója, Weöres Sándor nagyszerű lengyel versfordításainak munkatársa.

ja volt; Lagzit,²⁹ hogy nem kért tőle tanácsot könyve megírásához, pedig ő a háború alatt Antall József munkatársa volt. A helyzetről annyi fogalma sincsen, mint nekünk. Mikor már azt hisszük, sikerül szabadulnunk tőle, kétszer visszahív minket az előszobából. Először, hogy elmutogassa a polcokon szétteregtetett borzalmas fafaragványokat – ezeket gyűjti –, másodszer pedig, hogy végiglapozza nekünk a 75. születésnapja alkalmából fel-fektetett fénykép- és újságkivágás-gyűjteményt, amely ennek a fontos évnek összes, az ő személyét érintő eseményét tartalmazza. Harmadrendű vidéki lapokban megjelent, és szemlátomást az ünnepelt által kierőszakolt, penzumszerű, rövid megemlékezések, barátok és barátnők primitív emlékkönyv-versikéi stb. stb. Most már aztán igazán mindent megmutatott, véltük, mikor előcipelt egy, ha lehet, még vastosabb albumot – ami hasonló módon a 77. születésnapját, illetve születésnapja évét reprezentálja. Aztán egy általa írt, itt kiadott könyvecskét a rajzolás művészetéről – 25 színes reprodukcióval, Braque, Picasso és Klee mellett minden másodikon az ő festményecskéi. Egyenesen hajmeresztő. Látom, hogy még volna mit mutatnia, ezért inkább megkérdezem tőle, szerinte a háborúk közti időszakból kit érdemes fordítani. Hłakowiczównát, Piechalt, Tuwimot³⁰ említi – mást valószínűleg nem is ismer. Világos, hogy Hłakowiczówna „most halt meg” alapon jutott eszébe – a másik kettő tartozik tehát „általános műveltsége” körébe. Gonosz kedvemben még erőltetem egy kicsit, hogy valóban nem tud-e más neveket mondani. Hát nem. A két évtized többi alkotójáról lekicsinylően, nevek említése nélkül nyilatkozik. Megemlíti ellenben, hogy hetente tart valahol előadásokat a lengyel irodalom magyarországi fogadtatásáról. Fél tizenkettőkor enged el minket, de a lépcsőházban még sokáig motyog utánunk.

Rohanok a könyvesboltokba. Nem sok jót találok, de mindent megveszek, különösen verseskönyvet, olyan szerzőtől, akit ismerek, és legalábbis némileg jelentős. Így is csak összesen 700 zlotyrt költök; mindenről számlát kérek. Andrásnak,³¹ kirakatból, sikerül megvennem alighanem az utolsó Flaszent³² Varsóban.

Közben Gabi a jegyeket intézi: „kusztkát” csak 27-ére kap, de a repülőjegyemet sikerül regisztráltatnia. Kettőkor találkozunk, ebédelünk az egyetem melletti *bar mleczny*ben. Valószínűleg megint csak *pirogot* és palacsintát.

Utána beszaladok a minisztériumba a színházi programért: mindig csak hétfőtől van, és csak az adott hétre. Még hozzá egyetlen példányban, úgyhogy le kell ülnöm, és kiírogatnom, ami esetleg érdekelhet bennünket. Ki is írok néhányat, de egyik sem olyan, amire érdemes lenne elmennünk. Lepakolunk otthon, kifűjjük magunkat. G. visszazökken a rendes kerékvágásba: szundikál egy kicsit délután. Már otthon érzi magát.

Elballagok a Ryneken lévő postahivatalba, megpróbálok szállás-ügyben Krakkóba telefonálni. Ismét foglalt az összes vonal. Indulnék a könyvtárba – az meg ma háromkor bezárt. Szerencsére eszembe jut, hogy ha már itt vagyok a téren, a postahivatalban megkérdezem, hol a Puszczuk utca, a térképen hiába keressük. Kint van az újabb lakótelepek környékén, az én Varsó térképem túl régi, ez a rész még beépítetlen rajta. A 195-ös busz-

²⁹ Lagzi István történész, polonista, a magyarországi lengyel emigráció (1939–1945) történetének kutatója, számos ezzel foglalkozó könyv szerzője.

³⁰ Kazimierza Hłakowiczówna (1892–1983) költőnő, a két háború közötti korszak jelentős alakja. Marian Piechal (1905–1989) kisebb jelentőségű költő és esszéista, a hatvanas években több varsói folyóirat befolyásos szerkesztője. Julian Tuwim (1894–1953) a két háború közti korszak legnépszerűbb költője, a *Skamander* költőcsoport alapító tagja.

³¹ Pályi Andrásnak

³² Ludwig Flaszen (1930) lengyel dramaturg és teatrológus. 1959-ben ő hívta Jerzy Grotowskit Opoléba, és együtt hozták létre a híres Laboratórium Színházat. *Teatr skazany na magię* (Krakkó, 1983) című könyvéről van szó.

szal – ilyen busz sincs még a térképemen – kell kimennünk a Bartók Béla útig. Körülbelül egy óra alatt kidöcögünk tehát Osińskiekhez;³³ nincsenek otthon, a levélszekrénybe bedobok egy cédulát András levele kíséretében, és elsétálunk Kolankiewiczékhez,³⁴ akik szintén a közelben laknak, a Bartók Béla út túloldalán. Őket sem találjuk, a ház előtt üldögélünk egy kertészeti odatelepített mészkösziklán, és azt játsszuk Gabival, hogy a hazatérők között kutakodunk, arcról próbáljuk megállapítani, melyikük lehet Kolankiewicz vagy a felesége. Meglepően sok „színházi ember” külsejű egyént fedezünk fel a járókelők között, némelyikük még tipikusan „színházi” kutyával is rendelkezik – sajnos, egyikük sem Kolankiewicz. Körülbelül félóra hosszat játsszuk ezt, aztán visszaandalgunk a Puszczakra. Becsengetünk, mert látjuk, hogy a levélszekrényből kivették az üzenetet. Bentről iszonyú farkasordítás hallatszik; de mikor hosszas motoszkálás után egy kissé fonnyadt bőrű, de csinos és eleven, nygyvenes, fekete nő kinyitja az ajtót, kiderül, hogy a szibériai hangképet két nyomorúságos, elhízott korcs produkálta. A nő, Osiński felesége, leültet minket egy könyvekkel kitapétázott szobában, ahol a nagyobbik kutyatorpe nyomban vérszomjasan ránk támad. Osiński a fürdőkádban ül, most érkezett meg vidékről. A feleségével beszélgetünk addig, nagyon kedves és közvetlen, ő is ismeri Andrást; elmeséli, hogy egyik dédanyja magyar volt, erdélyi. Lent sétáltatta a kutyákat, látott minket; mikor hazajött, és elolvasta a cédulát, mindjárt tudta, hogy mi voltunk azok, azt mondja, Gabin rögtön meglátszik, hogy nem lengyel, sőt, hogy magyar. Magyar eredetét nyilván maga is ápolja – furcsa, de valahogy tényleg hasonlítanak egymásra Gabival.

Osiński nagy nehezen elkészült a toalettjével, és megjelent közöttünk. Egyáltalán nem „színházi ember” külsejű. Rőtesszőke, kemény, szögletes arcú, alacsony homlokú, „munkáskülsejű”. Néhány percbe telik, míg megszokom a megjelenése és a csúsztatott, skizoid metakommunikációja – ami általában kivételes intellektus jele, lásd Andrást – közötti kontrasztot. Hosszan hallgat, figyel, amit mondok, aztán tömören, de mindenre kiterjedően válaszol. A jelenlegi helyzet, a három fő politikai erő megítélésében hallatlan tágyilagosságról tesz tanúbizonyságot – ez a szűkszavú paraszt-filozófus az első lengyel, akivel egysütetűként sikerül beszélgetnem ezekről a kérdésekről. A lengyelek szabadságot akarnak, csakhogy arról, hogy mit kezdenek majd ezzel a szabadsággal, egyelőre fogalmuk sincsen.

Szerinte a lengyel színház nagy korszaka véget ért. Egyetlen varsói színházi előadást sem ajánl nekünk. A lengyel színház néhány nagy egyéniségen alapult, ezektől függött. Grotowski gyakorlatilag 1970, az *Apokalypsis cum figuris* óta nem rendez, nagy színészei meghaltak, '75 óta nincs jelen. Most Amerikában él, semmi kapcsolata nincs, és szándéka szerint nem is lesz többé a színházzal, előadásokat tart, abból él. Vége a krakkói Sary Teatrnak is – Grotowski jelenléte, kihívása idézett elő olyan jótékony rivalizációt a műhelyek között, amelyik magával húzta az egész ország színházi életét. Wajdát kirúgták. Elvileg, a nyilatkozatok szerint, bármikor hazajöhet és szabadon dolgozhat, de mindenki tudja, hogy – akár a hivatalos szándékok ellenére is – nem ez a helyzet. Nem bírná el a politika az ő rendezéseit többé. A *Dantont* kivéve, aminek a koprodukcióból következő pénzügyi kényszerítő okai vannak, egyetlen filmjét sem játsszák Lengyelországban. '75-ben Swinarski³⁵ repülőszerencsétlensége és halála volt a legvilágosabban megragadható fordulópont színház-ügyben. Kantor van, persze – de hát ő nem is lengyel – évente ha egy hónapot tartózkodik itthon, komoly hazai hatása, befolyása nincs, inkább csak „a mi

³³ Zbigniew Osiński (1939) lengyel teatrológus, a gardzienicei színházi kísérlet teoretikusa, Grotowski-kutató.

³⁴ Leszek Kolankiewicz (1954) antropológus, Grotowski-kutató.

³⁵ Konrad Swinarski (1929–1975) színházi és filmrendező, a lengyel színház egyik legeredetibb alkotója. 1955–57 között Bertolt Brecht asszisztense volt Berlinben.

büszkeségünk"-ként él – főleg a fiatalabb generációk – köztudatában. Egyébként a *środowisko* („közeg”, „színházi élet”, „alkotóléggkör”) is megváltozott: az összes művészeti szövetség feloszlata, illetve felfüggesztése mindenkit létbizonytalanságba taszított – sokan fizikai munkából tartják fenn magukat: gyümölcsszedés, varrás, Cepeliának³⁶ bedolgozás stb. A fiataloknak évtizedekre semmi kilátásuk arra, hogy lakást kapjanak – láthatóan semmi kilátásuk munkára sem stb.

Peremhelyzetben két említésre méltó műhely működik mégis. Az egyik, a Teatr Ósmego Dnia, erősen kötődött a Szolidaritáshoz. Most áll, mert a pápai látogatás előtt vezetőjüket „profilaktikusán” lefotózták. A másik Lublin környékén, Gardzienicében – parasztszínház, gyűjtik és beépítik a még élő falusi tradíciókat, többnyire tájolnak, a legelmaradottabb mezőgazdasági vidékeken, istenhátamögötti településeken játszanak. Oda beajánlanak minket, sőt, ha van előadás, el is jönnek velünk. A nő átmegegy a szomszédba telefonálni a gardzieniceieknek, de nem sikerül megtudnia, csak annyit, hogy egy holland csoport van náluk, akikkel műhelymunkát végeznek, tehát valószínűleg nem játszanak mostanában. Gabi megkapja a címüket.

Kulturális ügyekben a Szolidaritás is intoleránsnak és dogmatikusnak bizonyult, meséli Osiński. Például megakadályozta az *Emigránsok* előadását a Saryban, mondván, hogy Mrożek előnytelen oldaláról mutatja be benne a munkásságot. Kitűnő példa az indoktrináció hatalmi struktúráról túlélő hatalmára, és a politikai szervezetektől, úgy látszik, elmaradhatatlan intoleranciára; az egész „kutyaharapást szőrével” típusú megújulás reménytelenségére – már ami az értékek megújulását és az erőszakmentességet illeti.

Darab-keresésünkre Osiński azt válaszolja, hogy ő nem nagyon tájékozott a kortárs irodalomban, lévén fő érdeklődési területe inkább drámaelméleti jellegű, nevezetesen a vallás, a színház és az etnográfia határterülete. Beajánl ellenben minket Piotr Szymanowskihoz, aki a *Dialognól* dolgozik, tehát hivatalból olvassa még azt is, ami végül nem jelenik meg.

Nagyon kellemesen telik náluk az idő, Andrásnak küldenek egy Flaszen-könyvet (így a másik megmarad nekünk), és irodalmat Gardzienicéről. Tíz óra körül búcsúzzunk; előzőleg megcsodáljuk a panellakás erkélyén létesített télikertet, és személyes, Andrásékat, minket, őket érintő ügyekről elmélkedünk.

Július 5. Kedd

Tíz órakor bemegyek a minisztériumba a krakkói szálláspénzért – már egészen otthonosan érzem itt magam, elnyomom a cigarettámat a portás vörösréz hamutartójában, és felballagok jobbra a kókuszszőnyeggel borított lépcsőn, mint egy főosztályvezető. Basia aszszonyhoz is benézek a balszármnyon, de még nem tudja megmondani, mikor mehetek a Czytelnik³⁷ szerkesztőségébe; majd telefonáljak. Bemegyek a könyvtárba a Ryneken, szótárazok.

Fél tizenkettőkor a *Twórczość*³⁸ szerkesztőségében vagyok. Ezzel elkezdem itteni hivatalos programomat. Henryk Bereza³⁹ fogad, Basia asszony vele beszélte meg a találkozót. A közepes méretű szerkesztőségi helyiségben oldalt, egy íróasztal mellett, mindvégig ott ül egy aránylag fiatal, filozof-külső nő is, nem tudni, erősítésül-e, vagy gyengítésül. Mindenesetre mikor Berezát a líráról kérdezem, rögtön örvendezve közli, hogy annak nem ő

³⁶ Ál-népművészeti tárgyakat forgalmazó vállalat.

³⁷ Varsói állami könyvkiadó vállalat, főként a lengyel klasszikusok igényes kiadása jellemezte.

³⁸ 1945 óta megjelenő, ma is létező varsói irodalmi folyóirat. Első főszerkesztői Adam Ważyk és Jarosław Iwaszkiewicz voltak. A hatvanas-hevenes évek mértékadó orgánumának számított.

³⁹ Henryk Bereza (1926) irodalomkritikus, a kortárs lengyel prózát elemző számos tanulmánykötet szerzője. Ebben az időben a *Twórczość* főszerkesztő-helyettese és a prózarovat vezetője.

a szakértője, és máris ráhagyna a nőre, ha hagynám, én azonban villámgyorsan átváltok a modern prózára, tudván, hogy ez a vesszőparipája. Szemléletmást nincs ínyére, hogy velem kell bíbelődnie. Feszültségoldó kezdésként elsütök egy szójátékot arról, milyen szívesen olvasom, mit olvas ő gépiratban – *Twórczość*-beli állandó rovatára célzok ezzel –, neki azonban arcizma sem rezdül. Mivel azonban a modern próza hívének látszom, lassacskán megenyhül, és halkán, de szenvedélyesen értekezik a „művészi forradalomról”, mondván, hogy az ezzel az általa patronált és elnevezett irányzattal kapcsolatos vita az egyetlen igazán irodalmi jelensége a hadiállapot utáni irodalmi életnek. Ő az első lengyel beszélgetőpartnereim között, aki a hadiállapotot nem „háború”-nak nevezi.

A regényírók közül kiemeli Łozińskit, Miśliwskit, Drzeżdżont, Bitnert, Słyket.⁴⁰ Aggályos homlokráncolással figyelmeztet, hogy ez persze elfogult vélemény; hogy is szívesen beszél ezekről a kérdésekről – holott szemléletmást nagyon is szívesen beszél –, mert az utóbbi időben egyre többen fordulnak ellene elfogultságai miatt, szinte egyedül képviseli kritikusként ezt az irányzatot stb.

A költők közül Cielest, Barant, Ochwanowskit⁴¹ dicséri – ezeket közölhették legutóbb vagy fogják közölni mostanában, szemléletmást tökéletesen tájékozatlan ezen a téren. A harmincas évek klasszikusait azért persze ismeri; Tuwimot szerinte már nem érdemes magyarrá fordítani – elmúlt az ő ideje. Leśmian, Czechowicz azonban mindig jó; Iwaszkiewicz utolsó kötete (*Muzyka wieczorem*) az utóbbi évek egyik nagy eseménye; a krakkói avantgárd legtartósabb szerzője Przyboś; esetleg még Ważykra hívná fel a figyelmemet.⁴²

Ami az elbeszéléseket illeti, itt is a „művészi forradalom” képviselőit érdemes megemlíteni: Paźniewskit, Łuczeńczykot, Donat Kirszt, Krystyna Sakowiczot, a hozzáférhetetlen, fiatalok bibliájává vált Stachurát.⁴³ Úgy tudom, mondom, Stachura soha nem tartozott a „művészi forradalom”-hoz. Megnyugtát: előfutára volt.

⁴⁰ Józef Łoziński (1945) regényíró és novellista, Wiesław Myśliwski (1932) prózaíró, egyik regénye *Pasztorkastély* (1986) címmel magyarul is megjelent, Jan Drzeżdżon (1937–1992) lengyel és kasub nyelven alkotó prózaíró, Dariusz Bitner (1954) prózaíró és kritikus, Marek Słyk (1953) a posztmodernizmus képviselőjeként számontartott prózaíró.

⁴¹ Piotr Cieleś (1958), Józef Baran (1947), Adam Ochwanowski (1953) másodvonalbeli lengyel költők.

⁴² Bolesław Leśmian (1877–1937) a két háború közötti korszak legjelentősebb lengyel költője. Józef Czechowicz (1903–1939) a lengyel avantgárd jelentős költője, fiatalon, Lublin bombázásakor halt meg. Jarosław Iwaszkiewicz (1894–1980) prózaíró, költő, esszéista. A két háború között diplomáciai feladatokat látott el. A hetvenes években a *Twórczość* folyóirat főszerkesztője, több ciklusban a lengyel írószövetség elnöke volt. Andrzej Wajda több novellájából filmet forgatott (Nyírfaliget, Wilkói kisasszonyok). Magyarul két kötetnyi elbeszélése (*Máter Johanna és más elbeszélések*, 1973; *Visszahulló kő*, 1960), egy történelmi regénye (*Vörös pajzsok*, 1974) és két esszékötete (*Chopin*, 1958; *Pétervár*, 1978) olvasható. Julian Przyboś (1901–1970) költő és műfordító, a krakkói avantgárd vezéralakja. A háború után diplomataként képviselte hazáját Svájcban. Nagy Imre kivégzése után tiltakozásul kilépett a Lengyel Egyesült Munkáspártból. Adam Ważyk (1905–1982) költő, a krakkói avantgárd jelentős képviselője. A háború éveit a Szovjetunióban töltötte. A háború után a lengyel írószövetség titkáraként a szocreál fő propagátora volt, majd 1955-ben ő kezdeményezte Lengyelországban a sztálinizmussal való leszámolást. 1957-ben, a reformista *Europa* folyóirat felszámolása ellen tiltakozásul kilépett a LEMP-ből. 1964-től kezdve részt vett a demokratikus ellenzék minden jelentősebb akciójában.

⁴³ Włodzimierz Paźniewski (1942) költő, prózaíró, esszéista; Andrzej Łuczeńczyk (1946–1991) költő és prózaíró; Donat Kirsz: róla nem találtam adatot; Krystyna Sakowicz (1950) történet nélküli prózaszövegek szerzője. Edward Stachura (1937–1979) költő és prózaíró, életét és művét kultikus rajongás övezte a nyolcvanas években. Elbeszéléseit (*Előre, égiek*) és *Szekerelárma* című regényét magyarul is kiadták.

Kérdezem Andrzejewski⁴⁴ utolsóként kiadott, '71-ben írt regényéről, a *Zúzalékról* (*Miazga*). Fanyalog – a narráció fellazításával annak idején reveláció lehetett volna; a forradalom azonban lezajlott közben, mostanra tehát elavult. Kérem, nem túlságosan újdonságra centrált-e az a szemlélet, melynek alapján egy mű tíz év alatt elavultnak tekinthető. Nem érti ezt a kérdést, hiába fogalmazom meg több változatban is. De közvetve válaszol valamivel később, mondván, hogy a „forradalomnak” ma is élő előzményei vannak – Buczkowski⁴⁵ és Białoszewski, akiknél a fabula leértékelődése először figyelhető meg, s akiknél először fordul elő, hogy minden terhet a nyelv maga hordoz.

Közben kaptam egy teát, kavargatom, a beszélgetés akadozik – ahhoz, hogy továbbra is az irodalomról beszéljünk, ismereteink túl kevésbé fedik egymást (főleg az enyéim szűkössége miatt); a politika pedig mintha nem létezne az ő számára. Végül még megkérдем tőle, kiket számít a kritikusok közül a „művészeti forradalom” hívei közé. Két nevet említ, Leszek Bugajskiét és Jerzy Łukoszet; utóbbinak a címét meg is kapom tőle, ha esetleg fordítanék, értelmezési problémáimmal bizalommal fordulhatok hozzá. Egyébként fiatalabbnak és jelentéktelenebbnek tart, mint amilyen (legszerényebb számításaim szerint) vagyok. Drzeżdżont emlegetve kételkedőn közbeveti, hogy hiszen őt úgysem adják nekem fordítani, tapasztaltabb ember kelletik ahhoz. Körülbelül egy óra elteltével búcsúzóan Bereza úrtól.

Kószálok, keresgélek a környék könyvesboltjaiban. Kettőkor együtt ebédelünk Gabival a szokott helyen (*bar mleczny*). Utána hazamegyek, kiglancolom magam (a trikó helyett felhúszom a magammal hozott egyetlen inget), és elindulok Herberthez a négy órára megbeszélt látogatásra. Kasia asszonynak a virágkeresztnél veszek három szál rózsát – sajnos, csak a buszon veszem észre, hogy meglehetősen fonnyadtak, különösen a levélzetük, és a taknyát folyatód öregember, aki árulta őket, leírhatatlanul mocskos, gyűrött és szakadozott csomagolópapírt adott hozzájuk. A buszon próbálgatom, hogyan fogom a csomagolásból előmesterkedni úgy, hogy a burkolat fogyatékoságaira a legkevésbé hívjam fel a figyelmet. Ahogy az már lenni szokott, Herberték utcájának sarkán egy virágárus pavilont látok, teli szebbnél szebb rózsákkal, és persze nincs nálam elég pénz ahhoz, hogy nyomorúságos csokrétamot szebbre cserélhessem. Jó félórával korábban érkezem, bóklászok, üldögélek a hat- vagy nyolclakásos kertes házzal szemközti Morskie Oko parkban. Nézem a kutyákat, a kiszáradt mütő besűrűsödött, koszos levében tocsogó gyerekeket. Rengetegen napoznak a füves részeken, családostul, elemózsiás kosarakkal. Nálunk senkinek nem jut eszébe a paneltelepek füves térségeit, még kevésbé a kertvárosok „privát” jellegű köztereit kirándulóhelyül használni.

Csengetésemre Kasia asszony kiszól a zárt ajtón, kétszer megkérdi, ki vagyok, holott gondosan, jó előre megbeszélte velem, mikor jöjjenek, és percre pontos vagyok. Utána elnézésemet kéri, felírta ugyan, hogy ma jövök, de kiment a fejéből. Azt hiszem, az igazság inkább az, hogy jól belévéstődött megszokásnak engedelmességgel igazoltatott ilyen alaposan a zárt ajtón keresztül. Zbigniew Herbert feleségének lenni ma Lengyelországban nem könnyű megbízás. Bevezet, leültet egy vegyes rendeltetésű, napfényes helyiségben. Herbert meg volt fázva, azért is kaptam ilyen távoli időpontot, és még most is gyengélkedik kissé; a türelmemet kéri. Nagysokára jön, nagyon barátságos, kissé szipog. Percek alatt feloldódom, a fensőbbségnek vagy gyanakvásnak nyoma sincs benne. Rögtön maga kezd el beszélni, bemutatkozásomat mosolyogva elhárítja, mondván,

⁴⁴ Jerzy Andrzejewski (1909–1983) lengyel prózaíró. 1957-ben kilépett a Lengyel Egyesült Munkáspártból, a hatvanas évektől ellenzéki szerepet vállalt, a Komitet Obrony Robotników (Munkásvédelmi Bizottság) alapító tagja. Számos regényét magyarul is kiadták. 1983 áprilisában halt meg.

⁴⁵ Leopold Buczkowski (1905–1989) prózaíró és festő, a hadiállapot bevezetése után kétes szerepet vállalt a Jaruzelski-féle PRON (Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego – Nemzeti Újjászületés Hazafias Mozgalma) országos tanácsának tagjaként.

Románától⁴⁶ tudja, ki vagyok, azonfelül Németországban Adammal⁴⁷ is beszélgettek rólam. Kicsit motyogva, torokhangon, medvésen, el-eltűnődve, néha mintegy önmagának beszél, a helyzetről, a helyzetéről. Az ellenállás tartalékai szerinte mintegy másfél évre elegendők. Új művei kiadására jogot sem itthon, sem keleten, sem nyugaton nem ad, mert attól tart, hogy Bélusék a pusztá tényít is a maguk javára fordítanák. Később, napok múltán, mikor beleolvastam már az emigráns, illetve az itthoni emigráns irodalomba, értem meg, hogy nem csak erről lehet szó. A politika nyomása alatt az egész irodalom, maga az irodalom fogalma olyannyira deformálódott, olyan mértékű erkölcsi nyomás és kényszerek hatása alatt áll, hogy szinte nem képes irodalomként megmaradni. A legcsekélyebb árnyalás, kétely, distancia erkölcsstelenségszámba megy, és akként ítéltetik meg, holott mindezek nélkül valamirevaló irodalmi mű el sem képzelhető. Hogy nekem Herbert erről nem beszélt, az nyilván azzal magyarázható, hogy ennek az erkölcsi nyomásnak politikai és morális jogosultságát elfogadja – függetlenül attól, hogy őt, mint író, ugyanez a nyomás megbénítja, hallgatásra kényszeríti. Ezek persze az én következtetéseim.

Adamról is beszélünk; ő maga is azt javasolta neki, menjen ki – nagyszerű kezdet után a politika fordulatai Adamot szinte teljes hallgatásra ítélték itthon egy évtizedre, eddigi működése és elkötelezettségei alapján lehetetlen, hogy itt íróként megmaradhasson – tehát nincs más választása. Ő maga, Herbert, nem akar emigrálni; de ne feledjem, hogy hosszú időt töltött már Nyugaton, tehát rendelkezik tartalékokkal; minden, ami vele történik, Európa szeme előtt történik, Adaméknál sokkalta nagyobb védeltséget élvez. Persze, irigyli Mrozeket, akit kettős állampolgársága megóv attól, hogy kizárhassák az országból – ő maga ettől fél legjobban, ezért még rövid időre sem mer nyugatra utazni.

Nem olyan nagy baj, hogy nem tud publikálni – egyszer már előfordult vele, hogy tizenkét évig semmit sem tudott közölni. Persze a fiatalok könnyebben elviselik ezt az állapotot, tudnak a fióknak dolgozni, feszíti őket a közlésvágy. Ő maga ezt a nyomást már nem érzi, és ekkor következik az az örület, mikor az ember sokadszorra átírja régebbi munkáit. *A propos*-ra közbeszúrom, mennyire tetszett utoljára publikált Torrentius-esszéje a *Twórczośc*ban. Felderül – hiszen a legnagyobbakat is ugyanaz az esendő fluidum mozgatja.

Kérdezgetem a fiatalokról. Azt mondja, nem nagyon ismeri őket, az ő számára a „fiatalok” most már örökre Nowakék⁴⁸ lesznek. De azért mond egy-két nevet, és amikor később utánanézek, kiderül, hogy valóban a lehető legjobbakat ajánlotta. Tomasz Jastrunról⁴⁹ mesél, aki egy ideig náluk húzódott meg, mikor az internálásból kiengedték, de várható volt, hogy – mint a többi internált is, valóban – molesztálni fogják, kihallgatásokra citálni, beszervezni próbálni stb.

Az ő helyzete, mondja, sokkal jobb, mint például jóbarátjáié, Woroszylskié,⁵⁰ aki '68 előtt párttag, sőt az ötvenes években kifejezetten pártíró volt, ezért most renegátnak számít, és ki van téve korábbi elvtársai megtorló gyűlöletének. Őtőle, mondja, pontosan azt kapták, amit vártak.

⁴⁶ Gimes Romána (1928) az Európa Könyvkiadó szerkesztője, a lengyel irodalom fordítója, számos lengyel kitüntetés birtokosa.

⁴⁷ Adam Zagajewskivel.

⁴⁸ Tadeusz Nowak (1930–1991) költő, prózaíró, nemzedéke meghatározó alakja. Válogatott versei (*Királyság*, 1984) és több regénye (*Ha király leszel, ha bakó leszel*, 1972; *Ördögfiúk*, 1975; *Próféta*, 1979; *Hogy zengett belé az ég*, 1987) magyarul is olvashatók.

⁴⁹ Tomasz Jastrun (1950) költő, Mieczysław Jastrun költő és Mieczysława Buczkówna költőnő fia. A Jaruzelski-puccs után egy évig illegálisban élt, majd internálták. 1990 után a stockholmi Lengyel Intézet igazgatója és kulturális attasé volt.

⁵⁰ Wiktor Woroszylski (1927–1996) költő és műfordító. A háború után a szocreál propagandairódlalom ifjú hívei, az úgynevezett „pattanásosok” közé tartozott. Magyarországra jött az 1956-os forradalom idején, és naplót írt itteni tapasztalatairól, majd hazatérve szakított a párttal. A hetvenes évektől részt vett a demokratikus ellenzék akcióiban. A Jaruzelski-puccs után internálták. Magyarul *Álmok a hó alatt* című esszéregénye (1975) és naplója (*Magyarországi napló 1956, 1994*) olvasható.

Berezát tiszteli, becsüli, jó barátok is, de a modern prózát illető mániáját nem tudja elfogadni, ezen vitatkozni is szoktak. Érdekes módon nem az irányzat eszmei-erkölcsi sterilizálását teszi szóvá, hanem arról beszél – kissé konzervatívan –, hogy szerinte egy prózai műbe kell hős, kell történet. Vitatkozni kezdenék vele; elismeri, hogy ha valaki a valóságban érvényesülő mechanizmusok, viszonyok fabuláris ábrázolására vállalkozna, közölhetetlen, a cenzúrán azonnal fennakadó műveket tudna csak létrehozni; hogy a hangsúlyozott fikció a jelöletlen, magát valóságként kínáló fikciónál ilyen esetben erkölcsösebb. Azt is elismeri, hogy minden ösvényen el kell indulni, hogy megtudjuk, melyik utak járhatatlanok. De, teszi hozzá, ő már nem indulna el. Az új magyar prózáról, a bensőségességről, a szabadság kis köreiről, a civil kurázi irodalmáról beszélnek neki – ez nagyon érdekli.

Megkapom tőle Polkowski, Kwiatkowski, Sommer és Szymborska⁵¹ címét, és Tomasz Jastrun édesanyjának telefonszámát.

Tőle is érdeklődöm a harmincas évek költészetének érvényes súlypontjai felől. Előhoz egy antológiát, abból válogatja ki a neveket. Przybość, Peipert, Kureket, Słonimskit, Wierzyńskit, Lechońt, Ważykot, Jastrunt, Leśmiant, Staffot, Tuwimot, Pawlikowskát, Liebertet, Czechowiczot, Zagórskit⁵² ajánlja.

Kötetet kérnék tőle – persze nincs egyetlen példánya sem. Előfordult, hogy régebbi művét kérték kiadásra, és a könyvet Franciaországból kellett kölcsönkérnie. (Nyilván nem honi kiadású könyvről volt szó.) Kasia asszony időnként bejön, leül közénk, belehallgat a beszélgetésbe, Herbert tréfásan zsörtölődik vele. Hoz egy nagy pitli teát, beszélgetés közben mindet megisszuk; gyógyszert vetet be Herberttel, aki morog, hogy a vendég előtt nem veszi be, mondom, orvos vagyok, semmi baj; Kasia asszony málnát és cseresznyét hoz. Herbert is Mocnét szív, mint én, de a betegsége miatt az asszony valami gyengébb cigarettára ítélte – a háta mögött el-elszív néhányat az enyémből, orvosi enge-

⁵¹ Jan Polkowski (1953) költő, újságíró, politikus. A Szolidaritás diákszervezetében dolgozott, a Jaruzelski-puccs után internálták. 1990-től különböző politikai funkciókat tölt be. Jerzy Kwiatkowski (1927–1986) kritikus, irodalomtörténész, a huszadik századi lengyel költészet specialistája. Piotr Sommer (1948) költő, műfordító, a *Literatura na świecie* című lengyel világirodalmi folyóirat rovatvezetője, majd főszerkesztője. Wisława Szymborska (1923–2012) költő, esszéíró. 1996-ban irodalmi Nobel-díjjal tüntették ki. Magyarul két versválogatása olvasható (*Csodák vására*, 1988; *Kilátás porszemmel*, 1997).

⁵² Tadeusz Peiper (1891–1969) költő, kritikus, irodalomszervező, a krakkói avantgárd teoretikusa, *Zwrotnica* című folyóiratának alapítója. A háború alatt a szovjet megszállási övezetben tartózkodott, az NKVD letartóztatta, három évet töltött fogolytáborban. Jalu Kurek (1904–1983) a krakkói avantgárd kevésbé jelentős költője. Antoni Słonimski (1895–1976) költő, drámaíró, a *Skamander* költőcsoport és folyóirat egyik alapítója. A németek elől Párizsba, majd Londonba menekült, a háború után a londoni Lengyel Intézetet vezette. 1951-ben tért vissza Lengyelországba. 1964-ben csatlakozott a demokratikus ellenzékhez. Kazimierz Wierzyński (1894–1969) költő, a *Skamander* költőcsoport és folyóirat egyik alapítója. 1939-ben örökre elhagyta Lengyelországot, Párizsban, az Egyesült Államokban, Rómában, majd Londonban élt. Jan Lechoń (1899–1956) költő, kritikus, a *Skamander* költőcsoport és folyóirat egyik alapítója. A két háború között Lengyelország párizsi kulturális attaséja volt. Franciaország megszállása után Brazíliába, majd az Egyesült Államokba ment. 1956-ban levetette magát egy szálloda tizenkettedik emeletéről. Mieczysław Jastrun (1903–1983) költő, műfordító. A háború idején a szovjet megszállási övezetben tartózkodott. Az *Europa* folyóirat felszámolása után (1957) kilépett a LEMP-ből, majd 1964-ben aláírta a *harmincnégyek levele* néven ismert memorandumot, ám a továbbiakban került a nyílt politikai állásfoglalást. Leopold Staff (1878–1957) költő, műfordító, esszéíró, a klasszikus modernség kiemelkedő alakja. Maria Pawlikowska-Jasnorzewska (1891–1945) költő és drámaíró a *Skamander* körében. Jerzy Liebert (1904–1931) a *Skamander* köréhez tartozó költő. Fiatalon, tüdőbajban halt meg. Jerzy Zagórski (1907–1984) költő, esszéíró, műfordító, a vilnai „Zagary” költőcsoport tagja, az ún. katasztrófizmus képviselője.

délyemmel, bohóckodik, és ócsárolja a málnát (annak önironikus ellensúlyozásaképpen, hogy nekik egyáltalán *van* málnájuk – hiszen alig lehet gyümölcsöt kapni). Két és fél óra múltán úgy jöttem el tőlük, hogy egy bármikor folytatható beszélgetést szakítottam félbe; mert magamban – és tőlük teljesen függetlenül – mégiscsak úgy éreztem, hogy egy rendkívüli ember idejét rabolom azzal, hogy ott üldögélek. Azt hiszem, felőlük még nyugodtan maradhattam volna – de hát nem azért mentem el hozzájuk, hogy ezt bebizonyítsam magamnak.

Estre hétre Á-ékhoz vagyunk hivatalosak, mint kiderül, vacsorára. Felesége hatalmas fej karfiolt párolt meg egészben, sok más zöldséggel együtt finom és kiadós vacsora, csak éppen nem hét személynek – lányukkal és M-ékkel együtt végül ugyanis épp ennyien voltunk rá, szerénykedtünk, és éhesek maradtunk. Elég nagy, majdnem négyszobásnak számító lakásban lagnak – a dolgozószobában köröskörül a falakon gyönyörű, kékalapú baranyai szerb üvegikonok, a hasonló erdélyieknél merevebb, kanonizáltabb felfogásban. Magnókazettáról meghallgatjuk a májusi wroclawi tüntetés és sortűz⁵³ hangfelvéte-lét, amit a Szolidaritás rádiója sugárzott néhány nappal az esemény után. Tisztán hallható a tüzet vezénylő tiszt hangja, a könnygázgránátok robbanása és a fegyverek attól különböző ropogása. Á. mindenféle anyagokat mutat és kölcsönöz; köztük Woroszylski '56-os magyarországi naplóját, magyar fordításban. A fordítás egyébként nem profi munka, „fakul” helyett például „vörösödik” áll benne,⁵⁴ és több más jele annak, hogy aki csinálta, az egyik nyelvben nem lévén otthonos, a szinonimák megválasztásakor nem mindig igazodik el a kontextusban. A legtöbb tévedés arra mutat, hogy a fordító lengyel anyanyelvű. Woroszylski egyébként hazatérve nagy propagandát fejtett ki befolyásos kommunistaként a magyar forradalom mellett, még évekig járta az országot, és előadásokon ismertette tapasztalatait. Miután Gomulkaék beadták a derekukat, és csöndesen ejtették Magyarországgal kapcsolatos különvéleményüket, ezt már nem tehette többé. 1968 márciusáig még bent maradt a pártban, de egyre kellemetlenebbül viselkedett. Mondhatjuk, Woroszylskit nagyrészt magyarországi élményei és tapasztalatai készítették nagy fordulatának végrehajtására, melynek eredményeként ma a hatalom az egyik legfőbb közellenségként tartja számon őt.

M.⁵⁵ egyébként fekélybeteg, és szenvedőleg ágyban feküdt otthon, csak Á. hosszas rábeszélésére jött át mivelünk találkozni. Ehhez képest jól bezabált karfiolból, gyanakszom is, hogy minket akart csupán elkerülni. Lóarcú, energikus, arrogáns modorú negyvenes, olyasvalaki, aki nem sokat teketóriázik, és többnyire lesújtó véleménye van a dolgokról és az emberekről. Most is egyenesen belevág a közepébe: ő a helyzet rosszabbodásába fekteti minden reményét, a gazdasági verseny és a hidegháború erősödésébe, a Szovjetunió gazdasági és katonai lépésvesztésébe, kimerülésébe, ami majd meghozza a szabadságot Lengyelországnak, vagy úgy, hogy Amerika képes lesz új status quót diktálni, vagy úgy, hogy az összeomlás küszöbén aktivizálódnak a bekebelezett nemzetiségek, és a szétbomló impérium nem lesz képes kinnlévősegeit befolyása alatt tartani többé. Az ellenállás fő értelme és célja szerinte az, hogy egy állandó válsággóc fenntartásával ezt a folyamatot

⁵³ 1983. május elsején Wroclawban a Szolidaritás „rátelepült” a hivatalos felvonulásra. A tüntetést vízágyúkkal és könnygázzal próbálta szétverni a ZOMO (motorizált rohamrendőrség). A könnygáz elárasztotta a dísztribünt, a meghívott szovjet vendégek négykézláb menekültek. Az ezt követő utcai összecsapásokban a ZOMO tűzfegyvert is bevetett.

⁵⁴ lengyelül ugyanaz a szó

⁵⁵ Jacek Maziarski (1937–2009) újságíró, politikus, számos országos lap munkatársa. A Jaruzelski-puccs után elveszítette állását. 1989 után a Szolidaritás hetilapjának főszerkesztő-helyettese, a Porozmienie Centrum (Centrum Párt) alapító tagja, országgyűlési képviselő, a tévéhíradó főszerkesztője.

elősegítse és meggyorsítsa, megakadályozza egy új enyhülési folyamat kialakulását, mely utóbbi ismét lehetővé tenné, hogy a rendszer elnyomó lényegét reformok homlokzata mögé rejthessék. A szocializmus ugyanis szerinte lényegileg képtelen a megújulásra. Felhívom a figyelmét arra, hogy logikai hibát követ el, azzal érvel ugyanis, amire számít: mivel a szocializmus képtelen a megújulásra, nem képzelhető más stratégia, mint a megújulás megakadályozása. Indulatai megdöbbennek: érzelmem, hogy itt bizony logikáról szó sincsen, ezért aztán azt mondom neki, egyelőre nincs több érve. Idegen számomra, mondom, az a gondolkör és érvkészlet, amit ő alkalmaz, még nem volt módom megismerkedni vele. Legfőképpen az döbbsent meg, hogy – elképzeléseimmel ellentétben, és legalábbis azok szerint, amiket ő itt előadott – a magyar és lengyel érdekek nemhogy nem közösek, de homlokegyenest ellentétesek egymással. Hiszen mi egy konkrét, valóságosan, bár várakozásainkat folyton alulmúló tempóban zajló reformfolyamat keretében minden reményünket az enyhüléshez fűzzük; úgy véljük, rendszerünk demokratizálásában és társadalmasításában abban a mértékben haladhatunk tovább, amilyen mértékben a térség többi országait – és főleg a Szovjetuniót – „magunk után tudjuk húzni” – hiszen számunkra a legnagyobb veszélyt az jelentheti, ha túlságosan különbözünk. Nem véletlen, hogy éppen nálunk vált mozgalmá a nagyhatalmi konfrontációt elítélő Dialógus.⁵⁶ M. azt mondja, Lengyelországban öt éve nem látott békejelvényt, és ez nem véletlen; a lengyelek jól tudják, hogy minden Varsóra irányzott rakéta a szabadságot hozza nekik.

Érdekes, hogy szinte fizikai félelemmel reagálok előadására. Nem tőle félek – békés, családias este van, két gyerek játszik körülöttünk, az asztalon ételmaradékok, egy kis pálinka is előkerült –, nekem mégis bizsereg a bőr a homlokomon, mintha pisztolyt szegeztek volna rám, és életemben először értem meg, hogy igenis elképzelhető, hogy valaki megnyomja azt a bizonyos gombot.

Késő éjszaka elnémultan, jórészt gyalog baktatunk haza. Szemlélt tartok politikai vélekedéseim, elgondolásaim fölött – azt firtatom, akad-e olyan logikai leágazás, mellékösvény, ami tőlük ezekhez az örült következtetésekhez elvezethet; és hogy van-e biztonságos határ a reformizmus eszmerendszere és a fekete-fehér, igen-nem kényszere között. A válasz megnyugtat, de a megnyugvás olyanféle, mint azé az emberé, aki az utolsó pillanatban, hajsza hóján menekült meg valami halálos veszedelemből, előbb maga sem tudván, milyen közel járt hozzá.

Aztán meg, másfelől, az erkölcsi természetű kételyek – helyesebben az önépítést, a jellemzilárdságot illetőek. Mert mitől ijedtem meg? Nem attól-e, hogy – ha a lóarcúnak igaz van, és az én mostani álláspontom csak megtorpanás, következtelenség – nekem is a nyílt konfrontációnak erre az egzisztenciális szempontból bizony sokkalta kockázatosabb útjára kell lépnem? Amitől okkal félek, azért, mert tudom, hogy fizikailag mennyire gyáva vagyok, hogy rettegek a fogorvostól stb. És bárcsak úgy alakulna a mi történelmünk, hogy értelemről és szívről kelljen számot adnunk, nem a testi fájdalmak iránti érzéketlenségünkről! És „bárcsak” – vagy egyelőre még így is van valóban?

(A napló befejező részét következő számunkban közöljük.)

⁵⁶ Főleg egyetemi hallgatók körében szerveződő független békemozgalom. Pécsen különösen erős volt, vezetőivel személyes kapcsolatban álltam. A mozgalmat 1983 őszére gyakorlatilag felszámolták.

MIKSZÁTH KÁLMÁN, A TÓT ATYAFI¹

A régi irodalomra vonatkozó kritériumok szerint, amelyek alapján a középkori, humanista vagy reneszánsz szerzőket valamelyik nemzeti irodalom reprezentánsaként definiálják, Mikszáth Kálmán tartozhatna akár a szlovák irodalomhoz is – boldog Mór pécsi püspökkel, Bél Mátyással és Beniczky Péterrel együtt. Hiszen a mai Szlovákia területén született, művei tanúsága alapján értett és beszélt szlovákul, írásaiban gyakran foglalkozott szülőföldje lakóival és vidékeivel, csak éppen nem latinul, hanem magyarul tette ezt, és nem a középkorban, hanem a 19. század második felében élt.

Mikszáth persze magyar író, annak vallotta magát, és ezt többször ki is fejezte. Közismert palóc identitása is, a szlováksághoz fűződő viszonya nem egyértelmű, és a nemzeti érzékenység mantrája miatt kevésbé is van felderítve. Pedig talán soha senki – a szlovák alkotók közül sem – nem foglalkozott a szlováksággal olyan sokat, olyan szeretettel és olyan sokszíniúen, mint ő, és nem alkotott róla mélyebb és rokonszenvesebb képet. *A tót atyafiak* hozták meg számára az írói áttörést, e kötetnek köszönhette sorsa egyenesbe fordulását, magánélete rendeződését, a szakmai és a közönségsikert. Valóban atyjafiainak érezte a tótokat, a szó eredeti értelmében, amely a vérségi, testvéri közösséget fejezi ki, de magában foglalja az első magyar bibliafordítások archaikus szakralitását is, és van benne egy kis cinkos összekacsintás is földijeivel. A jelen tanulmány Mikszáthnak a szlovákokhoz fűződő viszonyát, a szlovákokról kialakított irodalmi képét vizsgálja, különös tekintettel a Mikszáth-befogadás aktuális kérdéseire és a nemzetképek irodalmi relációira.

Magyar és szlovák Mikszáth-olvasatok

A 19. század vége, a kor, amelynek Mikszáth a gyermeke volt, a Monarchia dualizmusa, e kor kisebbségpolitikája és a *Natio Hungarica* politikai eszménye sok olyan probléma, téveszme forrása, amely ma is megnehezíti a magyar és a szlovák nemzet együttélését, együttműködését. Mikszáth mai recepcióját magyar és szlovák oldalon egyaránt befolyásolják ezek a súlyponteltolódások és történelmi sztereotípiák. Külön figyelmet érdemelnek a Mikszáthhoz kötődő mítoszok: mint a „buta tót” toposzának megteremtője, aki kedvelte, de a realitás szelíd megszépítésével lekezelte a szlovákságot. E kérdéskör tárgyalásakor nézetem szerint különbséget kell tenni Mikszáth Kálmán közszereplőként képviselt, politikai hovatartozását kifejező álláspontja és írói megnyilvánulásai között.

Felületes olvasóként valóban könnyen az a benyomásunk támadhat – akár magyar-ként, akár szlovákként olvassuk műveit –, hogy Mikszáth, bár szereti, de magyarsága magasából lenézi szlovák atyafiait. Ez a nézőpont valóban összhangban van Mikszáth politikai szerepvállalásával és irányelveivel, a Szabadelvű Párt állandó képviselőjeként természetesen támogatta pártja magyarosító törekvéseit. Semmiféle megértést nem tanúsított a szlovákok nemzeti mozgalma iránt. A szlovákokat a daudet-i Dél szellemében

¹ A tanulmány a Comenius Egyetem „Grant mladých” ösztöndíjának keretében jött létre (az ösztöndíj száma: UK/235/2011).

mindvégig a magyar nemzet részeként, tájegységi csoportjaként érzékelté,² és bármennyire kedvelte is őket, semmiféle módon nem tolerálta nemzeti formálódásukat, saját politikumra, önálló országra irányuló törekvésüket. Meggyőződése volt, hogy a szlovákok hűek Magyarországhoz, és minden decentralizáló törekvés az orosz rubel munkája. Ebben az elitélő hozzáállásban 1848 orosz traumája is benne van. Mikszáth teljes mértékben elutasította a szlovákok nemzeti-politikai törekvéseit, de szerette a szlovákokat mint embe-
reket, mint a magyar politikai nemzet etnikai, regionális csoportját.

Álláspontjában a *Natio Hungarica* eszméje feszül a modern nacionalizmus eszméjének, amelyet Mikszáth a szlovákokkal kapcsolatban nem tudott elfogadni. Természetesen nem volt ezzel egyedül. A 19. század nagy magyar tévedése, a nemzetiségi mozgalmak el nem ismerése azonban talán egészen más tőről fakad, mint a kortársak intoleranciája. Sokkal inkább nemzet-értelmezési, identitás-megfogalmazási, ha úgy tesszük, terminológiai problémára vezethető vissza. A királyi Magyarországra nagyfokú nyelvi átjárhatóság volt jellemző, amely egyebek között István király intelmein is alapult, aki az idegeneket az evangéliumi szellem okán³ is védelmébe veszi, ugyanakkor az „... egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és romlandó”⁴ eszme alapja a sztyeppe törzsszövetség szabad nyelvi egységében is kereshető. Európában a letelepedett életmód tradíciója, nagyobb fokú kötöttsége miatt a nyelv sokkal fontosabb, meghatározóbb tényező a nemzetformálás folyamatában. Elég csak Ján Kollár egységes szláv nemzet-konceptióját említeni, amely csaknem kizárólag a nyelvi közösség eszméjén alapult, vagy a német, olasz államok nyelvi alapú egységesülését felhozni példaként. A történelmi Magyarországon ez a két koncepció került összeütközésbe egymással. És ez a folyamat képeződött le Mikszáth írásaiban is. Éppen ezért Mikszáth publicisztikai művei, amelyekben aktuálpolitikai eseményekre reflektál, más kritériumok alapján interpretálhatók, mint az elsődlegesen irodalmi ambíciójú szövegei, bár Mikszáth jellemzően zsurnalisztikus stílusa megnehezíti, sőt esetenként lehetetlenné teszi cikkeinek, karcolatainak és tárcáinak ilyen típusú felosztását.

Mikszáth szlovák fogadtatását a fent említettek mellett az elutasító irodalomtörténeti hagyomány és a „tót” etnonimum negatív konnotációi is nehezítik. Mikszáth a „tót” népet még minden rossz hátsó zöngé nélkül használta,⁵ és ezt az akadályt a szlovák fordítások természetszerűleg ki is küszöbölik a „tót”-ot „szlovák”-ként fordítva; de a Mikszáthtal foglalkozó szlovák irodalmi munkákban gyakran látenszen jelen van valamiféle eredendő rosszallás az íróval szemben, s ez Mikszáth szlovák kortársainak elutasító hozzáállásán is alapul.

A kortárs szlovák irodalmi elit nagyon elitélően nyilatkozott Mikszáth szlováksággépéről. Jellemző példája ennek *A tót atyafiak* megjelenésére reagáló 1881-es anonim recenzió a meghatározó politikai és irodalmi folyóirat, a *Slovenské pohľady* oldalain. A szerző felrója Mikszáthnak a szlovák szereplők gyenge, nem egyértelmű szlovák identitását, amelynek kifejezésére nem tartja elegendőnek a tipikusan szlovák személyneveket és

2 Kiss Gy. Csaba: Regionális magyar identitás a XIX. század végén – Felső-Magyarország, Felföld, Felvidék Mikszáth műveiben. In: Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18.–20. storočia. Szerkesztette: Šutaj, Štefan, Szarka László. Prešov: Universum, 2007, 73–80., 77.

3 vö. Mt. 25, 31–46: „...Idegen voltam és befogadtatok...”

4 István királynak intelmei. In: *Magyar legendárium*. Ford. Tormay Cecília, Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1993, 111–134., 122.

5 A témához ld. pl. Wlachovský, Karol: Interetnikus kapcsolatok XXI. (A modern szlovák irodalom vázlata). tulipan.vjk.ppke.hu/modul/mcs021_Wlachowsky.doc

attribútumokat.⁶ Kritizálja Mikszáthot, amiért a szlovák költészetet nem tartja elég érzelmesnek.⁷ Mikszáth a szerelmi költészet ilyen, első olvasatra negatív kicsengésű említésével gyakorlatilag a szlovák önkép egyik legmeghatározóbb, legérzékenyebb pontjára tapintott rá. A Lúdvít Štúr által hegeli és herderi alapokon kialakított szlovák önmeghatározás legfontosabb ideológiai mozzanata pontosan a dolgos, békeszerető, érzelmes szláv, szlovák nemzet lelke volt, és annak kifejeződése, a szlovák költészet. Mikszáth azonban nem dehonesztálni akarta ezzel a szlovákokat. A *Lapaj, a híres dudás* bevezetőjében megtalálható hosszú szlovákság-jellemzés az elbeszélés szerkezeti felépítésének fontos eleme, nem öncélú nemzetbecsmérlés. A nemzetkép, amelynek elsődleges tulajdonságai valóban az érzések hiánya, a hidegség, a negatívan egzotikus furcsaság, csak előkészíti az elbeszélésben lejátszódó eseményeket, megteremti a mű belső feszültségét. Ennek első rétege Lapaj tehetsége, amely ellentétben áll a szlovák költészet leírásával. De a zeneszeretetet is csak arra szolgál, hogy megtudjuk, mennyire fontos Lapajnak a dudája, amely a cím szerint is legfőbb attribútuma. Am az elbeszélés katartikus, idilli tetőpontján, amely a műfaj sajátossága szerint arra szolgál, hogy kulcshelyzetben mutakozzon meg a szereplő valódi jelleme, Lapaj végtelen gyengédségről, áldozatkészségről és naivitásról is bizonyosságot tesz, amikor elcseréli dudáját, hogy gondoskodhasson a talált gyermekről. Így az első olvasatra negatív szlovák jellemrajz egészen más dimenziót kap a jellegzetesen szlovák szereplő cselekvése révén. Ez az olvasói elvárásokkal folytatott játék Mikszáth szövegeinek egyik fontos és értékes irodalmi jellegzetessége. Csakhogy a recenzió szerzője Mikszáth minden szlovákságra utaló megjegyzését szinte hisztérikusan elutasítja,⁸ mint a magyar nemzet fölünyeskedésének megnyilvánulását, és nem hajlandó részt venni abban a játékban, amelyre Mikszáth hívja olvasóit – bár maga is utal arra, hogy az elbeszélés második felében Mikszáth értelemmel teli képet fest a szlovákokról.⁹ Ezt azonban úgy értelmezi, hogy Mikszáth önmagát szégyenítette meg azzal, hogy a bevezetőben lekicsinyelte a szlovákokat, mivel a szlovák nemzetiségű szereplők a műben nem úgy viselkednek, ahogyan a szerző elvárta volna, mintegy ellentmondanak alkotójuknak azzal, ahogyan az elbeszélés végén megnyilvánulnak. Mikszáthtól mintegy megvonja a tudatos művészet lehetőségét, és az igazság győzelmeként értékeli a mű szlovák szempontból pozitív kicsengését.¹⁰ Az anonim

⁶ „Ha eltekintünk a bacsa, halena, tanya, demikát, zapekacska stb. kifejezésektől (...), nos nem találunk itt semmi szlovákokat; az itt rajzolt figurákat, ha nevüket Lapajról Fogdmegre, Olejről Olajra változtatnánk, nyugodtan beleilleszkedhetnének egy »A magyar atyafiak« című könyvbe is. A szlovák életet, amely a maga sajátosságaiban a figyelmes szemlélő elé tárul, Mikszáth meséiben nem találjuk meg.” Anonim: *A tót atyafiak*. Slovenské pohľady, 1881/1, 6. füzet, 575-576., 575. (ford. Marta Fülöpová)

⁷ Az anonim szerző megjegyzésével: „Még a szerelmi költészetük is »fanyar, színtelen és furcsa.« Anonim, 1881: 575. (ford. Marta Fülöpová) Mikszáth *Lapaj, a híres dudás* című elbeszéléséből idéz: „Még a szerelem költészete is, mely minden népnél minden bérce, minden völgyben üdén csendül, mely széles e világon forró, mint a tűz, andalító, mint a virágillat, önáluk fanyar, színtelen és furcsa.” (Mikszáth Kálmán: *A lohinai fű*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 416.)

⁸ „Olyan esetlenséget találtunk, amely sérti a szlovák önérzetet. A szlovák népnek állítólag nincsenek sem örömei, sem fájdalmai és gondolatai.” Anonim, 1881: 575. (ford. Marta Fülöpová)

⁹ „A szerző rögvést elefelejt, amit idáig összehordott, mert kicsit tovább bemutatja a mélabús, édesfájó szlovák dalolást, amit a gyönyörtől megittasodva a hold is megáll hallgatni, a folyó habjai megszűnnek locsogni, nehogy megzavarják az énekest. Igen, minél tovább halad ugyanabban a mesében, a bemutatott szereplők nemcsak örömet és bánatot, nemcsak érzést és gondolatot mutatnak, hanem ő maga beszél ugyanazon szereplők örvénylő szenvedélyéről, sőt a végén egyikük a legnagyobb áldozatra is késznek mutatkozik.” Anonim, 1881: 575-576. (ford. Marta Fülöpová)

¹⁰ „Nos, íme, így van, ha az embert megrontja a magyar szellem. Az igazságot akarja ütni, és magát üti általa.” Anonim, 1881: 576. (ford. Marta Fülöpová)

szerző vehemensen kikel Mikszáth „magyar szelleme” ellen. Az adott politikai, társadalmi helyzetben ez az elutasítás érthető, hiszen a lap elsősorban a szlovákok nemzeti törekvéseit szolgálta, amelyekkel Mikszáth soha nem értett egyet.¹¹

A szlovákság irodalmi képe

Szlovákia területét, Tótországot, a Felföldet Mikszáth fedezte fel a magyar irodalom számára. A szlovákok fontos alakjai, nemegyszer rokonszenves főszereplői műveinek, akik a magyar szövegben szlovákul szólalnak meg. Mikszáth komplex irodalmi képet fest a szlovákokról; definiálja, kik a szlovákok, mi jellemzi őket. Mindezt nem öncélúan, valamilyen szociológiai vagy nacionalista megfontolásból teszi, hanem szövegeinek fontos irodalmi komponenseként.

Mikszáth szlovák recepciójának tárgyalásakor a *Lapaj, a híres dudás* szlovákságképeinek interpretációja is mutatja, milyen fontos a Mikszáth műveiben megrajzolt nemzetkép irodalmi elemzése. Segíthet megtalálni néhány mítosz eredetét, eltávolítani negatív beidegződéseket, és Mikszáth szlováksághoz fűződő viszonyát is egészen más színben tünteti fel. Ezért fontos Mikszáth szlovákságképeinek nemzetközi kutatásokra épülő komplex imagológiai analízise.

A szlovákságot mint nemzetiségi csoportot meghatározó jellemzők vizsgálhatók Csepeli Györgynek a mai magyar identitás kifejezésére megfogalmazott kategóriái szerint (a nemzetnév, a vallás, a nemzeti szimbólumok és a tematizációk¹²). A szlovákság képe több komponensből álló kategóriarendszer alapján elemezhető, amely magában foglalja az irodalmilag releváns identitás-elemeket. Ez a kategóriarendszer Rákos Péter terminológiájával (*imago loci, regionis, urbis, historiae, missionis, avorum, morum, linguae*¹³) is párhuzamba állítható. A vizsgált kategóriák a nemzetkép metaforizációjának elemzésével is kibővíthetők.

A szövegek kiválasztásakor elsősorban Karol Wlachovský nemrég megjelent három szlovák nyelvű Mikszáth-válogatására¹⁴ és azok interpretálására helyeztem a hangsúlyt. A válogatások a szlovák olvasóközönséghez szólnak, tehát azokat a szövegeket tartalmazzák elsősorban, amelyeket a szlovákság számára relevánsnak ítélt a hozzáértő szerkesztő. Ezzel mintegy meghatározta, melyik Mikszáth-szövegek fontosak a szlovákok számára, melyek lehetnek a mai recepció számára is érdekesek. A *Tvrde kotrby* megjelenésekor Halász Iván konstatálta is, hogy „a Mikszáth-prózák új szlovák kiadásának előkészítésekor a szövegek kiválasztásának elsődleges célja az volt, hogy megtudjuk, milyen a szlovákok képe Mikszáth munkásságában.”¹⁵ Ilyen szempontból a válogatás ténye maga

¹¹ A mai szlovák recepció elemzése még várat magára, mivel az új *A tót atyafiak*-fordítás csak 2010-ben jelent meg: *Slovenskí rodáci*. Szerkesztette és fordította Wlachovský, Karol, Bratislava: Marenčin PT

¹² vö. Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég Kiadó, 1992, 54-82.

¹³ ld. Rákos Péter: *Nemzeti jelleg. A miénk és másoké. Öncsalások és eldöntések mint történelemformáló tényezők*. Pozsony: Kalligram, 2000, 22-43.

¹⁴ A 2007-ben megjelent *Tvrde kotrby* (szerk. Wlachovský, Karol, Kiss Gy. Csaba, ford. Wlachovský Karol, Bratislava: Marenčin PT) válogatás *Az Isten hóna alatt, A Szontágh Pál kutyái* és a *Tavaszi rügyek* kötetek elbeszéléseiből, a 2009-ben megjelent *Fesáci* (szerk., ford. Wlachovský, Karol, Bratislava: Marenčin PT, 2009) *A lohinai fiú, a Prakovszky, a siket kovács, a Gavallérok, A sipsirica, a P. York* című műveket tartalmazza, a 2010-ben megjelent *Slovenskí rodáci A tót atyafiak* és *A jó palócok* új fordítása.

¹⁵ „Cieľom výberu poviedok do nového slovenského vydania krátkych próz Kálmána Mikszátha bolo odpovedať na otázku, aký bol obraz Slovákov v jeho diele.” (Takmer visegrádszky Mikszáth?, www.luno.hu/content/view/full/6093/63), ford. Marta Fülöpová

is identifikációs jelentőséggel bír, mintegy meghatározva, konkrétan milyen kép az, amit Mikszáthtól a szlovákok elvárnak, elfogadnak, vagy éppen ellenkezőleg, elutasítanak.

Elsősorban a kapott kép irodalmi motivációját tartottam szem előtt: milyen módon fejezi ki Mikszáth szereplőinek nemzeti vagy etnikai hovatartozását, milyen nyelvi eszközökkel teszi azt, milyen kompozíciós feladata van az adott résznek a szövegben, a szereplő nemzeti identitása összefüggésben van-e további tulajdonságaival. A nemzetképek irodalmi sztereotípiavizsgálatának vagy imagológia-kutatásának Leerssen és Beller által alkalmazott módszerét alkalmaztam: eszerint az a kérdés, hogy mennyire valóságos, valóság-hű a kapott irodalmi kép, nem releváns, a hangsúly az adott szövegrész irodalmi funkcióján, szerepén van. Nem azt kell megfogalmaznunk, milyen egy nemzet a valóságban, hanem azt, hogy az adott szerző hogyan és miért ábrázolta olyannak.¹⁶

(1. *A nép, nemzet neve*) Mikszáth a szlovákok megjelölésére kizárólag a *tót* etnonimot, illetve annak kicsinyítő képzős változatát, a *tótockskát* alkalmazza. A kicsinyítő képzős változat főleg olyan helyeken fordul elő, ahol a szlovákok mint közelebbről meg nem határozott csoport szerepelnek, gyakorlatilag az „emberek” kifejezés helyett: „Mind elszéledtek a tótockskák”.¹⁷ Más helyeken a kifejezés a népcsoport kiszolgáltatottságát hangsúlyozza: „Ha sok krumpli van, az annyit jelent: »Szeretlek, tótockskák, szaporodjatok!« Ha nincs krumplitermés, akkor az istenke haragszik: »Minek vagytok ti a világon, tótockskák?«.”¹⁸ Mikszáth így a szlovákokról élő sztereotíp nemzetképpel is összhangban marad, mivel a szlovákokat gyakran passzív, tehetetlen népként jeleníti meg, ábrázolásmódjának érzelmi töltete viszont pozitív kicsengésű, és inkább a szlovák önképben is jelen levő békeszeretet, galamblelkűség tulajdonságát emeli ki.

A szlovákok lakta tájakat Mikszáth Felvidéknek, Felföldnek nevezi, megteremtve annak máig élő mítoszát. Az egyes szereplők nemzetiségét azonban nem minden esetben lehet egyértelműen meghatározni. Gyakori az etnikai identitásnélküliség, a kettős nyelvi identitás, nem mindig világos, hogy a párbeszédnek vagy belső monológoknak milyen nyelven játszódnak le. A politikai nemzettudat azonban többnyire dominánsan magyar. A szlovák etnikai identitás általában tipikus nevekben (Matykó, Bohuska), szlovák replikákban vagy a tört magyarságú beszédben nyilvánul meg.

(2. *Vallás*) Szemben a románok, szerbek stb. esetében domináns nemzetformáló szerepet játszó egyházakkal, a szlovákoknál nem alakult ki nemzeti vallás, a szlovákság nemzeti és vallási identitása között nincsen átfedés. Az identitás-megnyilvánulás e témakörébe a szlovákok hitéletének sztereotíp képét sorolhatjuk. Mikszáthnál is élő és gyakori a szlovákoknak mint vallásos, alázasatos, a sors, az Isten kegyelméből uralkodó király akaratának végletekig engedelmeskedő népnek a képe: „S azonfelül is jó, szelíd nép a tót, ha jön a halál, nem kötekedik az vele, nem disputál, nem erősködik, hogy »nem megyek, maradni akarok, iszom azt, iszom ezt, még amazt is megpróbálom«, nem szalajt orvoshoz, patikába, hanem megadja magát »pod szmrty!« (gyere halál!) és behunyja szemeit az örökkévaló álomra.”¹⁹ Ennek a sztereotípiának sem Mikszáth a szerzője. A szlovákság irodalmi és politikai képviselői szintűgy preferálták ennek a képnek életben tartását, mert a Monarchia keretein belül az Isten kegyelméből uralkodó császártól vártak – hiába – támogatást nemzeti mozgalmuk számára.

¹⁶ vö. Leerssen, Joep 2007: Imagology: History and method. In: *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey.* Szerk. Beller, Manfred, Leerssen, Joep, Amsterdam – New York: Rodopi, 17-32., 26-30.

¹⁷ A fekete fogat. In: Mikszáth Kálmán: *Huszár a teknőben.* Budapest: Zrínyi Kiadó, 1989, 198.

¹⁸ Mikszáth Kálmán: *Beszterce ostroma.* Bratislava: Madách, 1974, 24.

¹⁹ I. m., 63.

(3. *Nemzeti szimbólumok*) A szlovák nemzethez Mikszáth magyar nemzeti szimbólumokat köt. Több szövegrészben is előfordul a magyar nemzeti színekbe öltözött szlovák leányalak, afféle népi *Patrona Hungariae*, piros szalagokkal, fehér ingvállban és zöld szoknyában: „Ilyen szép fehércselédet még soha nem látott. Hollófekete varkocsa fölbontva omlik le a fehér lepedőre, s halvány arcára fájdalom van festve; fekete szemében a kétségbeesés, remegő ajkán egy láthatatlanul ott lebegő imádság. Ruhája, a zöld szoknya, fehér kötény veres rojtokkal, a tót nép ezredéves, soha nem változó divatja, ázottan tapadt a kecses idomokhoz.”²⁰ Mikszáth a magyar nemzeti szimbólumokat kiterjeszti a szlovákokra is, s ez is az egységes politikai nemzet-eszme megjelenítését szolgálja. Figyelemre méltó azonban, hogy a magyar trikólórt a szlovák nép tradíciójának tulajdonítja.

(4. *Földrajzi jellemzők*) Pontosán a szlovák önmeghatározás intencióinak megfelelően, amelyet az irodalmárok Hollýtól és Kollártól kezdődően műveikben kanonizáltak, Mikszáthnál is megjelenik a lenyűgöző szlovákiai táj, zord hegyek, romantikus várromok, festői völgyek képe. A szlovákok kis falvakban, apró városokban élnek, jellemző a pásztor-tanya, az akol romantizáló mondanéve is. A szlovák városokat – nagyon finom humorral – a nép beszédfordulataival jellemzi, amely a város tényleges jelentősége és annak stilizálása közötti aránytalanságból ered. Így lesz Beszterce egyenlő Londen-nal, Selmecebánya pedig különlegesebb, mint Párizs. Az egyes helyiségek leírása inkább hangulati elem, amely a történet atmoszféráját teremti meg, realitása nem a valóságghűségben, hanem az előbeszéd imitálásában és a részletek hangsúlyozásában rejlik.

(5. *Tulajdonságok*) A szlovákokat Mikszáth többnyire szép, magas növésű férfiakként – „mint a gyetvai szállfák”²¹ – és kékszemű, lenhajú lányokként – „valóságos fiók-zerge”²² – ábrázolja. A testi tulajdonságok általában harmóniában vannak a lelkiakkal, a vörös hajú nő boszorkány, a furcsa alak furcsa – de nem eredendően rossz – természetet takar.

A pszichikai jellemzők szintén összhangot mutatnak a szlovák önképpel, főleg, amikor Mikszáth a szlovákokat népként írja le. Általában dominál a csendes, melankolikus, énekeket kedvelő, hegyekben élő nép képe. Szoros közösségben élnek a természettel, amely igazságosan hat életükre. Békeszeretők, nincs bennük forradalmi hajlam: „Nekik minden jó, mindennel meg vannak elégedve. Csendes, türelmes nép.”²³ Ez a kép meg-egyezik a herderi-hegeli tradíciókra épülő békés, rurális szláv társadalom képével. A sztereotip sajátosságok az egyes szereplők szintjén sokkal kevésbé jellemzőek.

(6. *Társadalmi problémák*) Ami a társadalmi kérdéseket illeti, Mikszáth gyakran ábrázolja a kivándorlás problémakörét, a *Nosztty fiú*ban éppen eköré szövi a regény központi cselekményét. Foglalkozik a magyarosítás problémájával is; bár politikai szerepvállalása folytán elfogadta, íróként tisztában volt azzal, hogy ez az irány nem vezet sehova.

Mikszáth magyarosításról vallott nézeteinek illusztrációjára több helyen előfordul *A kemény koponyák* című elbeszélés egy részlete: „ismertem az apádat, Szlimicsek Mihály, épen ilyen nagy számár volt ő is, de tótul volt ilyen nagy számár.”²⁴ Ezt a mondatot Szlimicsekről annak bizonyítására is fel szokták hozni, hogy Mikszáth a szlovákság ké-

²⁰ Lapaj, a híres dudás, i. m., 424.

²¹ Mikszáth Kálmán: *A Nosztty fiú esete Tóth Marival*. Bratislava: Madách, 1972, 51.

²² A lohinai fű, In: Mikszáth Kálmán: *A lohinai fű*, 20.

²³ Lapaj, a híres dudás, i. m., 416.

²⁴ Mikszáth Kálmán: *A kemény koponyák*. *Országos Hírlap*, 1898. okt. 2. II./271, 1-4., 2.

pét a butasággal kötötte össze,²⁵ így egy makacs nemzeti sztereotípiát megteremtője és népszerűsége révén elterjesztője is lett – nemcsak a magyar irodalomban, hanem a magyar köztudatban egyáltalán. A „buta tót” sztereotip képe azonban már korábbi művekben is megtalálható – szlovák részről például az etnográfus Ján Čaplovič műveiben²⁶ vagy Ján Chalupka *Bendegúz*ában,²⁷ ahol magyarul hangzik el egy szlovák szájából. Mikszáth tehát nem megalkotta a „buta tót” sztereotípiáját, de ismerte azt, és irodalmi sikerei révén talán hozzájárult ahhoz, hogy megszilárduljon a köztudatban.

Az idézett helyen a sztereotip „buta tót” képe mélyebb elemzés után pontosan az ellenkező értelemben jelenik meg. Szlimicsek ugyan valóban számár, és talán az apja is valóban az volt, a különbség kettejük között pedig mindössze annyi, hogy az apa szlovákul, a fiú pedig magyarul beszél. Ha azonban a nemzeti identitást meghatározó jellemzőként a használt nyelvet alkalmazzuk – a fiú Szlimicsek már nem buta tót, hanem buta magyar. Ezzel Mikszáth – kicsit elfedve ugyan, de – nagyon élesen bírálja pártja magyarosító törekvéseit. Mert ha a magyar nyelv nem eszköze a nép művelésének, ha Szlimicsek éppen olyan buta magyarul is, mint szlovákul, akkor a magyarosítás eszméjének – amely a magyar kultúrfölényre, államalapító és fenntartó tehetségre és a Monarchián belüli kolonializmusra épült – nincs létjogosultsága. Mert vannak, akik egyszerűen buták, legyenek bár magyarok vagy szlovákok.

Mikszáth műveiben gyakran találkozhatunk effajta kettős kódolással. Ami első olvasatra a szlovákok lekicsinylésének, a magyarok tömjénezésének tűnik, az az adott szöveg kontextusában fontos szerepet kap, és ellenkező értelmet nyer. Jól példázza ezt a Jarinkóról szóló monda szerepe a *Beszterce ostromában*, amely a szlovákokat egyszerű, alázatós tótocskákként mutatja be²⁸ – összhangban a Ján Kollár által is preferált galamblelkű nemzet képével –, akik nem lázadnak a sors, Jarinkó ellen, türelmesen és odaadón fogadják, amit az élet hoz. Ez a kép látszólag sztereotip és megalázó is, de a kompozíció felépítésében fontos szerepet játszik. Mikszáth így éles kontrasztban látatja a parazita, züllött Behenczyeket, akiknek jellemzését Jarinkó mítosza ellenpontozza. A dzsentri uracsok ábrázolása az egyszerű szlovákok képe tükrében fokozza az ellentét feszültségét, és az ellentét pozitív pólusa egyértelműen a szlovákok oldalán van.

(7. Történelmi kérdések) Mikszáth gyakran ír a szlovák történelemről is. Ez is annak bizonyítéka, hogy Mikszáth bizonyos mértékben meg tudta őrizni függetlenségét az uralkodó nemzeti sovinizmustól, amelynek egyik fő területe a nemzeti történelem kizárólagossága. Tud a szláv hagyományokról, említi a szláv hercegeket, akik Nyitrát építették,²⁹ Szvatoplukot és a fehér ló mondáját. Ebben azonban nincs lekezelés vagy lenézés – Szvatopluk történetét a *Beszterce ostromában* a karrierista Klivényi használja ki magyarokdásának demonstrálására: „asztán éjjelenként bejárta a pánszláv házakat s elhúzatta inger-

²⁵ vö. pl. Szlovákok, tótok, tírjákók, 2009. szeptember 9., http://www.mult-kor.hu/20090909_szlovakok_totok_tirpakok

²⁶ „Csak röviden szeretnénk megjegyezni, hogy e nagy család tagjainak különböző hibáit, erénytelenségeit, vétségeit, sőt bűneit és más személyes, bizonyosan dicséretre nem méltó tulajdonságait sok író mint a nemzeti jellemük alapvonását ábrázolja. A szlávok ezért joggal kérdezhetik, a németek között vajon nincsen lusta és koszos, *buta* [kiemelés tőlem – M. F.], rabló, csaló, tolvaj, tehát olyan tulajdonságokkal rendelkező ember, amelyekért a németek a szlávokat gyakran szigorúan megrojják?” (Čaplovič, Ján: *Slováci v Uhorsku*. Zlatý fond denníka SME 2008, http://zlatyfond.sme.sk/dielo/861/Caplovic_Slovaci-v-Uhorsku, ford. Marta Fülöpová)

²⁷ vö. „Él magyar, áll Búda még. / Haldoklik a buta tót.” Chalupka, Ján: *Bendegúz*, Gyula Kolompóš a Pišta Kurtaforint. *Donquijotiáda podľa najnovšej módy*. Bratislava: SVKL, 1959, 85.

²⁸ *Beszterce ostroma*, i. m., 23-24.

²⁹ L. Mikszáth Kálmán: *Magyarország lovagvái*. Budapest: Révay Kiadó, 1908, 157.

kedésül az ablakok alatt: Cserveni kantár, bjeli kvon! Predav szom ország, Bozse moj! (Veres kantár, fehér ló! Eladtam az országot, istenem!) Ez a merész célzás Szvatopluk király őfelségének szomorú kalandjára mindenha erősen bosszantotta a zsolnai tót urakat. De éppen ezt akarta Klivényi, aki magyar érzésű volt és e magyarságból élt, táplálkozott.³⁰ A szlovákok kicsúfolása a regényben Klivényi jellemének megrajzolására szolgál, és az ő alakja talán a legellenszenvesebb az egész regényben.

A *Különös házasságban* Mikszáth említi a békés befogadás és házasodás elméletét is az itt lakó szlávok – Mikszáthnál szlovákok – és a honfoglaló magyarok között: „a régi magyarok nem hozván magukkal elegendő asszonyféléket, onnan vettek, ahol volt, a lenhajú tót lányokból, innen van az, hogy nyelvükben a házieszközök elnevezései kizárólag tót szavakra vallanak. És most már az is valószínű, hogy a gyermekeik, ahelyett hogy az apa nyelvét tanulták volna el, aki mindig a nyeregben ült, és elcsászkaált ördögbe, pokolba Lehelékkal, Botondékkal, inkább az anyjuk nyelvén povedáltak”.³¹ Az idézet érdekessége az, hogy Mikszáth a regényben többször is valóban szlovák alakban használja a háztartási eszközök (például *varcska* – főzőkanál) nevét, mintha rejtve akarná bizonyítani az elmélet helyességét.

(8. Nyelv) A szlovák kifejezések a történet hangulatát erősítik – például a Jánosik legenda-körhöz kapcsolódó több helyen is használt „od buka do buka” szókapcsolat fokozza a téma egzotikumát. Mikszáth szerkesztői megpróbálták eltüntetni ezeket a megnyilvánulásokat, nehogy zavaróan hassanak a szlovákok nem tudó olvasókra. A későbbi kiadásokból ki is kerültek, akárcsak a mai szlovák fordításból a latin kifejezések. A nyelvek mikszáthi variálása, keverése, a bábeli zűrzavar a világ összetettségét és különbözőségét sugallja, és arra is példát mutat, hogy meg lehet találni benne az együttműködést, a kompromisszumot.

Mikszáth metaforikus szlovákságképe

Van egy olyan szövegcsoport Mikszáth művein belül, amelyben a szlovákok metaforikus, költői képe jelenik meg, gyakran gnómius kijelentés alakjában. Talán ezek fejezik ki a legtalálékosabban Mikszáth szlovákokhoz fűződő viszonyát, bennük nyilvánul meg az író és szereplői közötti legszorosabb kapcsolat.

Több Mikszáthtal foglalkozó szerző is észlelte ezeket a részleteket, köztük Karol Wlachovský, és nagyrészt idézi őket abban a tanulmányában, amelyben Mikszáthnak a szlovákokhoz kötődő mítoszait taglalja.³² Mivel a kötet kiadásának célja olyan Mikszáth-szövegek összeválogatása és megjelentetése volt, amelyek bemutatják Mikszáth szlovákságképét, ezért nagyon lényeges, hogy a szerkesztő milyen szövegeket emel ki ennek a képnek a demonstrálására.

Mikszáth metaforikus szlovákságképe elsősorban a specifikusan szlovák népi foglalkozásokhoz kötődik, amelyeket mint a szlovák népet meghatározó, identifikáló tényezőket már Ján Čaplovič is fontos identitás-elemként hangsúlyoz német nyelvű, 1818-ban megjelent *Slowaken in Ungarn* című írásában, amelyben humoros formában definiálja, kik a szlovákok, és milyen tulajdonságokkal rendelkeznek. Elsődleges identifikációs tényezőnek a szlovák népi foglalkozásokat tekinti. Ennek a képnek a modern szlovák nemzet formálódásában is nagy szerepe volt, hiszen a szlovák nép a magyar nemesi nemzet koncep-

³⁰ *Beszterce ostroma*, i. m., 74.

³¹ Mikszáth Kálmán: *Különös házasság*. Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó, 1953, 166.

³² L. a 14. jegyzetet: a 2007-ben megjelent *Tördé kotrby* című Mikszáth-rövidpróza válogatás zárótanulmánya, 181-190.

cióval szemben és persze herderi alapokon fogalmazta meg önmagát plebejus, kétkezi munkából élő népként. Mikszáth tehát egy létező szlovák nemzetszemléletet dolgoz fel, és emel néhol költői, néhol mitikus magasságokba. Wlachovský szerint: „A drótozás művészetében azonban Mikszáth nem csupán egy tipikusan szlovák mesterséget látott, amely bizonyos körülmények között lehetővé tette számukra a túlélést, hanem mitikus küldetést is...”³³ A sztereotip szlovák mesterségek megváltói funkciót kapnak, metaforikus, messiási aspektusban is megjelennek.

A *seprűs tót*³⁴ című elbeszélés metaforikus szlováksággépének kiinduló pozíciója az elbeszélés első mondataiban jelenik meg. A rossz gazdasági helyzetből fakadó kivándorlás objektív valóságát Mikszáth a népiesség elbeszélésével alakítja át – a közmondás műfajának használata révén mintegy folklór-jelleget és pozitív kicsengést kap. A szlovákok tevékenységét finom humorral a művészet szintjére emeli, ami csak az első lépés a szlovákság univerzalizálása felé:

„Mikor a lesti tótok mind haza gyűlnek, akkor lesz a közmondás szerint a világ vége. Minélfogva nyilvánvaló, hogy a világ örökké tartó, mert a lesti tótok sohase lesznek otthon mindnyájan. Művész hazája széles a világ!”³⁵

A szerző gyermekkorának világát, a lesti szlovákok alakját mitikus, sorsszerű lényekké stilizálja, mintha a lesti szlovákoknak hatalmuk volna az egész világ sorsát befolyásolni. Munkájuk és ezzel együtt létezésük is az emberiség egzisztenciális szükséglete, a földi élet folytonosságának záloga. Tőlük függ a világ vége, az apokalipszis eljövetele. Jellemzően azonban a szlovákok csak akaratlan hordozói ennek a hatalomnak, a világ végtelensége csak mellékterméke életmódjuknak. Már ebben a szövegrészben megjelenik az időtlenség, örökkévalóság attribútuma, viszont itt még kontrasztív módon kapcsolódik a szlovákokhoz.

Az elbeszélés következő részletében a szlovákok mint az idő ellenfelei már a végtelen, az örök oldalán jelennek meg:

„Általában a tótokban megvan az a bátor vonás, hogy küzdenek a mulandóság ellen végső lehetőkig, nem hagyják elenyészni az összeűzött tárgyért, hanem azt kiáltják vakmerőn az időnek: »Megállj, te elrontottad, én megcsinálom.«”³⁶

Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni az idézet mikszáthi iróniáját sem, amely itt is megnyilvánul: egy dolgot állít – a szlovákok bátrak –, és épp az ellenkezőjét sugallja: a szlovákok gyávák. Viszont már az is figyelemre méltó, hogy Mikszáth a bátorság tulajdonságát a szlovákokkal egy mondatban említi, mert az a Monarchia körülményei között formálódó nemzetek viszonyában egyértelműen a nemesi nemzetképzés alapuló magyar identitás lényeges, kizárólagos eleme volt, és a meghatározó identitáselemekkel nem nagyon volt szabad tréfálkozni.³⁷ A metaforizált sorsszerepekben azonban Mikszáth a maga szeretetteljes iróniájával, de felruházta a szlovákokat a bátorsággal is. A szlovákok ebben a szövegrészben így már hősi pozícióban jelennek meg, akik akar-

³³ Wlachovský, i. m., 190., ford. G. Kovács László

³⁴ Mikszáth Kálmán: *A hályogkova és más elbeszélések*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991, 180-183.

³⁵ I. m., 180.

³⁶ Uo. 180.

³⁷ vö. Marác, László: Hungarians. In: *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Szerk. Beller, Manfred, Leerssen, Joep, Amsterdam – New York: Rodopi, 2007, 175-176.

nak és tudnak dacolni az idővel. A metafora tehát a tudatosság, az akarat dimenziójával bővül. A költői kép feszültsége két meghatározóan kontrasztív pólus között bontakozik ki: a népi kézművesek plebejusi megjelenítői valójában mitológiai héroszok, akik harcban szállnak az idővel.

A motívum az elbeszélés utolsó mondataiban teljesebben ki:

„Szalad a világ minden dolga szanaszét, mint az összetört tál cserepei. Ide tótok, drótozzátok meg, hadd legyen még együtt, úgy ahogy volt, egy darabig.”

Az első mondat hasonlata – a világ dolgai mint az összetört tál cserepei – a kör alak közös tulajdonságán alapul. A tál kerek formája a Föld gömb, illetve kör alakját is evokálja, valamint visszaütal az ősi elképzelésre, amely szerint a Föld valójában kerek lapos tál. A hasonlat két referensét az osztatlanság, a sértetlenség motívuma is összeköti, amely topikusan kapcsolódik a kör alakjához. A vizuális, geometrikus hasonlat a „szétszalad” ige hatására megszemélyesítő motívumokat is felvesz: a céltudatos mozgás élőlényekre jellemző képességét a világ dolgai és a tál cserepei kapják meg.

A második mondatban a metafora tovább alakul, hangsúlyossá válik az előző állapot visszaállításának motívuma. A szlovákok feladata: megdrótozni a világot is, miként a tálakat, hogy visszaállítsák annak eredeti állapotát. A „tótok, drótozzátok meg” verbális metafora az egészsé tévés, megjavítás, harmónia visszaállítása jegyében egyrészt folklórelemeket aktivizál – a drótozást tradicionálisan népi foglalkozásként értelmezték. Fontos azonban a szókép civilizációs aspektusa is: a kézművesség, az emberi tevékenység világra gyakorolt hatásának tudata, egyfajta demiurgoszi, teremtő jelleg. A kép mélystruktúrájában azonban e két vonatkozás között nincs ellentét: a kézművesség és a teremtés az archaikus, mitikus elképzelésekben szorosan összefügg. Az egész képet szeretetteli humor hatja át, amely olvasatomban mentes a lekezeléstől és a lenézéstől, még ha ironikus is. Mikszáth mintha a saját, régi időkre vonatkozó nosztalgiját szeretné feldolgozni így, és talán a jövőtől való félelmét is enyhíteni azzal, hogy nevet rajta.

A téma variációja *A sipsiricában*³⁸ szubjektív vonatkozásban bukkan fel. A szlovák kézművesség sorsformáló hatása döntő módon képes befolyásolni az egyén életét is:

„A gondviselés leleményes. Az összetört tényérokra kigondolta a drótostótokat, az összetört szívekre az újonnan fölfedezett homlokokat.”³⁹

A szlovákok itt is szoros kapcsolatban vannak a sorssal, a gondviseléssel. Az idézetben azonban a szlovákság generalizált hatása az egyén életére redukálódik. Az explicit metafora egymás mellé rendeli a törött tényérokot javító szlovák drótost és a nő homlokát, amelybe a megsértett szerelmes újra beleszeret. Az összetört tényérok és a megtört szívek összekapcsolódásán túl a metafora tagjai másodlagosan is hatnak egymásra: a tényér kerekessége és a női homlok íve vizuális hasonlóságot mutat, amit erősít a fehérség és a törekenység közös vonása is. Az addig észre nem vett testrészt, a homlok, amely minden nap látható, ilyen értelemben közönséges tagja a női testnek, kritikus élethelyzetben mágikus hatalmat kap. A mindennaposág momentuma a szlovák drótosokhoz is kötődik; használati tárgyakat javítanak, amelyek fontossága csak akkor tudatosul, ha eltörnek. A női homlok hatása az egyénre és a drótos munkája egyformán a részletek jelentőségét hangsúlyozza, ugyanazon a színekdochéen alapul, és a végzet szolgálatában áll: a tényér újra egész, a szerelem újra ép.

³⁸ A sipsirica, In: Mikszáth Kálmán: *A lohinai fű*, 88-154.

³⁹ I. m., 115.

A *Lapaj, a híres dudás* című elbeszélésben a metaforizált drótos alakja jelenik meg:

„őit is meglepően a nemzeti hivatás láza, mely abban áll, hogy a törekeny fizikai testeknek a mulandósággal folytatott küzdelmében a gyengébbek pártjára áll, s a drótozás által segíti dacolni a végzettel (egyéb rebellis hajlam nincs is a tót népben). Istók e pályán messze világba elkalandozott, de egy fél év múlva megunt a dicséretes foglalkozását, mely a halhatatlanság nagy eszméjét a lelketlen cseréptárgyakra is kiterjeszti, s haza kerülően, az éppen üresedésben levő kerülőséget foglalta el.”⁴⁰

Ismét jelen van a finom irónia, amely az egész kép kiindulópontja is, de olvasatomban Mikszáth nem azon tréfálkozik, hogy milyen nevelésesek a szlovákok, hanem a kontrasztból fakadó humor nyit teret a játékra a szavakkal. Már a „meglepően a nemzeti hivatás láza” kifejezés arra mutat rá, hogy e mesterség esetében nemcsak szokványos munkáról van szó, hanem valami többről, fontosabbról, elemibbről, ami sorsszerű és leküzdhetetlen. Az emberi sors mint harc konvencionális képét Mikszáth az ellenállás módjának megnevezésével: a drótozás metaforizálásával aktualizálja. Ebben az idézetben a szlovákok a saját – bár sorsszerű – döntésük alapján küzdenek a gyengék oldalán a mulandóság ellen, amely messianisztikus küldetésükre is utal.

A metafora másik részében a kézműves tevékenység világra gyakorolt hatásának újabb konnotációi bontakoznak ki. A cserépedények említése archaikus jelentéstartalommal is bír, elég csak a különböző népek teremtésmítoszaira gondolni, amelyekben ismétlődő motívum, hogy az embert a Teremtő agyagból, földből formázta meg.⁴¹ Ilyen értelemben a cserépedények és az ember kapcsolata metonimikus is: a közös alkotóanyag köti őket össze. Ugyanakkor az újplatonista emanáció kapcsolati elve is érvényesül, az alacsonyabb rendű létezés magasabbtól, tökéletesebbtől áradása: Isten agyagból teremtette az embert, az ember agyagból készíti a cserépedényeket. A halhatatlanság és a lelketlenség oximoronpárja a nemzeti kézművesség szakralizálásához vezet. Mikszáth első olvasatra sztereotip szlovák drótosának képe ezáltal archetipikussá válik. A kép lényeges eleme a játék, a banális és a szakrális párhuzama. Mivel Mikszáthot értékközpontú íróként olvasom, úgy vélem, nem a degradálás, hanem a felemelés a játék célja.

A fent tárgyaltak, úgy vélem, jól illusztrálják Mikszáth szlovákság-ábrázolásának mélységét. A szlovákok, a régi szép idők megszemélyesítői fokozatosan egyre több funkciót kapnak, egyre magasabbra kerülnek, és szimbolikus jelentőségük is van, ami nagyon távol esik a negatív sztereotípiától, helyenként pedig még a szlovák irodalom önképénél is kedvezőbb. A kép széles skálán oscillál: a drótozás mint a régi rend megújítása, mint a mulandóság elleni lázadás, mint teremtési aktus, a halhatatlanság forrása. Afféle élő metaforaként, szimbólumként⁴² is értelmezhető ez a motívum, amely Mikszáth egész munkásságának visszatérő eleme. Valójában egy borgesi metafora-alapképlet⁴³ revitalizációja a drótostót sorsfordító munkássága, Istenhez kötöttsége: a munka, a kézművesség emberi életet formáló ereje több lexikalizált képben is megjelenik, nem csak a magyar

⁴⁰ Lapaj, a híres dudás, i. m., 417-418.

⁴¹ ld. pl. a Biblia teremtéstörténetét: „Egyszer pára szállt fel a földről és megáztatta a föld egész felszínét. Akkor az Úristen megalkotta az embert a föld porából és orrába lehelte az élet leheletét. Így lett az ember élőlényé.” (1Móz 2, 6-7)

⁴² vö. Mathauser, Zdeněk 1994: Metafora v systému duchovních útvarů. In: *Estetické alternativy*. Praha, Gryf, 55-63.

⁴³ vö. Borges, Jorge Luis: Metafora. In: Borges, Jorge Luis: *Ars poetica*. Ford. Housková, Marie, Praha: Mladá fronta, 2006, 21-35 p.

nyelvben. Elég talán megemlíteni a legismertebbeket: mindenki a saját szerencséjének a *kovácsa*, a sors *keze* belenyúl az életbe, a Párkák *fonják* az élet fonalát stb. A képletnek természetesen archaikus gyökere van, amely a teremtés folyamatát kézművesmunkaként fejezi ki, és a metafora analógián alapuló gondolati folyamatának alapműködésére utal vissza, amely elsősorban az ismeretlen dolgok ismert képpel való megjelenítésében nyilván meg.

Befejezés

Jellemző a 19. századi Magyarországra (s talán nem csak erre az időszakra), hogy a közgondolkodásban nagyon erősen jelen vannak a más nemzetekről kialakított negatív sztereotípiák. A nem magyar nemzetiségek gyakran sablonszerűen rosszak, míg a magyarok csupa pozitív, kivételes és persze értékhordozó tulajdonsággal rendelkeznek, amelynek más nemzetiségek ugyancsak híján vannak. Mikszáthtól távol állt, hogy a magyarságot mások rovására dicsérje. A magyarok rendkívüliségét hangsúlyozó szövegrészek motivációja is gyakran az ellenkező célt szolgálja, nevetségessé teszi a magyarkodást, a magyaromániát (például Klivényi esete, vagy Rédeky tüzes, de gonosz magyarkodása a *Fekete fogatban*).

Mikszáth szlovákságképe meghatározóan kétpólusú: politikai műveiben, melyekben a szlovák nemzet önállósodásának folyamatára is reflektál, negatívan sztereotip kép alakul ki, amely Mikszáth azon meggyőződésével függ össze, hogy a szlovákság a magyar politikai nemzet része. A művészi munkákban azonban megértő, pozitív képet nyújt, amely sztereotip vonatkozásban a szlovák önképpel mutat rokonságot. A szlovákok még azokkal a rossz tulajdonságokkal sem gyakran rendelkeznek Mikszáthnál, amelyeket a saját íróik is szüntelenül a szemükre hánytak: az iszákosság, a lustaság vagy a pizsok. Ha akadnak is negatív tulajdonságaik, azokat a szöveg kompozíciója az ironia működtetésével negálja, és inkább a történet belső feszültségének megteremtésére szolgálnak. Néhány szöveghelyen pedig a nemzetkép metaforizációjával messiási küldetést kapnak a szlovákok.

(Meg)érintések (4.)

Hommage à Mészöly Miklós

„Szeretünk csodálkozni, hogy a történelem – múltó ajándékain túl – *végül is* milyen mostoha velünk. Pedig amíg a történelemre háritunk mindent, sose fogunk találkozni igazi történelmünk lehetőségeivel. Valószínű, hogy művészetünk tágasabb távlataival sem.” (Mészöly Miklós – 1971)

Április 5-én, huszonegy óra után, a nézőtéri padsorokból, mégis mintha nagyon távolról érkező *zúgás* indult el az Örkény Színház Ö. I. *Egyperces*eiből összeállított estjén. Egy hónappal később, miközben ezt leírom, nem tudom eldönteni, hogy hallottam-e a zúgást, vagy inkább *éreztem*.

Proust ír a fény kúszásáról az érzékekegig: „...folytonosan, s megállíthatatlanul bontakozva, szemem láttára fokozódott, mint a nyitányt gyakran lezáró végső hang. Olyan halkán kezdte, hogy az ember csak közvetlen azelőtt észlelte crescendóját, mielőtt meghallotta volna, oly hévvel futott végig az egész skálán, hogy egy pillantás alatt fülsüketítő és diadalmas hangáradattá vált...”

A bontakozó zúgás olyan hévvel erősödött a színházi padsorokban, hogy aztán egy pillantás alatt vált hangáradattá a közönség tapsviharában, amikor az est végén Mácsai Pál a *Nézzünk bizakodva a jövőbe!* (a körülbelül száztíz-száztizentöt év múlva... kezdetű) *Egyperces* utolsó sorát olvasta: „Addig azt a pár évet ki kell bírni.”

Érezhető volt a *zúgásban* a művészet Mészöly által említett *tágabb távlata*, előre száztíz-száztizentöt évre, s vissza Arany Jánosig, amint Edward király lidérces álmában felordít: „Ha, ha! *mi zúg?*... mi éji dal...”

Radnóti Zsuzsa alázatos, szakszerű gondozása nélkül az Örkény-életmű nem volna ennyire élő. A feledés ládájából előhúzott s megjelentetett fiatalkori regényhez, az *Áprilishoz* írt kitűnő utószava is bizonyítja ezt.

Valamiről Zsuzsa sem tudott.

1963 egyik délutánján szokásom szerint lementem dolgozni a színházi újság szerkesztőségéből a Hungária Nagykávéházba (ösrégi és mai New York). A Mélyvíznek nevezett traktus lépcsőin jött fel éppen Örkény István. Adnék nektek valami kis írást, mondta.

A félévtizedes szilenciuma utáni időkben jártunk. Gyűjtöttem a legjobb írók írásait a lap számára.

Ha esetleg meghúznátok...

Nem húzzuk meg...

Jó, de nem te vagy a főszerkesztő. Ha esetleg egy-két mondat nem megy át,

szólj, kitalálok helyette valami mást, ami azért ugyanaz... De azon, hogy a cím *Egyperces*, ne változtassatok. Ez olyan márkanév lesz nekem, mint a Standard Oil, folytatni fogom.

Az első vagy a második *Egyperces* változatlanul jelent meg a *Film, Színház, Muzsikában*. Így indult a sorozat. Radnóti Zsuzsa azt mondta, felkutatja a lapszámot a Széchényi Könyvtárban.

Képvillanások az emlékezetben.

A film is dolgozik a motívumaikkal. Legemlékezetesebben Bergman és Antonioni.

Raktározandók nálunk például a *Valahol Európában*, újabban Tarr Béla filmjeinek képei. Motívumaikban születik a látomás.

A történelemnek is vannak ilyen motívumai, évszázadokat sűrítethetnek.

Nézzük Jancsó Miklós *Szegénylegényekjét*. Sík terep, lovasok hajtják az embereket egy sáncba. Egyetlen kapu. Egymást rugdosva, taposva gyűrődnek át rajta. A kapu becsapódik mögöttük. Tócsák, sár, birkanyáj a viharban. A felnyíló ajtón belép egy feketeköpenyes. Katonák kísérik, kalapjukon kakastoll. Egy fiatalembert magához int a köpenyes, elindulnak. A kapu bezárul mögöttük. Újabb ajtóhoz érnek, ez is becsapódik, amikor átlépnek. A fiatalember már egyedül van. Más ajtók, de egyik sem nyílik. Végre az egyikben belép. Hosszú deszkafolyosó, ablak, ajtó sehol. A történelem kelepccéjébe került ember helyzete. Majd vall a társaira.

Magyar história fekete-fehér képek motívumában. Vissza százhusz, előre százhusz évre.

Paul Klee *Angelus Novus*áról írja Walter Benjamin, hogy olyan a tekintete, mint ha rámeredne valamire, de rögtön hátrálni is akarna a látványtól. A szem tágra nyílik, a száj nyitva, a szárnyak kifeszülnek. „Ilyen lehet, írja Benjamin, a Történelem angyala. Tekintetét a múlt felé fordítja. Ahol mi az események láncolatát látjuk, ő egyetlen katasztrófát lát.”

Két évtizeddel később (1940) festi meg Klee *A halál angyala* című másik képét. A tekintet ezen nyitott sírgödör fölött lebeg. A késői Klee-képeken is felbukkanak angyalok, ezek kísérteties árnyalakok, arctalan arccal, test nélküli testtel – tart már a második világháború.

„...mozdulatlan / s némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál...” (írja Radnóti a *Razglednicákban*. [1.]) „Hol azelőtt az angyal állt a karddal, – / talán most senki sincs.” (mondja a *Sem emlék, sem varázslatban*.)

Theodor W. Adorno később továbbment, ő már *Gépanyagnak* nevezte az *Angelus Novust*.

Valahol az idő tájt kezdődik a történelemről alkotható *művészi látás* újabb változása. A huszadik században sokáig az volt a (regény)kérdés, hogy lehet-e nem felismerni a történelem angyalának pillantását annak, akinek maradt szeme a látásra.

Az *újabb* (regény)kérdés: találhatunk-e kibúvót az *Angelus Mechanikusnak*, a történelem gépanyagának tekintetével való szembenézés elől?

Borbély Szilárd egyike azoknak, akik nem térnek ki a szembenézés elől.

Keresztesi Józseffel beszélget a Múcsarnokban. Szó kerül Pilinszkyról: milyen érdekes, és ez még soha nem merült fel bennem hiányként, mondja, hogy a harmincas évek végén Pilinszky végignézi a zsidótörvényeket, végignézi a zsidók elhurcolását, s mindez nem ér el hozzá. Később se lehet olvasni arról, hogy mindez hogyan érinti... Ezt nem értem.

A „nem értem” *néha* fontosabb, mint az „értem”. Az „értem” rögzít, lezárhat, elégtétellel (tudással?) tölthet el. Akár be is fagyaszthatja a még lávaként izzót egy időintervallumba. A „nem értem” hagy forrongani, mozdulni, nyugtalanító voltában kihívó, új ösvényekre csábíthat.

Két ösvény:

Ismert, hogy Pilinszky ifjú korában idős asszonyok társaságában nevelkedett, elzárva a világtól. Nagynénjénél élt, aki apácafőnöknő volt. Az első zsidótörvények idején tizenhat éves. A későbbiekéről (*Beszélgetések Pilinszky Jánossal*) ezeket mondja: „Mint katona kerültem ki negyvennégy őszén Németországba. [Ekkor huszonkét éves – S. I.] ...egy hónapon át ment (a vagon) és végül megérkezett Harbachba. Ez már a német összeomlás szélén volt. Én szerencsére beteg lettem... beraktak egy istállóba, végre békés állatok közé. A századomat (aztán) visszavezényelték a falu közelében lévő repülőtérré, ahol több mint kétszáz bombatölcsér volt, azokat kellett stoppolniuk a belga tábori foglyokkal együtt. Ott láttam először koncentrációs táborbelit...”

Máshol arról beszél, hogy valami rendkívül fontos történt vele. Egyszerre alkalma volt megérezni, hogy „jövőtehetetlen botrányt hagytunk magunk mögött, s ha a legszebb jövő is állna előttünk, a legszebb jövő is morális sivataggá válna, ha nem éreznénk felelősséget azért, ami megtörtént. A szégyenért, a szörnyű szégyenért.”

Másik ösvény:

Az elektronikus korszakban akár percek alatt megismerjük a világ egyik részén azt, ami a másik részén történik. Elképzelhetetlen, hogy milyen volt a múlt század harmincas-negyvenes éveiben az információmozgás. Főképpen a háborús években, amikor központosított volt a tiltás, a hazugság, az események eltágadása.

A wannseei (1942. február) konferenciáról, ahol Hitler parancsára elhatározott a zsidók elpusztítása, sokáig az európai kormányok sem tudtak. A két szökött fogoly által készített Auschwitzi jegyzőkönyv 1944 májusában jutott el Budapestre a kormányzóhoz és az egyházi főméltóságokhoz, még a vidéki zsidóság deportálása előtt. Svájcban élő volt gimnáziumi osztálytársam mondta el nyolc esztendeje, hogy kalandos úton Svájcba került édesapja juttatta el a jegyzőkönyvet a nyugati kormányokhoz, a sajtóhoz 1944. nyár végén.

Személyes adalék az információhiányról a lakosság körében: 1944. november 15-én a nyilas csendőr- és honvédkísérettel az Óbudai Téglagyár gyűjtőhelyére hajszolt menetünkben apám így nyugtatott bennünket: majd valamelyik német gyárban is dolgozni fogunk.

A titkolás, a hazugság a keleti front eseményeit is zárta. A Don-kanyari tragédiáról hónapok múltán kezdtek a hírek szivárogni. A hadijelentések, az újsághíradások továbbra is titkolták a pusztulás méreteit.

Időnek kellett lefutni Pilinszky számára is, hogy verssé érjen benne a (korszak)látvány. „Várni kell, hogy emlékezni tudjunk... mert az emlék nem minden ám. Ha minden emlék a vérünkbe szívódott... és nem tudni, mennyi az emlék és mennyi vagyok én – akkor talán az emlék méhéből valamely ritka órában feltámad egy vers első szava, és útnak indul.” (Rilke)

Elindult Borbély Szilárd munkáiban is.

„Kafka, Proust, Rilke azon emblematikus gondolatai, amelyek nélkül a modernitásról vallott nézeteink nem léteznének, ebben a regényben szinte rejtjelezve olvadnak ki a háború okozta fagyos időtlenségéből. A különböző helyszínek különböző származású és társadalmi rangot betöltő figurái egy érthetetlen és értelmezhetetlen mechanizmus alkotó- és működtető részei...” – írja Bombitz Attila *Az éjszaka mélyén 1914-ről*.

Proustot esszéivel (másfél évtizede), regénnyel (a *Követés* emlékeztetőjével) megkíséreltem tapintani. Rilkétől mottót is választottam a *Tengerikavics*hoz (az imént idézett *Várni kell...-t*), Kafka folyamatosan nyugtalanít. A huszadik század „kafkai” volt: a „dolgok” labirintusos átláthatatlanságaiban. Ám a huszonegyedik századra ez is: *változik*.

Eva Raupp Schliemann Kafka-illusztációja, *A törvény kapujában* című metszete azt a pillanatot ábrázolja, amikor a Várázó észreveszi a sötétségben, hogy „kiolthatatlan fény árad a Törvény kapujából”. Henger alakú, rétegezett tetejű építmény-monstrum baloldalán nyílik a kapu. A sugárzás intenzitását a kapu előtt görnyedten várázó kisméretű figura hosszan elnyúló hatalmas árnyéka teszi érzékelhetővé. Az árnyékláb túlnyúlik a bejáraton, mintha a bejutás határpontján érte volna el, miközben a mintegy megadásra emelt két árnyékkéz innen marad.

Csak az árnyék „él”, bejutásra várva. A mindenre rátelepedő átláthatatlanságban.

A könyvtárnyi Kafka-irodalomban a legjelentősebb gondolkodók különböző megközelítései a Törvény keresésének értelmezésében a más-más útbejárásokon is összetalálkoznak.

Változatok: milyen gyötrelmes emberi helyzet, ha olyan Törvények uralkodnak, amelyeket az ember nem ismerhet meg; ha már a meg nem ismerhető Törvények képviselője elé idéztetik, legalább tudnia kellene, miért és mivel vádolják, ám ez a vágya is hiábavaló; joggal kérdezi: hol a Bíró, akit sohasem láttam?; a Törvény olyan tartalom nélküli forma, amelynek a tárgya tehát megismerhetetlen; a világ felfoghatatlansága megegyezik a rátelepedő sötétségnél is áthatatlanabb homállyal.

Milyen elmozdulás érzékelhető *A per* születése után száz évvel, az értelmezések után félévszázaddal?

Az átláthatatlansággal ellentétes, habár ugyanúgy fojtogató az *átláthatóság*.

Joseph K. még azért pusztul el, mert a Törvényt kereste. A mai Kereső már felismerheti, hogy a Törvény azért tartalom nélküli forma, mert elenyészett: *nincs*.

„Minden világos, még sincs reggel.” (Balassa Péter) Az átláthatóság eme világsága sötétebb, mint a hajdani átláthatatlanság homálya. A régi mesterek fel-

ismeréseit azért vigye magával a ma regényírója. Leginkább Walter Benjaminét: a Törvény és az Igazság hiányában is beszélni és írni kell a hiányuk nyomán létrejött emberi helyzetről.

Az ilyen *szellemi felismerés* regényanyag is lehet, ha megtalálható a kifejezésére az epikai-nyelvi forma a maga egyszerűségében.

Gazzal borított rozsdás sín pár az ablakom alatt a Mexikói úton.

Évtizedek óta nem jár már a 67-es villamos, ám ha letekintek, mégis mintha zötyögve bekanyarodna a Thököly útról az Erzsébet királyné út felé.

Lepillantva minden nap láthatom magam, amint vállamon hátizsákkal itt haladok el 1944. november 15-én az Óbudai Téglagyár deportáló gyűjtőhelyére terelt menetben.

Az úttesten túl a vasúti töltés másik oldala a Francia útra lejt. A hajdani metrenre, a kísérő nyilas suhancokra, rendőrökre, csendőrökre vetett pillantásomat tovább emelve láthatom magam 1945 egyik január végi napján egy másik menetben, géppisztolyos, nálam alig idősebb szovjet katonákkal „kicsi robotra” kísérve, s hallok hatvanhét év után is a mellettem haladó negyven év körüli frontot járt férfi hangját, vigyázzunk öcskös, irány Gödöllő, aztán Szibéria.

Az irány egyelőre csak a vasúti töltésen árválkodó szerelvény, ahonnan néhez fagerendákat kell rakodnunk a zúgva beálló ZiSZ teherautókra.

Harmadik hónapja szökésben vagyok, bujkálok, nem okoz nehézséget, hogy kivárjam, amíg a géppisztolyos kísérők a vagonok takarásába kerülnek, legurulok a lejtőn, rohanok a Hungária körút irányába.

Naponta láthatom az ablakomból egykori magamat, egykori világomat, egykori történelmemet. Könnyű így a regényanyag tárolása.

Naponta megyek végig a Mexikói úton. Nyolc évtizede járok a saját nyomaimban, amelyek nemcsak az én nyomaim, a történelmi is, azok a pilinszkys „ülések és kopások”.

A mozgáskorlátozott gyermekek épületének falán, a dr. Kanizsaira emlékeztető emléktábla közelében – őt 1944. november végén gyilkolta meg a gyerekvédelemre rátörő nyilas osztag – néhány hete minden délután egy hajléktalan, magában motyogó asszony ül. Köszönünk egymásnak, mintha a múltat üdvözléném, visszaintek az Erzsébet királyné út sarkán a Trófea étteremnél parkoló BMW-k és Mercedesek vezetőinek is, akárcsak hajdan, amikor a helyiség neve még Trieszti nő volt, s az eltávozáson lévő bakák, a szabadnapos cseléd lányok között lépkedve intettem.

A millenniumi földalatti remiz csarnoka, az egykori középiskolás focipálya helyén, ahol nemcsak a labdát rúgtam, hanem mielőtt a Mexikói útra kanyarodó ama menetünket elindították, a nyilasok között sorakoztam.

„Hanem, gondoltam, jártam ezen a földön. Láttam érdes követ, horzsoló alkonyi fényben. Álltam egyszer ebben a kapuban...” (mondhatom Ottlikkal)

„Csak” formát, nyelvet kell találni, hogy az „anyagból” regény épülhessen.
Csak...

A regényt *építeni kell*, ez is Ottlik meghatározása.

Feltűnik, hogy az *Iskola a határon* gazdag recepciója nem hangsúlyozza kellő-

képpen, milyen *históriai* anyagból építette meg a regényt. A téglá, a malter, a cement az első világháború *utáni* nemzedék mentalitásvilága. A katonás drill útba indít a jövő felé. Az első világháború tízmillió európai halottja után a második világháború ötvenmillió halottjáig.

1922. szeptember 18-án a leszerelt frontharcos Adolf Hitler kihívást intéz Németországhoz: „Nem, mi nem bocsátunk meg, mi követeljük a bosszút!” Nem sokkal később sorakoztatnak a kőszegi katonaiskola udvarán.

John Keegan, a nagy angol hadtörténész az első világháborúnak a soron következő nemzedékekre terhelt hatásáról szóló mondatait azzal zárja, hogy ha a tartósodó gyűlölködést meg tudnánk érteni, „az emberi élet rejtélyének megismeréséhez jutnánk közelebb”.

Az *Iskola...* talán az egyetlen magyar regény, amelyik a háború utáni korosztályoknak a második világháborúba is torkolló mozzanatairól írva beteljesíti a regény egyik alkotóelemét: milyen az emberi érzésvilág, miképpen bujkál, növekszik ez az érzés nemzedékekben, és hová juttathat egy olyan történelmi korszakban, amikor Hitler már kancellárként üvölt.

A múlt-jelen *ilyen* (regény)összekapcsolódásában az is megelevenedhet, hogy mit jelentenek napjainkban a Horthy-emléktábla avatások.

A múltból a semmibe vezető rozsdás-gazos sínpár...

„...ami eltűnt, az lesz immár a valóság.” (Goethe: Faust)

Nemzedéki lét-anatómia.

Várkonyi Zoltán születésének centenáriumán a menyé is beszélt róla a Klubrádióban. Elmondta, hogy 1944 végén, 1945 első napjaiban a Vígszínház pincéjében bujkált többedmagával. De hogy meddig, és mikor került ki onnan, arról senkinek nincs tudomása, mondta Várkonyi Éva.

Telefont váltunk. 1944 decemberének első napjaitól, hetek óta tartó szökéseim, bujkálásaim után a Pannónia utca 36-ban, a Carl Lutz által svájci védettségnak nyilvánított házban húztuk meg magunkat szüleimmel. A ház kétszáz méterre van a Vígszínháztól.

1945. január 15-én az Újpest felől előretörő szovjet egységek elérték a Pannónia utca északi részét is. Házról-házra harcban eljutottak a Csanády utca, Ferdinánd híd vonaláig. Erről Ungváry Krisztián számol be a *Budapest ostroma* című munkájában. A többi a szemem előtt játszódott le. Kalandos természetű kölyök voltam, bujkálásban és szökésben is tapasztalatokkal, a szüleim nem tudtak visszatartani attól, hogy a folyamatos pergőtűzben is ne figyeljem az ötödik emeleti ablakból, aztán a résnyire nyitott bejárati kapuból az utcai harcokat.

Január 15-én reggel a visszaszorított német-nyilas-honvéd egységek a Körútnál a Vígszínház mellett sorakoztak fel. A rohamozó szovjet gyalogságot két löveg tüzével fogadták. A Vígszínház tetején is dolgozott egy német géppuska. A sebesült szovjet katonákat a Pannónia utcában „lábon” támogatták hátra. Délre a másik irányból érkező előőrsek eljutottak a Nyugati pályaudvarig, a védekezők a teljes körülzárás elől visszahúzódtak a Körúton túlra, a Falk Miksa utca irányába. Január 15-én délután kiléptem a Pannónia utcára. Láhattam, hogy a Vígszínház mellett is gyülekeznek már a pincéből előbújt civilek. Minden bizonnyal Várkonyi Zoltán is közöttük volt, mondtam hatvanhét év után a menyének.

Többször írtam arról, hogy mindig a múltunkon járunk. Azok is, akik nem tudnak róla.

Várkonyi Zoltán tudott róla, miközben színészként, rendezőként, igazgatóként ama pince fölött csinált színházat. Mit érezhetett, amikor Arthur Miller *Közjáték Vichyben* című drámájának főszereplőjeként bujkálását felfedezve a városi Gestapo kihallgató helyiségébe vezetik? Néhány méterrel az egykori pince fölött.

A színészi szerepet is *építeni kell*, hasonlóképpen a regényhez. Lehet hozzá anyag a kockára tett élet tapasztalata.

A ma elsötétülő világának kérdése tehát íróasztalnál-színpadon: miként lehet formát-nyelvet találni az Angelicus Mechanicusszal, a Történelem Gépanyalával való szembenézésre?

TÖRTÉNET ÉS TÖRTÉNELEM

Sándor Iván regényeiről

Történet és történelem látszólag azonos, de legalábbis nagyon hasonló fogalmak. Mégis jelentős értelmezésbeli különbségek adódhatnak a kettő között, ha közelebbről, mégpedig Sándor Iván bizonyos művei felől próbáljuk megközelíteni őket.

Közhely az életművet ismerők számára, hogy minden Sándor Iván-mű történelmi mű, vagy fogalmazzak úgy, történelmi regény, ahogy maga is írta egy helyütt, a jelenben játszó írásai is történelmi jellegűek. A történelem iránti érdeklődése már az első autentikus regénye, *A futár* óta nyilvánvaló, s lényegében innét számítható az a különállása is a történelem leírása és felhasználása terén, amelyet éppen ez a regénye mutatott be először a pályán. Ez a különállás az időben igen érdekesen alakult: *A futár* 1976-os megjelenése idején a megütött hangnem, amely teljesen mentes volt minden romantikától, felstilizáltságtól, egészen újszerűen hatott, ráadásul a '48-as szabadságharcnak olyan aspektusait írta körül, melyek szintén szokatlanok számítottak, hiszen szakított a nagy események ábrázolásával, nagy személyiségek szerepeltetésével, s a középpontba olyan főhőst helyezett, aki a megszokott „hőszerepnek” egyáltalán nem felelt meg.

Mindezt különös megvilágításba helyezte, hogy a főszereplő és családja a sajátos és amúgy is kielezett történelmi szituációban a zsidó identitásával is küszködik, pontosabban ezen identitás korabeli következményeivel. A nagy történelmi kataklizma a főszereplő Eösi János, a futár személyén keresztül jelenítődik meg, s mivel ez az elbeszélői helyzet elsősorban a mindennapok, a kis események, a részek felvillantására alapozódik, így a történelem mint sodródás jelenik meg a narrációban. A futár alakja valóságosan is és szimbolikusan is az események sodrában való „utazást”, közvetítést, köztes létet testesíti meg, valamilyen formában mindig arra utalva, hogy ő maga sehova nem tartozik, csak a családját szeretné megtalálni. S így bár közvetítői funkciójából következően érintkezésbe lép ugyan nagy történelmi eseményekkel és figurákkal is, valójában nem érzékeli azt, ami történelmileg körülötte igazából történik. Eösi János szavaival: „Én csak annyit látok, amennyi körülöttem történik.”

Húsz évvel később, a *Tengerikavicsban* az elbeszélő (akit kivételesen hellyel-közzel azonosíthatunk magával Sándor Ivánnal) mintegy a futárnak (a személynek) a kulcsát is megadja, amikor egy egészen más történelmi korból/korról állapítja meg, hogy: „Önmagát azonban mint valami huszadik század közepi Fabrizioót látta az ötvenes évek elejének harcmezőin bolyongani, akinek fogalma sincs róla, hogy hol jár.” Ez a szituáció, melyet Stendhal mintájára ír le, ismétlődik majd részben a *Századvégi történelem*ben, azzal a különbséggel, hogy a történetkezelés és a főszereplő figurája sokkal személyesebb hangnemben, kevésbé objektív leírásokban valósul meg, s persze mivel parabolisztikus értelmezése is lehetséges a regénynek, közvetlenebbek az áthallások a mű keletkezésének, az 1980-as éveknek az idejébe. De Sándor Iván ezen regényében sem hangsúlyozza, mint ahogy egyetlen úgynevezett történelmi regényében sem, hogy a mindenkori jelen és múlt ilyen

közvetlen aktualizáltságban forrasztható össze. Ahogy *A futár*ban a sodródás, kallódás és az értelmetlen pusztulás sugallja a reménytelenséget, a *Századvégi történet*ben éppen nem a fiktív vagy valóságos történelmi események teszik ugyanezt, hanem a tágasan értett táj-ábrázolás: a mindent elborító, állandóan zuhogó eső, a mindent lezuhzó sár: Sándor Iván kedvenc kifejezésével élve, az *omlás* képei, melyek persze a szöveg sugallata szerint univerzálisak. E tekintetben azonosítható a XVIII. század vége a XX. századéval; a történelem változatlanságának, illetve állandó ismétlődésének eszméje konkrétan is megjelenik a regény szövegében: „a férfiak nyergelnek, esztendők óta ugyanazokkal a mozdulatokkal, csak ruházatuk, zászlóik változnak...”

Egy jóval későbbi esszéjében (*A történelem /regény/beszédes némasága*; 2000) a műfajból következően is szikárabban fogalmaz, amikor azt írja, hogy: „a történelem évszázadokon át használt fogalma érvényt veszti azáltal, hogy alakíthatóságának esélye, majd értelmezésének illúziója is szétfoszlik.” Ez utóbbi idézet nyilvánvalóan egy huszadik század végi világot állapít meg: a Sándor Iván-szövegek, elsősorban a regények, ezt az állapotot sokkal bonyolultabbnak tüntetik fel, arról nem is beszélve, hogy az állapothoz való viszony még morális magatartásbeli kérdéseket is felvet mind az esszéik történelemértelmezésében, mind a regények történetmondásában. Folytatva az előbbi idézetet: „Ez következményekkel jár a regény formaváltozataira, regény és történelem, regény és történet viszonyára. Az egyik változás az, hogy a történelem *nem múltként* jelenik meg, de *nem is jelenként, hanem egymástól elválaszthatatlanul.*” Már e két regényben is tetten érhető ez a fajta törekvés, bizonyos mértékig még talán nem teljesen kifejtett módon, némi ellentmondással is terhelve, melyet leginkább a történetkezelésükben, illetve az elbeszélő történethez való viszonyában lehetséges érzékelni. Sem *A futár*, sem a *Századvégi történet* nem tartozik a „nagy elbeszélés”-re törő szövegek közé. Az egész Sándor Iván-életműre jellemzően, már e viszonylag korai művek sem rendelkeznek összefüggő, egybetartozó és szerteágazó történettel, ha úgy tetszik, „mesével”; a történetképzés mozaikszerűen valósul meg, bár kétségtelenül egységes hangnemben és műfajiságban. Azaz, például nem lesznek láthatóvá téve azok a nem fikciós munkálatok (anyaggyűjtés, adatközlés, dokumentumok használatának feltárása), amelyeket későbbi munkáiban Sándor Iván már explicitte tesz, s ezáltal szövegeiben, regényeiben keveri majd a regényes-fikciós elemeket és az esszéisztikus, értekező, dokumentáló elemeket. Ennek az eljárásnak és szemléletnek kiemelkedő példája az életműben a *Tengerikavics*, de hasonlóan attraktív a *Követés* is, bár némileg másképpen, mert az esszéisztikus és a fikciós elem sokkal közvetlenebbül van összesímítva benne.

A futár struktúrája tehát a mozaikos szerkesztésre alapozódik, de ebben még nyomokban fellelhető a linearitás is, miképpen a *Századvégi történet*ben is. Utóbbiban a mozaikosságot erősíti a nyelvi megjelenítésben a barokkos körmondatok burjánzása, illetve hogy az elbeszélés menetét többször megszakítja egy nézőpontváltásból eredő, legtöbbször zárójelbe tett narráció. Tehát a *Századvégi történet* a „nagy elbeszélés” szempontjából jóval bonyolultabb képlet, mint *A futár*, melyben több momentum, szövegrész utal a reflektálatlan elbeszélés valamikori idejére; mind általában, mind a történet felől. Erre utal, amikor Eösi Ferenc, a főhős apja azt mondja Temesvár polgármesterének, hogy „Az én falumban a szenvedésekkel teli héber történetekben a nép tükröt látott a maga életére...”, s bizonyos fokig erre rímelenk a fiú szavai, amelyeket sorstársaihoz intéz, hogy: „ne féljete, ne bánkódjatok, azt elmondhatjátok, hogy mi történt veletek, és az ember ott kezdődik, hogy története van.” Lényegében Sándor Iván regényei mindig erről „szólnak”: a személyes történet megszerzéséről a történelem nagyobb, nem-személyes terében, mert, ahogy a *Tengerikavics*ban olvasható: „A történelmi időn átível valami közös.” A regények példájára hivatkozva: *A futár* fiatalembernek közvetlen rokona majd száz évvel később az a 14 éves zsidó kamasz, aki a háború zsidóüldözései elől menekülve csapódik ide-oda,

talán nem mindig értve, hogy mi is történik valójában körülötte. A *Követés* világa azonban mind a személyes történet, mind a történelem megértése folyamatában reflektív, mert egyszerre van jelen benne az, ami akkor történt a kamasz fiúval, s a genocídiumot túlélte felnőtt férfi tanúságtétele és a történetek értelmezése. A „magántörténet” és a „köztörténet” összejátszatása, összekapcsolása és egyben tematizálása a *Tengerikavics*ban jelenik meg először nagyon erőteljesen, ezt tárja fel majd még részletesebben a *Követés*. A két regényszöveg nagyon szorosan összefügg, a *Követés* bizonyos fokig a *Tengerikavics* újrairása más eszközökkel. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a szövegegyezések és szövegváltozások összevetése a két mű között sok fikciós és nem-fikciós kérdésre rávilágítana, például, hogy azt a 12-13 éves kislányt, akit a *Követés* kamasz fiúja véd minden áron, hogy is hívták; a *Tengerikavics*ban Sonjának, a *Követés*ben Verának.) Ahogy a korábbi idézetben látható volt, hogy múlt és jelen elválaszthatatlan, úgy lesz ezekben a szövegekben a „magán” és a „köz” is együvé tartozó: „a magántörténetbe ágyazódik az is, amit köztörténetnek nevezhetett”, olvashatjuk a *Tengerikavics*ban. Innét háromfelé ágazhat el Sándor Iván említett regényeinek értelmezése.

A futártól a *Követés*ig tartó szálon az látható, hogy a személyesség, a történelemben való ott-lét egyre nagyobb hangsúlyt kap, egyre erőteljesebb lesz a narrátor (függetlenül attól, hogy azonosítjuk-e magával a szerzővel) beleértettsége az eseményekbe, a tulajdonképpen történetbe. Ennek az átalakulásnak, átváltozásnak (ami egyébként egyáltalán nem radikális, sőt, inkább nevezném az életmű belső logikájából adódó organikusságnak) az iránya morálisan a tanúságtétel felé mutat, ami a regények poétikájából (és az esszék bizonyos metafizikai megállapításaiból) nem feltétlenül következik. De kétségtelen, hogy az életmű e belső változásai egy intranzigensen végiggondolt eszmerendszeren alapulnak, melynek végpontjai: a futár sodródása és a *Követés* (előzményeként igen hangsúlyosan a *Tengerikavics*) elkötelezett moralitása. Ami poétikailag az előbbiben nemcsak a töredékesség, a mozaikosság történelmi szkepszisében nyilvánul meg, hanem a már a címben/alcímben jelzett magatartás/vizony jellegében is; hogy tudniillik amit a regény magába foglal, az egy nyomozás krónikája. A „nyomozás” és a „krónika” mindenképpen ellentmond annak, hogy a történelem nem értelmezhető – az utóbbi megállapításnak persze vannak posztmodern magyarázatai, de ezek Sándor Iván életművétől, alkotói szemléletétől idegenek, még akkor is, ha, mint látjuk, szembenéz ezekkel a lehetőségekkel is, és azt a következtetést vonja le főleg esszéiben, hogy a posztmodern utániség határozza meg a regény (és az alkotói magatartás) poétikai és morális lényegét. Másként fogalmazva, ezt úgy írhatnám körül, hogy a klasszikus modernitás újrafogalmazása történik meg Sándor Iván újabb regényeiben és esszéiben. Tulajdonképpen sajátos oximoron állapot jön létre a szövegekben: a regények kezdetektől fogva nem történet (mese) alapúak, s egyre inkább reflektívek, többféle elbeszélői nézőpontot érvényesítőek, tehát mintha a szkepszist, a megismerhetetlenséget, a káoszt jelképeznék (és ez persze valamelyest így is van), miközben a *Tengerikavics* vagy a *Követés* számtalan pesszimista, reménytelenséget sugárzó szövegpaszusa mérhetetlen ellentétben van az elbeszélői magatartás ethoszával. A klasszikus modernitásból ismerős léthelyzet ez: az egész eltöröttségének a látványa, a haladásba, a fejlődésbe vetett hit megrendülése, amivel szembehelyezkedik az elbeszélés/az elbeszélő belső moralitása; melynek a posztmodern előtti, tehát klasszikus modern attribútumai vannak, amennyiben az elbeszélő mint tanúságtévő tűnik föl, az elbeszélés (amely az igaz történetek jellemzésére használatos krónika megjelölést kapja) pedig nyomozásként artikulálódik. A tanúságtétel, a nyomozás, a krónika az elbeszélést az igaz történet felé tolja el, legalábbis abban az értelemben, hogy az elbeszélő azt állíthatja, „ott voltam”, mint azt Bosch képeinek kapcsán az elbeszélő mondja a *Követés* elején. A történet (mondjuk egy kisebb közösség vagy éppen egyetlen személy története), a történelem (mondjuk egy nemzeté, egy országé) az előzőek értelmében tehát fölfejtendő, de legalább-

is megkereshető. A keresés nehézségeit az elbeszélő poétikailag érzékelteti; hogy ugyan- is a magántörténeten át eljutni a köztörténetig, majd vissza – egyáltalán nem evidens út: az összefüggő, lineárisan vezetett történet, mese visszaszorulása, majd csaknem teljes eltűnése a regényekben ezt támasztja alá. (Ellentétben például az elmúlt kb. húsz év történelmi regényeivel, Darvasi Lászlótól Márton Lászlóig, amelyekben a „keresés nehézségei” poétikai problémái soha nem kapcsolódtak össze morális kérdésfelvetésekkel.) Mégis, az időben és az életműben előrehaladva egyre inkább kap megerősítést az az elbeszélői magatartás, amelyet a tanú szerepével írhatnánk körül. A kilencvenes évektől számítva egyre többször, egyre erőteljesebben jelenik meg a „tanú” mint narratív szerep és mint a valóságot (a regénybeli valóságot) igazoló „dokumentum”; „eleget tehetek a tanúságtétel kényszerének”, olvashatjuk a *Daniellával a vonaton (a Követés naplója)* egyik esszéjében. A tanúságtétel, a „tanú vagyok” morális képzele hívja elő azt, hogy „a tanú viszont az, aki őriz, nem emlékezik, nem vádol, nem véd, nem felejt...” Ez a szerep pedig nem értelmezhető másként, mint a krónikás szerepe. A krónikások, régi korok irodalomtörténete szerint, a valóságot, a megtörtént eseményt igyekeztek valószerűen leírni, és az utókor- nak tovább örökíteni. Sándor Iván regényeiben a mozaikos, töredezett struktúra háttérben ezt a krónikairói ethoszt is megtalálhatjuk. A Tiszaeszlárról szóló könyv, amely egyébként azonos évben jelenik meg *A futárral*, a dokumentumokban elbeszél- t múltat jeleníti meg az akkori jelenre vetítve. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg az elbeszélő, hogy miként lehet fölfogni a „közössé formált emlékhorizontot”. A regények (esszék) ezt a horizontot igyekeznek valamilyen módon befogni, abban a hármasságban, mely a szemé- lyes történetet jelenti, a köztörténetet szimbolizálja és poétikailag érvényesen mutatja be e kétféle törekvést.

„Tudhatjuk-e egyáltalán, hogy mi történt?”, mondja magában a *Századvégi történet* fő- hős-narrátora. A későbbi Sándor Iván-regények ugyan nem kevésbé radikálisak a kérdés- felvetésekben, a válaszok, ha persze vannak válaszok egyáltalán, nem oly szélsőségesek. Mint korábban említettem, *A futárt* és a *Századvégi történetet* követő művek bár mindig nyitva hagynak kapukat, mégis egyértelműen a klasszikus modernség Adytól eredeztet- hető álláspontjára jutnak: az elmondás, a megmutatás etikai kényszerére. A Sándor Iván- féle narrátor nem állít fel viszonyítási pontokat, ahonnét nézve egy történelmi esemény így vagy úgy értelmezhető, de önmagában az elmondással, a rámutatással már moráli- san-egzisztenciálisan is formálja a történetet.

Az említett regények poétikája, elsősorban az elbeszélő személye, sok rokonságot mu- tat a művek elbeszélte történetével: *A futárban* harmadik személyű elbeszélés a *Tengerikavicsban* vagy a *Követésben* az első személlyel váltakozik. Mintha lehetséges len- ne egy tárgyilagos, objektív elbeszélés és egy személyes, talán elfogult narráció is. A vál- takozó nézőpont (elbeszélői szemszög) azonban nem von maga után egy teljességgel át- alakító történetmondást.

Ha az általában vett epikai történetalakítás volna a viszonyítási pontunk, akkor azt ál- lapíthatnánk meg, hogy Sándor Iván regényei (már amelyekre én magam kitértem) a klasszikus modern elbeszélő „eljárásaira” épülnek. Olyan építmények, melyeknek, ha posztmodern alapállásból figyeljük őket, látható, hogy vannak, metaforikusan fogalmaz- va, üres pontjaik. Ezeket az üres pontokat viszont olykor cselekményes, élő szereplők ál- tal körbekerített történet mutatja be, amely ha nem fogja is körül az egész történetet, a részletekre mindenképpen rávilágít. Nem nagy történetek, és nem is történelmi dátumok által befolyásolt „mesék”. Ennek ellenére sajátos világukat az jellemzi, hogy olyanok, mintha mégis nagy történetek lennének, noha ezeknek a regényeknek a poétikája a mo- zaikyszerű szerkesztettség; azaz, a részletekre, az apró részekre való osztódás. Az elbeszélő ebből igyekszik építkezni. Az alaphelyzet, hogy „a felidézhetetlenben botorkálok”, ol- vasható a *Követésben*, ami a későbbiekben úgy folytatódik: „próbáljam összerakosgatni a

szavakat, helyreállítani a helyreállíthatatlant”. Ezen erőfeszítés mögött etikailag pedig az áll, hogy a *Követés* történetéről, ami sok-sok kis történetből áll össze, „az egykor tizennégy éves fiúnak vannak csak ismeretei”. És akkor megint csak visszajutottunk a Sándor Iván-szövegek alaptermészetéhez, hogy ugyanis mindegyik mögött a történetmondás és a tanúságtétel kényszere bújik meg. Ami másként úgy is fogalmazható: a történet továbbadásának példás morális vállalása. A történetképzés poétikája, a személyes történet megszerzésének akarata és a történelem mindenek ellenére való értelmezéskényszere ebben a klasszikus modern etikai felhívásban? parancsban? egyesül a legszebb Sándor Iván-regényekben és esszéikben.

Rítus és rutin

Géher Istvánról, és tőle

„hetenként hasítani tölgyet, felidézni
elmúlt vihart, halottakat: rutin.
vagy rítus? a varázslónak megéri,
hogy túlmerészkedjen az alkuin?”
(*Új folyam*)

„Elment hát a bajnok”, írta Géher István az édesapjáról. Bíró volt az apja, mint Babitsnak, önmagával is szigorú polgárember, aki a nevével és a pecsétgyűrűjével együtt a kötelesség és a helytállás ethoszát, az igazság keresését is ráörökítette. Most elment ő is, sokunk bajnoka, mestere – az utolsó percig hajszolta magát, negyven fokos lázzal is bement az órára, kitartva a helyén, ahogy tanulta, ahogy tanította. Örökségül kaptuk a munkamorált. Öröknek hittük őt, mint az apákat, mint az isteneket. Hogy lehet, hogy mégis...? Megint őt kell idéznem (ahogy alább is, majd, sokszor): „Ágastul leborultak, törve derékba a nagy fák.”

Huszzonegy év. Ennyit töltöttem eddig valóságos vagy virtuális közelében. Annyszor próbáltam írni róla, nem tudtam – és most tessék, elkéstem: az emlékének beszélek. Sokat mulasztottunk, mi, szétrajzó tanítványok, évszámra nem kerestük (én legalábbis) – de persze emlegettük, olvastuk, gondoltunk rá, része volt az életünknek. Része lesz mindig. Kézmozdulatai, bölintása, legyintése, megértő nevetése, éles és mohó figyelme, ceruzája a papír felett, a koncentrált rítus, ahogy mindig megújuló kíváncsisággal rádől a szövegre. Egészen közel hajolt a papírhoz, mint aki teljes lényével be akarja fogadni – igazi „close reading” volt ez, csodálatos azonosulás, önátadás, mintha az élete múlna rajta. Az irodalom hiánytalan figyelmet követel. Soha nem láttam őt bármit unottan vagy undorral eltolni magától, minden írásnak megadta az esélyt. Mégsem volt elfogult, mert nem elfogadni akarta, hanem befogadni, értelmezni, megérteni. Kritizált, persze, de mindig humorral és tapintatosan. Mindig a lényegre tapintva. (Itt a szellemujja: ezt is tőle tanultam, hogy hallgassak a szavak sugallatára, meghalljam bennük az önmagáért beszélő jelentést.) Nem a szemével: egész testével érzékelt, mindig érzésből, sohasem pusztán rutinból: „Megnézem, ha elem teszi, / ujjammal kitapintom a / görcsét, hajlik a versszöveg, / formálódik az íve.”

Erről az érzéki észlelésről beszélt a műfordítás kapcsán adott utolsó interjújában is: „ujjaim közt érzem és alakítom a szöveget”, mondta, mert hagyományosan dolgozott, papíron, ceruzával, később gépelte csak le, amikor már ki tudta adni a kezéből. Költő- és íróiskola volt a fordítás is, alázatot és odaadást követelt, és megtanított állni a sarat. Sok éven át minden szerda este ott ültünk

a műfordítás-óráján, tele volt a terem, a földön, az asztalon is ültek, Géher a nyitott ablak előtt cigarettázott. (Meggérdeztük egyszer, meddig fogja tartani ezt az órát? Azt mondta: „Amíg élek!”) A szövegeket legtöbbször a (jobbára kezdő) fordítók hozták, a legmeglepőbb és legtarkább anyag került elébünk, angol romantikus költőktől kezdve a ponyvákön át a rap-szövegig, és minden óra tele volt humorral és meglepetéssel.

A műfordítást, ahogy mondta, csak abbahagyni lehet, befejezni nem – ezért fontos volt, hogy megtanuljunk megmunkálható tárgyként tekinteni a szövegre. A fordító mellé bírálót nevezett ki tehát, aki, a szerkesztő szerepébe beletanulva, már előzetesen átszöszölte a fordítóval a felolvasandó anyagot, ami aztán a szeminárium nyilvánossága előtt valósággal ízeikre szedetett szét, hiszen szabad préda volt, mindenki közbeszólhatott. Szóról szóra, mondatról mondatra araszoltunk át a szövegen, megvitattuk a megoldásokat. Sértődésről, érzékenykedésről, kényeskedésről szó sem lehetett – csak a szöveg számított, a minél pontosabb és természetesebb fordítás. Meg kellett tanulnunk elfogadni egymás megoldásait, vagy megvédeni a magunkét. A fordítás magányos mesterségét így tette izgalmas közösségi élménnyé – és közben sokunk kezébe kenyeret is adott. A fordítás szenvedély ugyan, de nemcsak passzió, hanem pénzkereseti lehetőség is: ezt a biztató üzenetet hordozták az általa kiírt és elbírált műfordítás-pályázatok. Volt némi pályadíj, de a legvonzóbb a publikálási lehetőség volt: az alaposan megcsiszolt szövegnek helyet talált az irodalmi folyóiratokban. Így tett máskor is: amikor T. S. Eliotot tanultuk, rádiójátékként adtuk elő a Magyar Rádió stúdiójában (angolul!) a *Waste Landet*, sorról sorra éltük át a szöveget, azóta is fejből tudom az egészet. (Vajon megvan-e még az a felvétel?) Elhitette velünk, hogy nem felhőkkel játszunk: felnőttek vagyunk, hasznunk van, helyünk van a társadalomban.

Azt hittük akkor: ő is a helyén van. Minden ízében tanár volt, sőt, több annál: mester. Eleinte a professzort láttuk benne, bámultuk (de sosem féltük) tudásának biztonságát és eleganciáját. Soha nem hivatkozott az ismereteivel: a szerzeágazó és elmélyült tárgyi tudás nem cél, hanem eszköz volt számára, amely lehetőséget adott a szabad gondolkodás élményének a megtapasztalására (így adott értelmet az Eötvös Collegium jelmondatának: „Szabadon szolgál a szellem.”), és sok „titkos és mélységes magánkételyünk” megbeszélésére. Kikérdezett persze ő is, rengeteget olvastunk és írtunk az óráira, de éreztük, hogy ennek tényleg van értelme, mert örömünkre válik. Géher a fiatalok és az örökifjak között volt igazán elemében, „a gondolkodó együttlét közegében”, ahol szabadon varázsolhatott, nem fogta le kezét a konvenció. Villogott az elme, mint a penge – de a gondolkodás, bár mi úgy éreztük mindig, ott és akkor még nem vérre ment. Igazi mester volt: vigyázott ránk. Így ír erről: „csodám: favágás” „»vihart« idézek? / ugyan már. Isten őrizz! Csend / es / ítek. / Ki hozzám jár, mind »okos, jó kísértet«.”

Ragyogó szellem, akinek „határok közt varázsa köztudott”. Később döbbsent szomorúsággal láttam az egyszerre tiszta és szabad gondolkodás búvkörébe lépni nem akarók és nem tudók értetlenkedését. „Tudósnak költő, költőnek tudós” mondta magáról, mondhatták róla. (Babitsot is ezzel bántották állandóan.) Nem hallgatom el ezt – mert ő sem tette: „...velem / kinek mi van baja? S kinek mit ártok én? / Muszáj? Követel- (tőlem: munkaköri)-mény / kitűzni célt? Cé-

lozni vannak céljaim / magasra, mélyre. Köz-helyről a példa int / maradni el.” Amikor már nemcsak olvastam, de értettem is a verseit, kezdtem látni, hogy miért és mitől ódzkodott: taszította is „a tudomány robotja, a józan kényszerűség”, de még inkább megrögzött „cím-ellen-kórság” gyötörte, nem akarta, hogy nála érdemtelenebbek „ismerjék el / kiniszteri minevezéssel”, mert „a világ esztelen. Tisztet visel- / ni rossz”. Nem a rang és a hatalom érdekelte: nem a tudomány, hanem a tudás. Az, akinek a tanítás és a tudósi lét csak a társadalmi előremenetel, a biztos pozíció eszköze, vagy lehetőség az erőfitogtatásra („hagyjuk a »pár-bajt« jegyzeti lábón! (...) / nálad a fő-hatalom, nálam meg csak az ész”), nem értheti meg azt az embert, akinek az irodalom teremtő közeg, „erőforrás, ihlető és alkotó alkalom”: „A felsőoktatási altiszt / eljár, számonkér vasszigorral, / rálép az ifjúság tökére / (ha van), mert rend (ha nincs) a lelke – / s lesz minden ihlet, elmetorna: / kikötetés, csuklógyakorlat.”

Jobban belegondolva persze értetlenségük az ő szempontjukból mégiscsak érthető. Géher István, ez a makacsul szelíd, „ösztvér, szemüveges polgárfazon”, mégiscsak veszélyes felforgató (a generációkra kisugárzó hatását tekintve nem véletlenül beszélek jelen időben), mert tudja, hogy „következetesen gondolkodni (...) semmikor sem volt ártatlan szórakozás”. Nyugtalanító és lázadó, mert ki meri mondani, hogy a „tudomány legfőbb tudnivalója abban keresendő, amit megtudni nem lehet.” Aki azt vallja, hogy „nem verseng az, akit távoli célja hív / élethossznyi futásra, / melynek díja a veszteség.” Aki nem hajlandó elhazudni az alapvető bizonytalanságot, lábjegyzetekkel vagy pöffeszkedő, tudós komolykodással kikerülni a lét alapkérdéseit. „Tudhatjuk-e, barátom, hogy kik vagyunk és hol élünk? Gyermekkorunkban, zsenge értelemmel ezt tanultuk meg először – egy nevet, egy lakcímet – nehogy elveszünk az idegenek között. Aztán felnőttünk, meghonosodtunk az idegenség lételemében, és érett elmével úgy találjuk, hogy minden világmagyarázó tudásunk annyi, mint a semmi. Csóválod a fejed: hogy mondhat ilyet egy tanár? Nem lenne tanár, ha elhallgatná.”

Géher István elsősorban tanárnak mondta magát, de elemi hatásának, belső függetlenségének az alapját a költészet művelésének a szabadsága adta. Szabadságot mondok? Igen, de keservesen meg kellett küzdenie a költészet szabadságáért. Először is a polgári közeg hagyományával, amely csak Párizs-Pápaít olvasó papot meg jogászt ismert el, költőt (elevent legalábbis) nem ismert. Másodszor a kritikai visszhangtalansággal, a versírás magányával. Harmadszor pedig, és ez lehetett a legnehezebb, a polgári élet fegyelmезetten felépített és fenntartott kereteivel.

Hiába volt legendás tanár, mégsem volt egészen a helyén, mélyről fakadó nyugtalanság és kontrollálhatatlan, titkos erő munkált benne, ami kiszolgáltatottá tette – de nem a külvilágnak, hanem saját magának. Hitte, és reménybeli költő-tanítványainak vallotta is, hogy „minden kísérletre / kísértet rímel”, „hogy a versírás nem veszélytelen, / sőt botrányos: tudom. Démonokat / megszólaltatni nem jó.” Mégis azt mondta, hogy „akinek van egy csepp kis esze (...) / azzal kezd, ami a végzete”, mert verset írni csak életre-halálra érdemes – olyannyira, hogy eleinte, mintegy beavatási szertartásként, az életveszéllyel rémisztgetve, minden elébe járuló kezdő költőt megpróbált lebeszélni a költészetről. (Sokakat

sikerült is.) A verseiben azonban nem ennyire szigorú, Sylvia Plath vagy John Berryman öngyilkosságának tehetségpazarló vadsága őt magát is visszariasztja: „sylvia-ról / nem is beszélve, nil, a gáz-sütőkről. / ez hozzám nem való. révült merészség, / ihletnek túl mohó”; „professzor úr john berryman, magától / tanultam. Doctusul. Csak azt az ugrást! / ha isten óv, le inkább doktorálok.”

A doktorálás – a talán kisebb presztízsű rádiós, szerkesztői, dramaturgi, tanársegédi munka után (végre-valahára?) tisztességes polgári rangot biztosít, mint később a professzor emeritus. A Tanár Úr publikál, konferenciázik, szerkeszt, utánozhatatlanul eredeti Shakespeare-könyvet ír, hallgatják, rajonganak érte, külföldön is híre van – de közben tudja, hogy igazi énje nem a nyilvános, hanem a privát: a költő. A tanárság, legyen az bármilyen látványos és rituális, mégiscsak rutin: „... fáradt vagyok. nehéz / napom volt. fél kettőtől este hét után- / ig ment a műsor. kitanítottam magam. / szikrázó szellem, érző lélek: mind lement. (...) szó, szó: belőle hasznom mi marad? a bölcs / megelégedés... inkább visszhangzó, üres / hodály, fejem helyén.” Igen, mert soha nem adta alább: szinte minden órája olyan intenzív volt, mint egy vizsgatanítás vagy egy színházi premier. Nagy ára volt ennek: az intenzitás mögött ott kísértett az üresség. Ez az, amit járatlan és naiv kezdő tanítványként még nem vettem észre – bizony, épp engem írt meg egy versben, ahogy tudatlanságomban rácsodálkozom kiapadhatatlannak látott munkabírására: „A tanár úr sose fáradt? / Dehogyan nem. Bizonyisten, / fejem is már majd lecsuklik, / mire véget ér az óra.”

Bölcs megelégedés helyett fáradtság, kemény munkamorál, szív-lélek robot (amit ráadásul legfeljebb az amerikai tanítás idején fizettek meg, közben viszont mindvégig szegénytelenesen nem: „voltunk szegények, nem nagy újság, hogy leszünk, / (...) de munkámért fizetség – az se lenne rossz”), hit(gyakorlat) helyett a tanítás bőkezűen önzetlen adakozása, figyelmes és pontos szolgálat. A vers szavaival: „pénzt kell kiadni, adni. munkakedvem / (mint autóm) romlik, megjavul. tanulmányt / szerzek, tanítok, bölcs vagyok, tesztek vagy / veszek. de nincs közöm. sőt: csak közöm van. / átjárhat rajta bárki. nyitva tartok.”

Géher a fegyelmezett szenvedélyt is átszellemíti, az életrutinból is rítust teremt. Elemi erejét egyetlen pontba sűríti – mert ez is egy „lehetőség”. Mint ahogy egyik esszéjében írja: „mintha a Napot lehozhatnánk a földre, házi tűzhelynek. (Miért ne, ha igaz az, hogy »a szeretet soha el nem fogy«? S ha elhiszük, hogy a szerelem örökké tarthat.)” Az otthon védelmében, a szerető társ mellett felsugározhat a vers atommagyája. („nem is tudom, mi lennék, ha nem lennél. / ... / mondanám, s te gyorsabban már mondtad is. mégis beszélgetünk. mindig, / megúnhatalan.) Egy ilyen közegben minden együtt töltött perc megszentelődik. Ahogy egy másik esszéjében írja Déry novellája kapcsán: „Embtertiszelet zajlik itt, a gyásszal-szegénységgel dacoló, önzetlen szeretet, a méltatlanságban megőrzött szép életforma szertartása. Ennél többre az értelmes emberi erőfeszítésből nem telik. És az értelmetlen világban, mely akármikor öngyilkosságig hajszolhatja az italba vadult kétségbeesést, ez a szűk körre korlátozott különbéke is nagyon sokba kerül. Ezt a megvilágított kisvilágot lemondással, önfegyelemmel, minden pillanatban meg kell teremteni; itt minden születésnap, mint minden ünneppé szentelődő hétköznap, egy-egy bemutatott áldozat.”

Áldozat vagy alku? „Korán lenne még ítélni; tanúsítsunk türelmet, tartunk vizsgálatot” mondja ő (Shakespeare mellett legkedvesebb rokon-költőjéről, Aranyról szólva). Mi, tanítványok, ámulva néztük ezt a „megvilágított kisvilágot”, a már-már szülőinek vagy nagyszülőinek látott térben, „ahol a / használati tárgy: mitológia”, néztük a gondosan kijavított és dedikált, ajándékba kapott versesköteteket, a karácsonyra nekünk írt, képpel díszített verseket (minden karácsonykor újat, gyönyörűt), a mindig-mosolygó feleségétől, Maritól kapott finom régi csipkét (éjjeliszekevényemen őrzöm); és persze a fotelt, a lámpát, a könyveket a budai polgárlakásban – mert friss-budapesti elanyátlanodásunkat látva meg is hívott magukhoz vacsorára a biztonságot sugárzó otthonba, és járhattunk velük kirándulni is, az ő családján át ismertük meg a budai hegyeket, rítus volt az is, az erdő, a beszéd, a csend, a virágszedés („harangvirágidő” van most is, családi magánmitológiájuk ez, de már én rá gondolok, ha a harangvirágra nézek), és néztük az ő szemével a Dunát, mert elvittek egyszer evezni is, befogadtak a rítusaikba, fénylett a víz, a mindig-változó felszín, és – mitologikus csodaképpen – szivárvány is volt, hosszában a vízben, mindkét irizáló talpával a Dunában állva – igen, volt sok öröm is a nagy fegyelemben: úgy láttuk legalábbis. Az életének a látványával azt adta át ott és akkor, ami csak példával adható tovább: hogy „úr az, akinek világa / önértékű, az ízlése csiszolt – / aki a szenvedését szépen éli”.

Akkor még egyszer: áldozat vagy alku? Jó lehetett-e „bekerítve élni”, „közszemlére” téve, „ahol rájáratnak járókelők” azzal a korán felismert polgárerénnyel, hogy „talán a boldogság is kötelesség”? Örök tanár-jelmezben élni, miközben köröskörül „... vendégek, barátok, / egyetemisták házassága, lelke. / csöpög a csap tovább. vigaszt, tanácsot” adni, bölcsen és megértően, és végigvinni vitézül, amibe belekezdett? Ahogy a morál moralitás-játéka megköveteli? „Kopottan, mint Akárki, / viseld közöttük elszabott / világodat: viselkedj.” Tanítás közben venni az apja halálhírét, két óra közt rohanni a feleségéhez és az újszülött lányához a kórházba, egyetlenegyszer órát mulasztani (és vers az is, ahogy az ajtóra kiírta: „Nagyapai elfoglaltság miatt / a műfordítás óra elmarad”), soha nem halasztani, nem kibújni a kötelesség alól, mert „a szolgálatra, erre kell figyelni”, mindvégig másokra. „Mindenfelől: veszendő életek. / Világít ablakod. De nem neked.” És közben, már csak a pusztá fáradtság miatt is, ott a kiegész veszélye – ahogy Nemes Nagy-elemzésében mondja: „a hívó és kihívó sötétség egyre közelebb kerül a hit fényforrásához.”

Mégis áldozat, igen. A kísértő sötétségtől nem ijedt meg, a helyén maradt, mert így volt a helyes. „Amit tanítok, az vagyok.” Ahogy a pap az Úr testét, úgy a tanár – mint a színész, mint a bohóc, mint a költő – magát mutatja fel. Mégsem ígért megvilágosító katarzist vagy felhőtlen életet, még a saját költő-fiának sem: „boldog nem leszel azzal, amit neked adni remélünk, / csak leszel. Az, aki.”

Géher István az volt, aki. Azonos volt önmagával. Hét verseskötetében folyamatos önvizsgálatot tartott, maszkokon át is felismerhetően – az érdekelte, hogy lehet „az élet nemessége” megtartása mellett kikelni önmagunkból, elmenni odáig, amikor nem a maga ura az ember („veszélyes forgatag: összekeverni / verssel az életet, nincs irgalom, / csak örvénylő erő van, a kegyelmi állapot kegyetlen”). A Rádiókollégium izzóan izgalmas esszéiben, akárcsak a Shakes-

peare-kötetben, feloldja önmagát, a szöveg mégis magáért beszél – ahogy Montaigne-nyel mondja Géher István: „Magam vagyok könyvemnek tárgya, olvasó.” Ő maga, vagyis az Ember, Akárki. Megbízik bennünk, követésére biztat. Mintha utána lehetne csinálni. Mintha könnyű lenne. A nyomába lépni? Lehetetlen. Mondjuk inkább utána búcsúzóul, *tánclépésben*, könnyedén:

„Minden semmi.

Semmi se minden.

Semmi se semmi.

Minden minden.”

Tizenötödik védőbeszéd

Nem viszem többre, meglásd. Nem akarom többre vinni, úgyse. Ezek mondatok. Nincs befejezve egy se. Itt most az apám következne. Mert hogy ki által van ki, és ki kit lát meg, perspektíva dolga. Én például felülnézetben vagyok az, aki. Szembe és oldalt valami hiányzik. Mondhatni nincs vetületem. De most az apámról van szó. Ő vetül, ahova csak akar. Ki és be. Rá. Elvetül magával, ez a szerepe. Illetve magával vetül, mert nincs hite. Ürességét bevetíti, mint csillagba a sötét anyag a fényt, hogy legyen mire néznie. De nem néz. Azért kell innia, hogy ne lásson. Mindenütt vakít a szemüvege. De egy ilyen vakság is sokat ér, mert valódi, időt kellett hozzá pergetni a szárlól. Nekem meg körbevarrja sorsomat az ég, ha hagyom.

2011. 07. 08.

Huszonkilencedik védőbeszéd

Nem égettem el magam. Csak nem figyeltem, hogy mi ég el bennem. Aminek el kellett égnie. Nem sikerült még megfigyelnem. Karácsony volt, és égett a fa. Égtek a gyertyák a tortán. Égett, hogy nem vagyok apa. Égett, hogy egy nő se néz rám. Nem sikerült még megfigyelnem. Füstje is csak egy fényszalag. Olyankor, mintha nem is égnék. Nem hallom, hogy mit mondanak. Füst lett minden szem, ami számít.

Vízszintes csíkok a szemek. Köröskörül
a falakon elnyúltan fekszenek.
Köröskörül a falakon elnyúltan fekszik
a tűz, ha van. Nem hallom, hogy mit mondok.
El nem égetem magam. Csak
nem figyelek, hogy mi ég el bennem.
Aminek el kell égnie. Nem sikerül
megfigyelnem. Karácsony lesz,
és ég a fa. Égnek a gyertyák
a tortán. Ég, hogy nem leszek apa.

2011. 11. 03.

Ötvenegyedik védőbeszéd

A tizenötödiket nem mutattam meg
neked soha. Egyetlen versem, amit
dallamot tapogató mutató ujjad nem
kísért végig. Örülök neki. Másfél éves
sötét hajózásod úgyszólván elég tőkesúlyt
tett életünkre: közös sötétedből
írtam, aki tudatalattidat úgy osztottad
meg velem, hogy verseimhez a fekete szövést
ne kelljen saját sorsomból sodorni. Kíméletet
nem érdemeltem, de kaptam.

Most egyedül
maradtam, sötéttelen, kifényesített jövőm
túlexponáltan vakít, szédülések között,
kigyógyulóban, a hiány émelyével
tapogatom ki új helyem. Szellemtárs
nélkül. De a hamutartó-serpenyő, amiben
annyi féléber szellemtűzet nyomtál el
félrészezen, ölemben pihen, naponta
mindig csak egy szívarkát szívok, minden
gondolat nélkül, tele emlékekkel. Még
nem tetted be a földbe, de tudd,
hogy sötétedről soha nem ítélek.

2012.06.23.

Ötvenkettedik védőbeszéd

Halálod előtt egy nappal a Nevető
oltárt olvastam, „mint a zsírsár,
mondták, és tényleg,
ahogy a gyászhuszárok ásóval felásták,
mint egy test belsejében a rossz anyagcserétől
az elkásásodó lipid-rétegek, rezgett
a föld zsírja, súlyos és üres volt,” és a
végén: „aztán beomlott a
zsírsár. Egyszerre pukkant ki a gyásznép,
mintha hányna, rázta őket a zsigeri
lárma, hosszú, kitartott, könnyező röhögés
borította be őket, mint a láva (...)”
Nem volt visszhangja a szavaknak,
inkább, mint a Lyme-kór ájulásanyagát
kitöltő térémely – ezt a szót is
Balázs Makdirjából lopom – előhangzott
benne minden, mint a kakukk szavában, hogy
„hány évig élsz”, amit kirándulásokkor annyit
kérdézzétek, és én összeszűkültem gyomorral,
nevetve figyeltem. Vagy néhány hete, mikor
helyetted hangodat vittem Münchenbe
társnak, azok a kappanhangú „kik ezek? ...”,
amit betegágyadnál, hogy legyen még
szavad, előre felvettem. Az ember a féltudatalattiját
hogyan búcsúztassa el? Nem kellett beszéljünk
ahhoz, hogy beszéljünk. Most meg nem lehet. Társ
nem fért mellém oda a mindennapos magasfeszültségben –
most a szellem ajtaját tágra nyitnom
nem lesz nehezebb, mint neked, fölfelé, szemed.
De a kakukk hetvenkettőig sosem jutott. Vagy
több, vagy kevesebb. A kakukk hazudott.

2012.06.23.

A SZEMLÉLŐDÉS TERE

A Zsolnay Kulturális Negyedről

A Zsolnay család- és gyártörténeti kiállítás felavatása ez év áprilisában annak a több mint egy évtizedes koncepcionálási, tervezési és építési folyamatnak a szimbolikus lezárását jelentette, amelynek köszönhetően a pécsi városimázs egyik sarokköve, a Zsolnay örökség kulturális célú intézményközpontként éledt újjá. A ZSKN-t több lépésben vették birtokba a belvárosból ide költöztetett vagy újonnan alakult kulturális intézmények: elsőként, 2011 januárjában a Bóbita Bábszínház nyitotta meg a kapuit, az intézmények zöme tavaly decemberben költözött be, majd a család egykori lakóhelyéül szolgáló műemlék villában berendezett családtörténeti kiállítással teljessé vált a központ kulturális kínálata.

A megnyitó óta eltelt rövid időszakban két jelentős eseménysorozat, az I. Zsolnay Kulturális Fesztivál és a XII. Pécsi Országos Színházi Találkozó helyszínéeként mutatkozott be a negyed. Megvolt tehát a „főpróba”, napvilágot láttak a látogatói létszámról szóló első adatok és a 11 milliárdos beruházás építészeti megoldásait és programjait véleményező első sajtóreflexiók. Pedig talán nem is a fesztiválok, hanem éppen a nagy események közötti időszakok mutatják meg, hogy a Közép-Európa egyik legnagyobb ipari műemlék rehabilitációjaként megvalósult projekt milyen mértékig képes megfelelni a kulturális léptékváltással kapcsolatos várakozásoknak. Évekbe telhet, míg erre a kérdésre autentikus válasz születik, hiszen a jelenlegi állapot csak a kezdet. A rekonstrukció befejeződésével, az intézmények megnyitásával az átalakulás folyamata nem zárult le, és nem is szabad, hogy lezáruljon. Ez év februárjától Márta István személyében új vezető vette kezébe az irányítást. Az egyes intézmények egyelőre nagyrészt a régi menedzsmenttel üzemelnek, az új helyzet azonban nyilván mélyreható változásokat hoz majd működésükben.

Az időtényezőt az architektúra értékelésénél sem szabad szem elől téveszteni. „Mire kialakulnak a használati arányok, az több évbe telik. Eközben folyamatosan változnak a szereplők, dinamikus keresik a helyüket. 5-10 év múlva lehet, hogy megint változni fog az egész. Így a mostani beavatkozás kapcsán is inkább egyfajta vérfrissítésről beszélhetünk, egy ideiglenes helyzetről. Az utóélete persze kérdéses” – nyilatkozta Herczeg László, a negyed egyik vezető tervezője.¹

Mielőtt tehát a következőkben először áttekinteném a ZSKN programtartalmának eddigi alakulását, majd a negyed egyes építészeti megoldásait e változások tükrében értelmezném, le kell szögezmem, hogy megállapításaim a projekt pillanatnyi állapotára vonatkoznak, amely az elkövetkezendő évek során jelentősen módosulhat.

Az egykori Zsolnay gyár ék alakú zárványát a 6-os főút (Zsolnay Vilmos út) osztja ketté. Az öthektáros területen, 40 ezer négyzetméternyi épület felújításával kialakított kultúrközpont négy tartalmi egységet alkot: a Míves negyed magja a két legreprezentatívabb műemlék épület, a család lakhelyéül szolgáló villa, ahol a Zsolnayak személyes dokumentumait és a gyár történetét bemutató kiállítás található, illetve a Sikorsky ház, mely a

¹ Ongrádi Melinda: *Kultúrnegyed sufni pályázatból*. <http://hg.hu/cikk/epiteszet/14477-kulturnegyed-sufnipalyazatbol>

Pillantás a hídról: a Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék épületének Zsolnay úti homlokzata.

Zsolnay kerámia historizáló és szecessziós darabjait bemutató Gyugyi-gyűjteménynek ad otthont. Ide tartozik a külpontosan elhelyezkedő Zsolnay-mauzóleum, az Alkotó- és Inkubátorház, valamint a Kézművész utca üzletsora. Az Alkotó negyed a páratlan atmoszférájú Pirogránit udvarral a fesztiválok elsődleges helyszíné; itt található az E78-ként is emlegetett Ifjúsági Központ, melynek sima üveghomlokzata az intézmény elődjét, a belváros határán álló egykori Ifjúsági Házat idézi. A Gyermek- és Családi Negyed az interaktív tudományos-technikai kiállítások iránt érdeklődőket várja. Központi elemei az egykori gyári labor helyére települt Interaktív Varázstér, mely tartalmilag bevallottan a budapesti Csodák Palotájának mintáját követi, a Planetárium, a Pécsi Nagyalgéria támfalba húzott épülete, valamint az egykor szintén a lakóépületnek épült, majd évtizedekig művelődési házként működő „Zöld ház”, ahol a Bóbita Bábszínház kapott helyet. A Zsolnay Vilmos út által két részre osztott Egyetemi Negyedben a Pécsi Tudományegyetem Művészeti kara, a Bölcsészkar két tanszéke és a Janus Egyetemi Színház működik.

A ZSKN átadása késett a legtöbbet – kerekén két évet – az EKF-es kulcsprojektek közül, e sajnálatos ténynek azonban pozitív hozadéka is volt: az EKF-év programdömpingjének lezárultával a Zsolnay még az építés fázisában a jelentőségének megfelelő közfigyelem homlokterébe került, s kiterjedt társadalmi vita bontakozhatott ki körülötte. Idővel a döntéshozókhoz is eljutottak nyugaton elterjedt participatív tervezésről szóló információk, és az építkezés többszöri bejárásával a városlakók – ugyan csak az építés kései fázisában és csak megfigyelőként – de figyelemmel kísérhették a projekt alakulását. Így mire sor került a negyed beüzemelésére, már számos fórumon (ezek közül elsősorban az azóta megszűnt *Echo* című kritikai folyóirat írásait, illetve a Patartics Zorán által vezényelt *A Fal* projektet és a Kis Esti Viták című programsorozatot, továbbá Somlyódi Nóra *A Balkán kapuja?* című kötetét kell kiemelnünk) artikulálódtak a Zsolnayval kapcsolatos álláspontok, kitapinthatóvá váltak a recepció fő erővonalai, és felszínre kerültek a vállalkozással kapcsolatos kritikák és ellentmondások is.

A Szobrász Tanszék és a Janus Egyetemi Színház minimalista tömbje a téglaburkolat révén kapcsolódik a műemlék épületekhez.

A kifogások közül a kulturális ipar, a kreatív réteg és a piaci szereplők távolmaradása (az Alkotónegyed számos épülete és több üzlethelyiség ma is üresen áll) s mindezek következtében a negyed fenntarthatóságával kapcsolatos aggodalom fogalmazódott meg a legmarkánsabban. A civil kezdeményezések kiszorulása, a belváros kulturális elszegényítése, a kulturális fogyasztás „plázaszzerű” koncentrációja, a városszövetbe nem illeszkedő, zárványszerű elkülönülés kifogása szintén gyakran felmerül. E vádak igazságtartalmának tisztázása, az okok feltárása és a változtatások irányának kijelölése a jövőben tovább bővülő társadalmi diskurzus feladata. A negyed funkciójára vonatkozó elképzelések rövid áttekintése, melynek bizonyos elemei tovább élnek a megvalósult projektben és a hozzá fűződő várakozásokban, valamint az architektúra programalakító szerepének elemzése azonban talán közelebb vihet a ZSKN sajtószerevének megértéséhez.

A csökkenő termelés miatt funkciótlanná vált gyárépületek felújításának, a terület rehabilitációjának gondolatát elsőként Komor István, a műemlékingatlanokat kezelő állami szerv, a 2000-ben megalakult Zsolnay Örökségkezelő Kht. ügyvezetője dobta be a köztudatba. Az ingatlanfejlesztés irányát ekkor még a non-profit kulturális tevékenységre épülő vendéglátásban és szolgáltatásokban, illetve a turisztikai célú hasznosításban jelölték meg. E korai elképzelés szerint a gyártás még a komplexum szerves részeként működött volna, később az egyre kisebb kapacitással üzemelő manufaktúra helyét a terület keleti sarkában különítették el. A fejlesztés elsődleges célja ekkor az volt, hogy az „egységes szellemiségű” koncepció meghatározásával, a darabonkénti értékesítés megakadályozásával „egyben tartsák” a Zsolnayak épített örökségét.²

² Cseri László: Zsolnay Kulturális Negyed: Alvó oroszlánok. *Echo Pécsi Kritikai Szemle*, 2007. július 3. szám. <http://www.echopecs.hu/index.php?id=764>

A kémények a Zsolnay Negyed emblematikus városképi elemei.

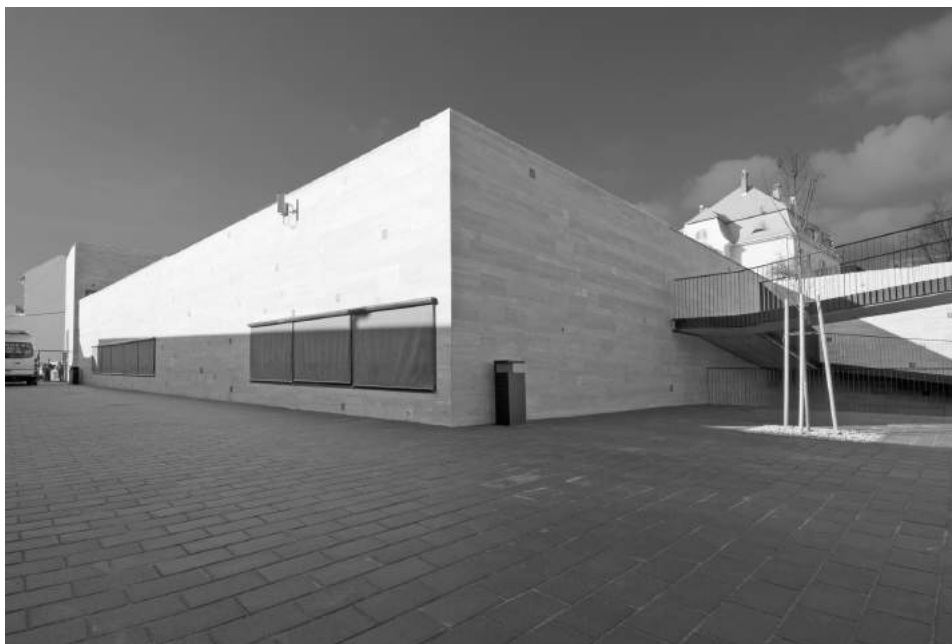
Ekkor még erős hangsúllyal szerepelt a koncepcióban a kreatív ipar meghonosításának szándéka is, amely elválaszthatatlan a kulturális negyedek több évtizede nyugat-európai gyakorlatától. „Létrehozunk egy 600-800 négyzetméternyi területet, ahol a kulturális ipar vizuális szférája, például a dizájn megjelenhet, vagy az egyetemi közelség miatt is indokolt high-tech kutatások. Megjelenhet a porcelán egészségipari alkalmazásának kutatása is, amely összekapcsolva a háromdimenziós technikával, a csontrekonstrukció alapjait teremthetné meg. Ezen túl pedig kiváló terepe lesz a kulturális negyed a fiatal képzőművészek, iparművészek tevékenységének” – ismertette az elképzeléseket Komor István.³

A fejlesztés másik kézenfekvő iránya az örökségvédelmi szempontokat kiemelő, a Zsolnay örökséget a pécsi identitás egyik meghatározó szegmenseként kezelő program volt, amely ipari témaparkként hasznosította volna a területet, s a gyár múltját bemutató, múzeumi funkcióra összpontosított.⁴ A Zsolnay Örökségkezelő Kht. a Pécsépterv Stúdió bevonásával már ekkor megkezdte a műemléki homlokzatok egy részének felújítását.

A Zsolnay rehabilitációját az EKF előkészítésének folyamatában fontos mérföldkőnek számító, 2004 októberében rendezett konferencián Kunszt Márta alpolgármester vetette fel ismét. Ekkor történt a negyed rekonstrukciójának beemelése az EKF vezérprojektjei közé, alapvetően megváltozott funkcióval. Az EKF pályázatban már egyértelműen kulturális negyedként szerepelt a Zsolnay, az ipartörténeti témaparkként való hasznosítás lekerült a napirendről.

³ Zsolnay: Lebontják a rossz állapotú és felesleges épületeket. (Cseri László) *BAMA*, 2009. november 4. <http://www.bama.hu/baranya/kozelet/zsolnay-lebontjak-a-rossz-allapotu-es-a-felesleges-epuleteket-267669>

⁴ Komor István: Az épített Zsolnay örökség. In: *Mozaikok*. 2003.

A Pécsi Nagygaléria támfalépülete, mögötte a Bóbita Bábszínház

A koncepció formálódásában mérföldkönek számított a 2006. novemberében megrendezett holland-magyar szimpózium,⁵ ahol a kultúra alapú városfejlesztés terén nagy tapasztalattal rendelkező szakemberek a hasonló projektek hollandiai példáinak, az amszterdami Westergasfabriek gázgyár, a rotterdami Van Nelle gyár és az eindhoveni Philips gyár rehabilitációjának elemzésével, valamint a pécsi helyszín adottságainak számbavételével körvonalazták javaslataikat. A hollandok a téma jó néhány magyar elméleti szakértőjével egyetértésben a kulturális termelés és fogyasztás egyensúlyán alapuló, önfenn tartó, fizikai és eszmei értelemben egyaránt nyitott, a városszövetbe integrálódó, a társadalmi diverzitást tükröző és széles társadalmi bázisra épülő kreatív negyed vízióját vázolták fel. Argumentációjukban a kulturális városfejlesztés két nagy paradigmája, a „presztízselemeket”, nagy infrastrukturális beruházásokat preferáló, illetve a helyi közösségek revitalizációját célzó, a részvételen alapuló eseményekre alapozó elképzelés közül egyértelműen az utóbbit ajánlották a pécsi döntéshozók figyelmébe. Felhívták a figyelmet a Zsolnay elhagyott gyárépületeiben spontán módon megjelenő underground kulturális gyakorlatok megtartására⁶ és a participatív tervezésnek a fontosságára is.

⁵ *A kulturális negyed mint városfejlesztési stratégia.* http://commonline.hu/sites/default/files/COMMONLINE_DOCS/Zsolnay_dosszie/A%20kulturalis%20negyed%20-%20workshop%20%282008%29.pdf

⁶ A Közéletés Művészeti Egyesület, mely fontos hiánypótló tevékenységet folytatott, s önálló szintet képviselt a város képzőművészeti életében, a felújítást megelőzően már „belakta” a negyedet: 2004-ben, a MédiaGyár szimpózium kapcsán elsőként ők használták a Zsolnay üres gyáracsarnokait művészeti terekként. Az általuk proponált Kortárs Művészeti Központ, amely a kiállításokon kívül a képzőművészeti rezidenciaprogramokat és kutatásokat koordinálta volna, végül nem jött létre.

A hollandok rendkívül ambiciózus programot fogalmaztak meg, de nem a beruházás és a rekonstrukció volumene, inkább a projekt szellemi és társadalmi bázisának kiszélesítését illetően volt radikális ez a terv. A negyed kreatív-közösségi illetve turisztikai hasznosítását a hollandok inkompatibilisnek tartották. Nézeteiktől több ponton eltértek a Zsolnay korai koncepciójának kidolgozását végző helyi szakemberek, Komor István és Rádóczy F. László elképzelései, akik továbbra is a kulturális témapark vagy élménypark fogalmában gondolkodtak, kiemelve a negyed idegenforgalmi jelentőségét és örökségvédelmi aspektusát.⁷

Míg a hollandok építészeti szempontból az elhagyott ipari területek sajátos esztétikumát hangsúlyozták, Rádóczy F. László, az előzetes felújításokat tervező Pécsépterv Stúdió építész az örökség egyedi, személyes jellegére apellált, amely „teljesen más, mint a szokásos ipari (mű)emlékek: egy család életének személyes lenyomatát hordozzák, a gyár egyúttal reprezentációs színtér is volt”⁸

Komor István szintén a pécsi projekt (melyet a dokumentumban másutt „tematikus látványparknak” nevez) kivételes komplexitásával érvel. „A projekt célja egy kulturális-művészeti övezet létrehozása, mely egyszerre szolgálja és bővíti a város, a régió lakosságának közművelődési lehetőségeit, a kulturális turizmus termékkínálatát, kulturális-ipari kapacitásokat hoz létre, hozzájárul a Zsolnay márkanév alatt folyó termelési tevékenység gazdasági gondjainak megoldásához, továbbá kitüntetett jelentőségű városépítészeti-városfejlesztési célokat valósít meg.”⁹

Az idézetek arról tanúskodnak, hogy a Zsolnayval kapcsolatban a kezdetektől fogva az „ideáltípus” kreatív negyedekhez képest jóval több, egymásnak nemegyszer ellentmondó elvárás fogalmazódott meg, melyek a megvalósult projektben is feszültséget okoznak.

A program alakulásának következő fordulópontját az egyetem bevonása jelentette. A Művészeti Kar, a zeneművészeti és képzőművészeti képzés, valamint a két bölcsészkar tanszék betelepítése a kulturális ipar távol maradó piaci szereplőit helyettesíti, pontosabban egymaga képviseli ezt a szektort. A projekt tartalom kialakításában végül az építészetre is fontos szerep hárult: a pontos hely- és funkcióigények végiggondolásával, egyeztetésével ők pótolták a koncepció hiányait.

Az építészeti ötletpályázatot 2008 januárjában hirdették meg, melyen az első díjat az MCXVI Építésműterem nyerte el. Csaba Kata, Herczeg László és Pintér Tamás János felelős tervezőként vitték végig az alkotófolyamatot. A pályázati eredmény kihirdetése után a feladat nagysága miatt a további tervek elkészítésére a munkát tíz tervezőcsapat között osztották szét; a kerttervezési munkákra az S 73, a tájépítészeti tervek elkészítésére az Új Irány Csoport kapott megbízást.

⁷ „Új momentumként jelentkezett ezen a területen, hogy a turizmus megítélésével kapcsolatban a szimpóziumon több előadó részéről is kétségek fogalmazódtak meg, jó néhányunkban nem kis meglepetést okozva. A Megvalósíthatósági Tanulmány a turisztikai szempontokat kiemelt fontossággal, szinte kiindulópontként kezelte, és ez az elv a döntéshozók egyértelmű támogatásával találkozott.” In *A kulturális negyed mint városfejlesztési stratégia*. http://commonline.hu/sites/default/files/COMMONLINE_DOCS/Zsolnay_dosszie/A%20kulturális%20negyed%20-%20workshop%20%282008%29.pdf

⁸ Rádóczy (f) László: A Zsolnay gyár építészeti rehabilitációjának sajátosságai. In *A kulturális negyed mint városfejlesztési stratégia*. http://commonline.hu/sites/default/files/COMMONLINE_DOCS/Zsolnay_dosszie/A%20kulturális%20negyed%20-%20workshop%20%282008%29.pdf.

⁹ Komor István: A Zsolnay Kulturális Negyed. In *A kulturális negyed mint városfejlesztési stratégia*. http://commonline.hu/sites/default/files/COMMONLINE_DOCS/Zsolnay_dosszie/A%20kulturális%20negyed%20-%20workshop%20%282008%29.pdf.

Az egykori jégverem „minaretjének” ornamentikájához az iszfaháni mecset szolgált mintául.

A családi rezidencia annak idején a gyár épületkerámia termékeinek bemutatására is szolgált.

A Zsolnay Mauzóleum

A tervezők tudatában voltak annak, hogy a szokásosnál – például a Ganz gyár átalakításával készült Millenáris Parkénál – jóval összetettebb szituációval van dolguk. Mivel a három vezető tervező egyike sem pécsi, elfogulatlanul, preconcepciók nélkül tudták felmérni a feladatot és a lehetőségeket, ugyanakkor nem hagyhatták figyelmen kívül a helyi közvélemény és a korábbi koncepcióalkotók elvárását sem, amely a negyedben a Zsolnay legenda érzelmi motívumait erősítette volna fel. Világos volt számukra, hogy a heterogenitás, az architektúra és a használat sokfélesége, nyitottsága a sikeres terv kulcsa, ezt segítette elő a munka felosztása a tervezői csoportok között, akik az érdeklődésüknek, habitusuknak megfelelő feladatokat kapták, és elmondásuk szerint meglehetősen nagy szabadságot élveztek munkájuk során. A pályázat többi, megvételt nyert tervével összehasonlítva értékelhetjük igazán, hogy az MCXVI tervezői az épületállomány egyes történeti rétegeit, a műemléki védettségű, reprezentatív, egykor lakófunkciójú épületeket, a Zsolnayak korában épült ipari műemlékeket és a meghagyott 50-es, 60-as, 70-es években készült hozzátoldásokat, valamint az új hozzáépítéseket egységes egészé tudták összefogni, szemléleti és minőségi egységként tudták megjeleníteni.

Pályázatuk sikerének a zsűri értékelése szerint is az volt a kulcsa, hogy megfelelő arányban avatkoztak be az öröklött struktúrába, az „eredeti állapot” visszaállítása helyett előítéletmentesen, elfogulatlanul, a használhatóságot és a fenntarthatóságot egyenrangú szempontokként mérlegelve döntöttek a hozzáépítések megtartásáról vagy elbontásáról. Munkájuk során a „zsolnayság” azon rétegével is szembesültek, amivel a kerámiadíszes homlokzatokat csodáló szemlélődő nem: az ökonomikus, racionális gondolkodással, s ezt a szemléletet éppúgy az örökség részének tekintették, mint a „műves” részleteket.

A kulturális városfejlesztés irodalmának sokat hivatkozott szerzője, John Montgomery egyik fontos művében felsorolja azokat a kritériumokat, melyek az utóbbi évtizedek tapasztalatai szerint elengedhetetlenek a kulturális negyedek sikeres és hosszú távú működéshöz.¹⁰

¹⁰ John Montgomery: *Cultural Quarters as Mechanisms for Urban Regeneration. Part 1: Conceptualising Cultural Quarters*. <http://halliejones.com/Resources/CulturalQuarters.pdf>

Az egyetemi negyed déli része a Festészeti Tanszék épülettömbjeivel.

A kreatív ipar különféle szegmenseinek részletezése mellett a környezeti tényezők között a történetileg és kulturálisan rétegzett, karakteres és inspiráló, ugyanakkor a kísérletezésre is terepet nyújtó épített környezetet, a változatos és adaptív épületállományt, az aktív közterületeket, a street art tevékenység és a mikrourbánisztikai eszközök hangsúlyos jelenlétét, illetve az úgynevezett „aktív homlokzatok” (active street frontages) meglétét említi. A kreatív rétegre jellemző sajátos életforma, az eleven éjszakai élet (evening economy) feltételeit, az árszínvonal és arculat szempontjából egyaránt változatos vendéglátást és a negyed átjárhatóságát, a városi szövetbe való integrációját szintén elengedhetetlennek tartja.

A Zsolnay Negyed esetében az épített környezet történeti gazdagságához és egyediségéhez, változatos és inspiráló voltához nem férhet kétség. Éppen az teszi egyedülállóvá az ipariműemlék-rehabilitációk sorában, hogy a „rozsdaoezetben” végrehajtott fejlesztések zömétől eltérően – legyen szó a Millenárisról, a berlini Kulturbraureiról vagy a torontói Distilleryről – itt az ipari termelés eleve művészi ambíciójú volt, ráadásul a termelés a lakó- és reprezentatív funkciókkal fonódott össze. A kiüresedett ipari zónákba települt kreatív negyedek többségének öröklött architektúrája bár értékes, de tartalmilag megfelelően üres ahhoz, hogy ideális keretként szolgáljon a befogadott tevékenységek számára. A Zsolnay épületállománya ebből a szempontból nem ideális: a keret maga a tartalom, s ilyen értelemben óhatatlanul determinánsa az itteni aktivitásoknak. Ahol lehetett – főként az egyetemi negyedben és a gyártás helyszínéhez kapcsolódó területeken – a negyed műemléki (túl)determináltságát, szemantikai telítettségét az építészek igyekeztek az új épületek és felújítások sima felületeivel, az ipari karaktert erősítő anyaghasználattal (korten acél lemez a zeneművészeti intézet falán, nyers és festett betonfelületek), a minimalizmusig letisztított tömegekkel és visszafogott részletképzésű homlokzati kompozíciókkal ellensúlyozni.

Kísérletezésre, „belenyúlásra” a Zsolnay műemléki együttese, főként az északi egységben, viszonylag kevés lehetőséget kínál. Itt a mai porcelánmanufaktúra homlokzatai őrzik még az egykori gyártelep provizórikus jellegének nyomait és szukcesszív karakterét (a homlokzaton hagyott, szoborrá nemesülő szellőzőcsövek, buherált alumínium

A Zsolnay Étterem és Kávézó terasza a villában

A Családi Negyed a Planetárium kupolájával

hullámlemez előtetők formájában), de nem látszik, hogy a Zsolnay gyár egyik értékes sajátosságának tartott szerves növekedésnek hol lehetne folytatása. Leginkább az egyetemi negyed déli részében, a gyár egykori kiszolgáló zónájában, a parkoló és a vasúti vágány közelében, a szobrász tanszék, illetve a Janus Egyetemi Színház együttese és a tervezőgrafika tanszék tömbjei által közrezárt közterületeken képzelhető el ez a provizórikus elemeket is megengedő ütközőzóna.

„Város a városban” – szokták mondani a kulturális negyedekkel kapcsolatban, éppen ezért sikerességük egyik fontos feltétele, hogy pszeudo-közterei képesek-e szimulálni a valódi közterületek komplex funkcióit. A negyed városi integrációjának kulcskérdése, hogy az épületek között nyíló területek aktív zónákként működnek-e vagy a kiállításokat és egyéb fizetős programokat összekapcsoló közlekedőkké degradálódnak, kiszelektálva azokat, akik „csak” a közterületeket szeretnék igénybe venni. A Zsolnay építészeti és tájépítészeti megoldásai a hely izgalmas topográfiájának érvényesítésével, a terepszintek változatos kialakításával, az utak vonalvezetésével, a térfalakkal határolt kvázi-utcák (például a Major utcai bejárat irányából történő felvezetésnél), belső udvarok (a Míves Negyed tömbbelsőinél) és a szabadon átlátható kiteresedések egymáshoz fűzésével megteszik, ami ebből a feladatból rájuk hárul. Nem mondható el ez ugyanakkor az úgynevezett mikrourbanisztikai eszközök, az utcai installációk, utcabútorok, alkalmazásáról. A telepített játszóterek kedvesek, de sematikusak, berendezéseik kevésbé innovatívak, a negyed több pontján is változatlan formában vannak jelen, lemondva arról, hogy a valódi közterekhez hasonlóan minden egyes térszerletnek önálló karaktere legyen. Hiányoznak a védettséget és intimitást sugárzó, kényelmes, marasztaló, karakteres utcabútorok (lásd a bécsi Museumsquartier fekvőpadjait) és az interaktív felületek, amelyek pedig kulcsszerepet játszhatnának a hely birtokbavételének folyamatában. Az I. Zsolnay Kulturális Fesztivál idején az egyik képzőművész hallgató (Thorday Filoména) által felállított óriás ágy alighanem az esemény egyik legnépszerűbb és sokak – például a gyerekek – számára bizonyára legemlékezetesebb momentuma volt. Ez az installáció sikeres példája volt annak, hogy az egyetemisták jelenléte valóban a közterek birtokbavételének katalizátora lehet, egyelőre azonban még meglehetősen kicsi az a felület, amellyel az egyetem a városlakók felé fordul a negyed közterein. A szobrász tanszék közelében látható egy szabadtéri installáció (maradványa?) (Burián Róbert, Ronald Mothogo), de ha a minőségi utcazenéléstől a szabadban való festésen, street art alkotásokon és performanszokon át a hallgatók munkáit árusító állandó galériáig, nyilvános workshopokig, nyitott, szabadon látogatható műhelyekig az egyetemi jelenlét láthatóvá tételének számtalan elképzelhető eszközére gondolunk, akkor ez meglehetősen kevésnek tűnik.

A zeneművészeti intézet épületének tágas, kirakatszerű üvegfelületei viszont valóban aktív homlokzatokként funkcionálnak: az odabent játszó hangszerek látványa, amit a próbatermekből kiszűrődő zeneszó gazdagít, a látogató számára is átélhetővé teszi a művészi munka jelenlétét. Nem tudni, hogy a nyári szünet idején, az egyetemisták távollétében mi tölti majd meg tartalommal ezeket az épületeket. Félő, hogy bármennyire is magasrendű építészeti gondolkodást tükröz az együttes, a hangszerekkel és rajzmappáikkal vonuló, lépcsőkön, teraszokon üldögélő diákok látványa nélkül élettelenül hat majd, s ezt az űrt a remélhetőleg nagy számban érkező turisták nem tudják kitölteni. Az év- és napszakoktól függetlenül működő funkciók, az „életvitelszerűen” itt tartózkodók sajátos életformájának kivételülési hiányoznak a Zsolnay palettájáról. Ezen a helyzeten a rezidensprogram beindulása változtatna valamelyest. A negyed zárványszerűsége és az örökség védelmét szolgáló korlátozások miatt az „evening economy” beindulására kevés remény mutatkozik: az üzletek és vendéglátóhelyek inkább a turistákra számítanak, mint a helyiekre vagy az egyetemistákra.

A negyednek a közvetlen környezetét alkotó keleti városrésztől való elkülönülése hosszú távon számos konfliktus okozója lehet. A Zsolnay gyárat befogadó Budai külváros szegregációja a rendszerváltást követően, a helyi ipar elsorvadásával gyorsult fel, és jövő egyik

A Művészeti Kar könyvtárát az egykori égetőkemencében rendezték be.

legizgalmasabb kérdése, hogy az EKF fejlesztések vajon képesek lesznek-e megállítani ezt a folyamatot. Bár a negyed közvetlen környezetében, a Felsővámház és a Major utcában az ingatlanok piaci felértékelődése és az épületállomány megújulása a dzsentrifikáció megindulására utal, s az egyetemek és kulturális létesítmények kitelepülése révén a városrész népességének összetétele nyilván jelentős átalakuláson megy keresztül, az ott lakók többségének részvételére a közeljövőben aligha lehet számítani. Nem is ők a Zsolnay célközönsége, hanem az egykori belvárosi intézmények rendszeres látogatói. „A 2010-re kifutó fejlesztési tervek...alaposan újragondolták a város hagyományos térbeli súlypontjait is... Az öt kulcsprojektből négy – a hangversenyterem, a könyvtár, a kulturális negyed és a felújított közterek egy része – a belvárostól keletre fekvő, lepusztult zónában koncentrált. Ha mind a négy megvalósul, akkor ez a városrész Pécs új belvárosa lehet.”¹¹ – olvashatjuk Somlyódi Nóra az EKF történetét bemutató fontos könyvében, mely jóval a Zsolnay megnyitása előtt, 2010-ben jelent meg. Az „új” és a „rég” belváros viszonyából és az EKF-városrész „lepusztultságából” eredő konfliktusok ma már sok fórumon megfogalmazódtak, megoldásukra számos javaslat született. A közvetlen autóbusszjárat vagy a városközponttól a látogatókat a negyedbe „terelő” információs rendszer bizonyára sokat javítana a helyzeten, de valódi megoldást a mikrokörnyezet megkerülése helyett csak annak integrációja hozhat.

A környék társadalmával való kapcsolatteremtésért, a közösségek bevonásáért az őket megszólító programok tehetnek a legtöbbet. E tekintetben az építészek nem rendelkeztek nagy mozgástérrel, hiszen a negyed zárványszerű beékelődését adottságként kellett kezelniük, melynek felnyitására jóformán csak a kapuk és a kapuktól a negyed belsejébe való felvezetések adtak módot.¹² A lehangsúlyosabb gesztust természetesen az egyetemi ne-

¹¹ Somlyódi Nóra: *A Balkán kapuja?* Kalligram Kiadó, Budapest, 2010.

¹² A környező lakóépületek látványa és élete mindössze egyetlen helyen, a Bóbita Bábszínházzal szemközt lép be a negyed életébe. A társasházak tetőablakaiból és teraszairól figyelemmel lehet kísérni a bábszínház előtti játszótéren zajló eseményeket.

gyed déli részéből, a parkoló irányából az északi részhez átkötő híd, a liftet és a lépcsőt befogadó pilonszerű hídfő kínálja. A híd szerkezeti ornamentikája telitalálat: egyszerre ipusztriális és költői, akárcsak maga a Zsolnay örökség. A város felől közelítő autós hatás megállító elemként, az ellenkező irányból érkező pedig városkapuként érzékeli.

A belváros felől gyalogosan a Major utcai bejárat érhető el a legkönnyebben, ezért ennek kommunikációja kulcsfontosságú. A bejáratot, jegypénztárat és információs pultot magában foglaló hangsúlytalan saroképület az utca megtört vonalát folytatva, szinte „észrevétlenül” tereli a látogatót a negyedbe. A Pécsi Galéria kiállítóterét rejtő támfal és az Ifjúsági Központ északi fala által határolt felvezető rész sima, anyagukban, színezésükben, részletképzésükben visszafogott, már-már szigorú térfalai késleltetik a megérkezés revelációját, hogy a negyed emblémája, a „báb-óra”, a Bóbita Bábszínház színes homlokzati dekorációjának váratlan feltárulása annál nagyobb hatást keltsen. Ez a késleltetésre épülő dramaturgia a negyed egészén végigvonul, mindvégig ébren tartva a felfedezés izalmát a szemlélőben.

Mert ma még a negyed felfedezésénél tartunk. Az emlékezés, rácsodálkozás, az új terrek bebarangolása, a képeskönyvszerűen olvasható ezernyi apró részlet számbavétele egyelőre önmagában is teljes értékű tevékenységnek tűnik, és feledteti a fenntarthatósággal kapcsolatos aggodalmakat. A helybeliek egyébként is hozzászórtak a passzív szemlélődéshez. Patartics Zorán építész, szakíró, aki számos alkalommal kísérletet tett a „pécsiség” lényegének megfogalmazására, a város és a városlakó karakterológiájának kidolgozására, egyik írásában megállapítja, hogy az itteniek az „interaktív tér” helyett inkább a „szemlélődő teret” tartják otthonosnak: „A pécsi ember... amolyan néző típus. A tér szélén vagy tömegben érzi jól magát. Nem belakja a teret, hanem pozíciót foglal el, és közönségként viselkedik.”¹³ Néhány év, és eldől, hogy a szemlélődő hajlamú pécsiek megmaradnak-e közönségnek vagy idővel mégis sikerül belakniuk a teret.

¹³ <http://www.echopece.hu/index.php?id=496>

Apostolos: A Míves Negyed rendezvényterme mázas kerámia képeinek témájáról kapta a nevét.

A Pirogránit Udvar a Cifra kéménnyel

A Zsolnay úti homlokzatok mázas kerámia díszítményei

A Bóbita „bábórája”

A gyalogoshíd a negyed északi és déli részét kapcsolja egymáshoz.

A műemlékvillában rendezték be a Zsolnay család és a gyár történetét bemutató kiállítást.

A Zeneművészeti Intézet homlokzatának kortencél burkolata az együttes
ipusztriális eredetére utal.

A Pirogránit Udvar ipari műemlékeinek téglaoornamentikája

Pirogránit épületdíszek a villa neoreneszánsz homlokzatán

A Boltok utcája jelöli ki a Negyed északi határát. A földszinten üzletek, az emeleten a Zsolnay Örökségkezelő Nkft irodái sorakoznak.

Míves Negyed, Kutas Udvar

Az egykori üzemépület részlete